

İSTANBUL AYDIN ÜNİVERSİTESİ

ISSN: 2149-5564

AYDIN TÜRK LÜK BİLGİSİ DERGİSİ

Yıl: 1 Sayı: 1 / 2015

**İSTANBUL AYDIN ÜNİVERSİTESİ
AYDIN TÜRLÜK BİLGİSİ DERGİSİ**

Yıl: 1 Sayı: 1 - 2015

İSTANBUL AYDIN ÜNİVERSİTESİ AYDIN TÜRLÜK BİLGİSİ DERGİSİ

ISSN: 2149-5564

Sahibi

Dr. Mustafa AYDIN

Yazı İşleri Müdürü

Nigar ÇELİK

Editör

Prof. Dr. Günay KARAAĞAÇ

Yayın Kurulu

Prof. Dr. Günay KARAAĞAÇ
Yrd. Doç. Dinara Duisebayeva
Öğr. Gör. Özge Yücesoy Atbakan

Yayın Dili

Türkçe

Yayın Periyodu

Yılda İki Sayı: Ekim & Nisan

Akademik Çalışmalar Koordinasyon Ofisi

İdari Koordinatör

Nazan ÖZGÜR

Teknik Editör

Hakan TERZİ

Yıl: 1 Sayı: 1 - 2015

Yazışma Adresi

Beşyol Mahallesi, İnönü
Caddesi, No: 38, Sefaköy, 34295

Küçükçekmece/İstanbul

Tel: 0212 4441428

Fax: 0212 425 57 97

Web: www.aydin.edu.tr

E-mail: aydinturklukbilgisi@aydin.edu.tr

Baskı

Matsis Matbaacılık

Tevfikbey Mahallesi

Dr.Ali Demir Caddesi, No: 51

34290 Sefaköy/İSTANBUL

Tel: 0212 624 21 11

Fax: 0212 624 21 17

E-mail: info@matbaasistemleri.com

Bilim Kurulu (Hakem Havuzu)

Yrd. Doç. Dr. Muhammet Sani ADIGÜZEL, İstanbul Aydın Üniversitesi

Prof. Dr. Metin AKAR, İstanbul Aydın Üniversitesi

Prof. Dr. İsmail Hakkı AKSOYAK, Gazi Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Röşen ALİZADE, İstanbul Aydın Üniversitesi

Prof. Dr. Ali ARSLAN, İstanbul Üniversitesi

Doç. Dr. Bayram BAŞ, Yıldız Teknik Üniversitesi

Prof. Dr. Süleyman BEYOĞLU, Marmara Üniversitesi

Prof. Dr. Necat BİRİNCİ, İstanbul Aydın Üniversitesi

Doç. Dr. Müjgân ÇAKIR, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi

Prof. Dr. Abdülhalük M. ÇAY, İstanbul Aydın Üniversitesi

Prof. Dr. Özkul ÇOBANOĞLU, Hacettepe Üniversitesi

Prof. Dr. Bekir DENİZ, Akdeniz Üniversitesi

Prof. Dr. Abdülkadir DONUK, İstanbul Üniversitesi

- Doç. Dr. Abdülkadir EMEKSİZ**, İstanbul Üniversitesi
- Yrd. Doç. Dr. Adnan ESKİKURT**, Medeniyet Üniversitesi
- Prof. Dr. Fatma Zerrin GÜNAL**, İstanbul Aydın Üniversitesi
- Prof. Dr. Belkıs GÜRSOY**, İstanbul Aydın Üniversitesi
- Prof. Dr. Şuayip KARAKAŞ**, İstanbul Aydın Üniversitesi
- Prof. Dr. Hacı Ömer KARPUZ**, İstanbul Kültür Üniversitesi
- Prof. Dr. Haşim KARPUZ**, Selçuk Üniversitesi
- Doç. Dr. Hanife KONCU**, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi
- Prof. Dr. Kemalettin KÖROĞLU**, Marmara Üniversitesi
- Doç. Dr. Orhan KURTOĞLU**, Gazi Üniversitesi
- Prof. Dr. Ekrem MEMİŞ**, Sinop Üniversitesi
- Prof. Dr. Kâmil Veli NERİMANOĞLU**, İstanbul Aydın Üniversitesi
- Prof. Dr. Mustafa ÖNER**, Ege Üniversitesi
- Doç. Dr. Özkan ÖZTEKTEN**, Ege Üniversitesi
- Yrd. Doç. Dr. Mehmet Hakan ÖZÇELİK**, İstanbul Aydın Üniversitesi
- Prof. Dr. Sema UĞURCAN**, Marmara Üniversitesi
- Prof. Dr. Kemal ÜÇÜNCÜ**, Karadeniz Teknik Üniversitesi
- Prof. Dr. Muzaffer ÜREKLİ**, Beykent Üniversitesi
- Prof. Dr. Tanju ORAL-SEYHAN**, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi
- Prof. Dr. Orhan SÖYLEMEZ**, Ardahan Üniversitesi
- Doç. Dr. Hatice TÖREN**, İstanbul Üniversitesi
- Prof. Dr. Vahit TÜRK**, İstanbul Kültür Üniversitesi
- Prof. Dr. Ali YAKICI**, Gazi Üniversitesi
- Prof. Dr. Kâzım YETİŞ**, İstanbul Aydın Üniversitesi

İÇİNDEKİLER

Tıva Halk Masallarında Ham ve Başkı-Lamalar

Mehmet AÇA 1

Şiirin Dünyası

Necat BİRİNCİ..... 15

Karamıkbeli (Myriokefalon) Savaşı (17 Eylül 1176) nın Önemi ve Sonuçları

Abdülhalûk M. ÇAY 35

19. Yüzyıl Türk Romanında Yanlış Batılılaşma

Belkıs Altunış GÜRSOY 47

Türkiye Türkçesinin Yinelemeli Alıntıları

Günay KARAĞAÇ 57

Türk Dünyasında Devlet Dili Politikası

Kâmil Veli NERİMANOĞLU 71

Türk Dünyası ve Türkoloji

Mustafa ÖNER 87

Atatürk Döneminde Türkçenin Öğretimi ile İlgili Düşünceler

Kâzım YETİŞ 95

Editörden

İstanbul Aydın Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, eğitim ve öğretim faaliyetleri yanında, ülkemizde ve dünyanın bütün Türkoloji merkezlerinde Türklük Bilgisi alanında üretilen yeni bilgileri meslektaşlar arasında paylaşmak, öğrenciler arasında yaymak amacıyla, Aydın Türklük Bilgisi'ni çıkarmağa karar vermiştir. Bu karar, Mütevelli Heyeti Başkanımız Sayın Dr. Mustafa Aydın'dan büyük teşvik ve destek görmüştür.

Dünyanın pek çok ülkesinde yürütülmekte olan Türklük Bilgisi çalışmaları, Türk Dilli halkların dil, edebiyat, tarih, etnoğrafya ve folkloru alanlarında gerçekleştirilen inceleme ve araştırmalar olarak yürütülmektedir. Bu haliyle Türkoloji, son iki bin yıllık insanlık tarihinin büyük bir bölümünde tarih yapıcı, kültür ve uygarlık üreticisi veya taşıyıcısı olarak etkili bir rol oynamış bulunan Türk Dilli halkların geçmişlerini ve bugünlerini öğrenme ve öğretmelerden oluşan bir bilim dalıdır.

Aydın Türklük Bilgisi, bu ilk sayısından itibaren, okuyucularını, ülkemizde ve dünyanın diğer Türkoloji merkezlerinde Türkler hakkında üretilen yeni bilgilerle buluşturmayı amaçlamaktadır.

Aydın Türklük Bilgisi'nin doğumunda büyük desteğini gördüğümüz Sayın Dr. Mustafa Aydın'a, sevgili dekanımız Prof. Dr. Şuayip Karakaş'a, değerli yazılarıyla bize destek veren, güç katan yazar, hakem ve meslektaşlarımıza sonsuz teşekkürlerimizi sunuyoruz.

Prof. Dr. Günay Karaağaç
İstanbul Aydın Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

Tıva Halk Masallarında Ham ve Başkı-Lamalar¹

Mehmet AÇA*

Özet

İnanç sistemlerini Şamanizm ve Lamaist Budizm (Sarığ/Şajın)'in biçimlendirdiği Tıvaların mit, efsane ve masal gibi sözlü anlatılarında, birey ve toplum hayatına ait diğer pek çok unsur gibi, Tıvaların inanç sistemleriyle sosyal hayatlarında önemli bir yere sahip olan ham ve başkı-lamalara da yer verilmiştir. Ham ve başkı-lamalar bazı mit, efsane ve masalarda birinci dereceden kahramanlar, bazılarında ise belli işlevleri yerine getiren ikinci ve üçüncü dereceden kahramanlar olarak yer almışlardır.

Bu çalışmada Tıvaların inanç sistemi ile ham ve başkı-lamaların bu inanç sistemi ve toplum hayatındaki yerleri üzerinde durulduktan sonra ham ve başkı-lamaların Tıva halk masallarındaki yansımaları statüleri, rolleri ve işlevleri bakımından yorumlanmıştır. Ham ve başkı-lamaların masallardaki yansımalarına yönelik tespit ve yorumlar, Türkiye'deki Tıva inanç sisteminin bu tür halk anlatılarındaki yansımaları ile Tıvaların ham ve başkı-lamalarla ilgili algılarının tespitine ve anlamlandırılmasına yönelik çalışmalara katkıda bulunacaktır.

Anahtar Kelimeler: Güney Sibirya, Tıva, halk masalı, ham, başkı-lama.

Khams and Bashki-Lamas in Tuvan Folk Tales

Abstract

In oral narratives, such as myths, legends and tales, of Tuvans whose belief systems are shaped by Shamanism, and Lamaist Buddhism (Sarığ Şajın), kham and bashki-lamas were also given place, having an important position in belief systems and social lives of Tuvans, as well as so many other elements belonging to the life of individual and society. Kham and bashki-lamas took place as first-degree heroes in some myths, legends and tales, and as second- and third-degree heroes performing certain functions in some of them.

In this study, after dwelling upon belief system of Tuvans together with places of kham and bashki-lamas in this belief system and society life, reflections of kham and bashki-lamas in Tuvan folk tales will be interpreted in terms of their statutes, roles, and functions. Determinations and comments for reflections of kham and bashki-lamas in tales will be contributed to reflections of Tuvan belief system in Turkey in these kinds of folk narrations, and to the studies for determining and making sense of perceptions, pertaining to kham and bashki-lamas of Tuvans.

Keywords: *South Siberia, Tuva, folk tale, kham, bashki-lama.*

¹ Bu çalışma, "International Association of Social Science Research" tarafından 11-13 Haziran 2015'te Bükreş-Romanya'da düzenlenen "VII. European Conference on Social and Behavioral Science"te sunulan "Kham, Bashki and Lamas in Tuvan Folk Tales" başlıklı bildirinin yeniden düzenlenip geliştirilmiş halidir.

* (Prof. Dr.), Balıkesir Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
mehmetaca@balikesir.edu.tr

Giriş

Diğer Sibiryalı Türk toplulukları gibi iki dinli olan Tıvalar, Şamanist-Budist'tirler. Tıva'daki Budizm, Moğol-Tibet Lamaizm'idir. Lamaist Budizm, Sayan-Altay bölgesine, 1260'ta Budizm'e dönen Kubilay Han'ın önderliğindeki Moğolların XIII. yüzyılda bölgeyi ele geçirmesinden sonra gelmiştir.¹

Lamaist Budizm'in etkisi, XIII. ve XIV. yüzyıllarda zayıf kalmış, sadece XVI. yüzyıl sonlarında Moğol önder Altan-Han'ın yönetimi altında etkili olmuştur. Altan-Han döneminde Tıvalar arasında Lamaist Budizm'in Tsongkhapa tarafından kurulan Gelug mektebi yayılmıştır. *'Erdemlilerin okulu'* anlamına gelen ve mensuplarına *'gelugpa'* adı verilen Gelug mektebi, keşişlik disiplinlerine ve zorunlu bekârlığa büyük önem vermiştir.²

XVIII. yüzyılda Mançu idaresi zamanına gelindiğinde Lamaizm, Tıva'da iyice yerleşmiştir. Tıva'da ilk Budist manastırları, 1772'de Erzin bölgesinde, 1773'te ise Samagaltay'da kurulmuştur. Kaynaklar, Tıva'da Rus devrimine kadar 22 adet Budist manastırının (hüree) bulunduğunu, 1916'da bölgede on bin civarında Lamaist Budist'in yaşadığını bildirmiştir (Abaev, 2010: 43).

Budizm'in resmî devlet desteği almasına ve yöresel geleneksel inanç sistemlerini aktif olarak bastırmaya çalışmasına rağmen Şamanizm, yine de Sayan-Altay bölgesindeki diğer gruplar arasında görülenlerden daha saf ve kendine yeterli biçimde faal kalmıştır. Lamaizm, XVIII. yüzyılda Tıva'nın resmî dini olunca Şamanizm başlangıçta direnmiş, fakat sonunda bu iki din, barış içinde bir arada varlıklarını sürdürmek ve birbirlerinin içinde erimek durumunda kalmıştır. Sibiryalı Türklerin Şamanizm'i üzerine yaptığı çalışmalarla tanınan N. A. Alekseyev (2013: 283)'in de ifade ettiği gibi, XVII. yüzyıldan itibaren Tıvalar arasında yayılmaya başlayan Lamaizm, Şamanizm'in yaygın olarak inanıldığı bölgede başlıca bir din haline gelememiş; G. Y. Grumm-Grjimaýlo'nun gözlem ve tespitlerinden

¹ Sayan-Altay bölgesine Tibet üzerinden gelen Lamaizm, Tibet'e yerleşme sürecinde animistik kurban ritüeline dayalı olan ve bir tür Şamanizm olarak nitelendirilebileceğimiz yerel Bon diniyle ilişki içerisinde olmuştur. (Bon dini için bk. Kvaerne, 1995). Tibet ve Sayan-Altay macerası, Budizm'in yayılmaya çalıştığı coğrafyalar daki yerel inanç sistemlerine adapte olmak, onlara ait pek çok inanç unsuru ile ritüeli bünyesine dahil etmek ve zamanla egemen bir inanç sistemi haline gelmek gibi bir yol izlediğini göstermektedir.

² Tibet Budizm'inin en geniş okulu olan *'gelugpa'* için bk. (Abaev, 2010: 48-108)

de anlaşıldığı üzere, Tıvaların eskiden beri var olan tanrılarıyla ruhlarının yerini alamamış, sadece mevcut tanrılar panteonunu zenginleştirmiştir. Budist misyonerler, Tıvalara geleneksel inanç sistemlerini unutturmaya çalışmışlarsa da başarılı olamamışlardır. Bu durum, Tıvaların XIX. yüzyılın sonlarında Lamaizm ile Şamanizm'in karışımından meydana gelen bir dinî inancı yaşamalarına neden olmuştur.

Altay Şamanizm'inin, Tıva'da, XVIII. yüzyılda Budizm'in resmî din ilan edilmesinden sonra da varlığını güçlü bir şekilde sürdürdüğüne dikkat çeken bir diğer araştırmacı, L. P. Potapov'dur. Potapov (2012: 141), Tıva beyleriyle çeşitli yöneticilerinin Lamaist olmalarına, Lamaist mabetler açılmasına ve sistematik Lamaist ayinler düzenlenmesine, Lamaist defin törenlerinin yaygınlaşmasına, birçok eve Lamaist kült araçlarıyla donatılmış masalar konulmasına rağmen Şamanizm'in teolojik ve tören geleneklerini koruduğunu belirtmiştir.³ Potapov'un ifadesiyle Şamanlar, özel tören giysileri ve teferiyle çeşitli Şamanist tanrı ve ruhlarına dua törenleri düzenlemekte, onların tasvirlerini yapmakta, onlara kurbanlar adamaktaydılar. Ayrıca Şamanist defin gelenekleri de korunmaktaydı. Bu durumun farkında olan Lamaist ibadethane yönetimi, Lamaist ayinlerini, Şamanistlerin saydıkları ve kutsal kabul ettikleri kurbanlık alanlarda, bölge iyesine adanan taşlar ve dallardan oluşan ve 'obo' (ovaa) diye adlandırılan kutsal yerlerde düzenlemekteydi. Böylece Lamalar, Şamanistlerin dikkatini bir yandan kendi ayinlerine ve dua törenlerine çekmeye çalışırken, diğer yandan da Şamanistlerin eski Türk dönemlerinden kalmış 'obo' kültürüne yeni dini içerik yüklemekteydiler.⁴

Bunun yanı sıra, bazen aynı 'obo'nun yanı başında iki farklı tören düzenleniyordu; bir tarafta töreni Şamanizm kurallarına göre Şaman, diğer tarafta ise Lamaist kanunlarına uygun bir şekilde Lama yönetiyordu. Böyle törenlere Şamanistlerin yanı sıra, Lamaistler de katılmaktaydı. Bu olaylar, istisna teşkil etmiyordu.

³ XVII. yüzyıldaki Şamanizm'le mücadele yöntemleri sadece bunlardan ibaret kalmamıştır. Bu dönemde şiddet ve ölüm içeren yöntemlere de başvurulmuştur. Nitekim Potapov, Cungar (Oyrat) hâkimiyeti döneminde (XVII.yy.) Şamanlara karşı, özellikle sert yöntemler kullanıldığından, Altayları fetheden Lamaist feodal hâkimlerin Altay Şamanlarını evlerinde diri diri yaktıklarından söz etmiştir (Potapov, 2012: 130).

⁴ Lamaların asırlar boyunca özellikle Şaman inançları ve törenlerini kullanarak (doğal olarak kendilerine göre uyarlayarak) Şamanistleri 'sarı din'e çekmeye çalıştıklarını ifade ettikten sonra bu tutumlarıyla aslında Şamanizm'in birçok unsurunun korunmasına yardım ettiklerine dikkat çeken Potapov, Şamanistlerin de kendi dinlerini korumak için diğer dinlerin varlığına göz yumduklarını belirtmiştir (Potapov, 2012: 42).

Tıvaların inanç sitemindeki bu ikili yapıya, Budizm'in Orta Asya ve Trans-Sayan'daki dünü ve bugünü üzerine bir çalışma yapan N. B. Abaev de dikkat çekmiştir. Abaev (2010: 44), Lamaist Budizm'e ait pek çok inanç unsuru ile ritüelin Tıvalar tarafından Budizm öncesi inanç sistemlerine, yani Şamanizm'e adapte edildiğini, hatta bu inanç sistemleri içerisinde eritildiğini yazmıştır. Abaev'e göre bu adapte ve eritme süreci, Tıvaların hem Şamanizm'e hem de Lamaist Budizm'e ait kutsallara tazimde bulunmalarını, bu inanç sistemlerine ait ritüelleri bir arada icra etmelerini sağlamıştır.

1914'ten 1921'e kadar kısmen Çarlık Rusya'nın hakimiyetinde kalan Tıva'da Lamalar, sadece dinî bir misyon üstlenmemişler, siyasî kimlik de kazanmışlardır. Bazı lamalar, noyanlara iç ve dış politika işlerinde danışmanlık yapmışlardır. 20. yüzyıl başlarında Tıva'nın en büyük ilçesi olan Hemçik'te yaşayan Tıvaları korumak için Rus Devleti'ne başvuran kişinin Kamba-Lama Lopsan Çamzı olması, bir tesadüf değildir. O dönemde komiser V. Y. Grigoryev ve daha sonra A. A. Turçaninov, lamaları, bir dinî organizasyon altında birleştirmeye çalışmıştır. Temmuz 1919'da Menşevikleri destekleyen Khamba-Lama Lopsan Çamzı, A. V. Kolçak'ın elinden "Bandido Kamba-Lama" yüksek unvanını almak için Omsk'a gitmiştir. Fakat bu plan, Kolçak ordularının yenilmesi ve Sibiry'a da Sovyet yönetiminin oluşturulması ile hayata geçirilememiştir. 1917-1921 yılları arasında yaşanan Bolşevik-Menşevik çatışması sonrasında iç işlerinde serbest, dış işlerinde Sovyetler Birliği'ne bağlı Tıva Halk Cumhuriyeti kurulmuş, bu yarı bağımsızlık 1944'te bütünüyle son bulmuştur. Tıva Halk Cumhuriyeti'nin lamalara yaklaşımı, her zaman aynı olmamıştır. Cumhuriyet'in ilk yıllarında bazı lamalar genç cumhuriyetin siyasî hayatında aktif bir şekilde rol almışlar, sadece hükümet organlarında değil, Tıva Halkının Devrimci Partisi'nde de yer almışlardır (Abaev, 2010: 45). 1928'de Tıva'da ilk Budist (Lamaist) kongresi düzenlenmesine ve bu kongrede Tıva'nın resmî dininin Lamaizm olduğunun kabul edilmesine rağmen 1929'dan itibaren Tıva'da Budizm ve Şamanizm baskı altına alınmaya başlamış, 1944 yılına gelindiğinde ise ülkedeki 28 manastırın hepsi yok edilmiş, faaliyet gösteren hiç lama kalmamıştır. Bu siyasî uygulama çerçevesinde Şamanların da faaliyetleri yasaklanmış, malzemeleri yakılmış, yasağa uymayanlar hapse atılmış ya da ağır vergilere maruz bırakılmış, çocukları ise okullara alınmamıştır.

Böylece, 1931 sayımlarına göre Tıva’da 725 Şaman (kam/ham) varken 1990’lı yılların başında bunlardan ancak yedisi hayatta kalabilmiştir (Bapaeva, 2008: 9-10).

1991 yılında Sovyetler Birliği’nin dağılmasıyla “Tıva Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti”nden “Tuva Cumhuriyeti”ne dönüştürülen Tıva’da Lamaizm resmî din olarak kabul edilmiş, Sovyetler döneminde harap edilen Budist tapınaklar yeniden inşa edilmeye başlamıştır. Resmi din olmayan Şamanizm ise Tıva halkının eskiden beri yaşadığı ana inanç sistemi olarak varlığını halen sürdürmektedir.

Tıva’da Şamanizm’in din adamlarına ‘ham’ ya da ‘kam’ denilirken ‘sarıg sajin’ın (Lamaizm) din adamlarına da ‘lama’, ‘bakı’ ya da ‘lama-başkı / başkı-lama’ denilmektedir.⁵

Eski Türklerin Teñri inanç sisteminin de din adamı olan ‘kam’a Tıva’da bugün yaygın bir şekilde ‘ham’ deniliyorsa da günümüz Tıvasının ünlü kamlarından olan ve aynı zamanda Kızıl’daki Kamlar Cemiyeti’nin başkanlığını da yapan Adıg-Tülüş Dopçuñ-ool oğlu Kara-ool, ‘kam’ denilmesinin daha uygun olacağı görüşündedir (Kara-ool, 2014: 14).

Tıvalar arasındaki hamlar ya da şamanlar bereket, mutluluk ve başarı getirmeleri için ruhlara çeşitli kurbanlar adar, hastalıkları tedavi eder, kâhinlik ve falcılık yaparlardı. Ham ya da şamanın esas görevi, ayin yaparak hastalığın nedenini belirlemek ve olağanüstü yetenekleriyle hastayı tedavi etmektir. Tedavi sırasında şaman, ya insandan ‘ayrılan’ ruhunu arayıp bulur ya da hastanın bedenine giren kötü ruhu çıkarırdı. Şamanlar, ayrıca ‘obon’larda (kutsal yer) toplu dua merasimleri düzenlerlerdi. Ölülerini yeraltı dünyasına yolcu etmek ve onların dünyalarını değiştirmeden önce verebilecekleri zararlardan yakınlarını korumak da şamanların görevlerindendi (Alekseyev, 2013: 284).⁶ Günümüz Tıva’sında kamlık mesleğini aktif bir şekilde sürdüren erkek

⁵Tıva Dıldıñ Tayılbırlıg Slovarı’nın 2003 tarihli birinci cildinde ‘başkı’ kelimesi için “Sarıg sajin /lamaizm inancı gereğince özel törenler yapıp halka kitap okuyan, sağaltıcı kişi, lama” (Monguş, 2003: 232) açıklaması yapılırken sözlüğün 2011 tarihli ikinci cildinde ‘lama’ kelimesi için “Sarıg sajin/Lamaizm esasında eğitim alan, bununla ilgili törenler yapan kişi”, “lama-başkı” için de “Sarıg sajinin/Budizmin laması” (Monguş, 2011: 309) anlamları verilmiştir.

⁶Alekseyev (2013: 296-297)’in şamanların Sibiry Türklerinin hayatlarındaki yerini bir bütün halinde gözler önüne seren şu ifadeleri, Tıva şamanlarının toplum hayatındaki yerini anlamak bakımından ayrıca önemlidir: “Şamanlar, Sibiry Türklerinin hayatında önemli yere sahiplerdi. İlk başlarda şamanlar,

ve kadın kamlar arasında Adıg-Tülüş Dopçuñ-ool oğlu Kara-ool, (Kara Adıg Kam), Bespalov Leonid Vladimiroviç, Kujuget Larisa Çurumovna, Manzırıkçı Dorju oğlu Stepan, Monguş Sayda Seser-oolovna, Monguş Uran Dajı-Serenovna, Ondar Yuriy Sıgır-ooloviç, Oorjak Yuriy Nikolaeviç, Oyun Ludmila Kara-oolovna, Şıgi-oglu Adıgı gibi isimler yer almaktadır. 'Sarıg Sajın'da tören ve ayinler, lamaların Budizm'e ait Tibet dilli kitaplardan ('sudur' lardan) okudukları bölümler eşliğinde yapılmaktadır.⁷

Buda'ya dua eden lamalar, bütünüyle erkeklerden oluşurken hamlar arasında yukarıda anılan isimlerden de anlaşılacağı üzere, kadınlar da yer almıştır. Tıva başkı-lamaları da tıpkı hamlar gibi hastaları sağaltırlar, fal bakıp büyü yaparlar. Tıpkı hamlar gibi geçitleri, akarsuları, kutsal-şifalı suları kutsama amaçlı ayinler de yapan başkı-lamaların bu ayinleri Tibet dilinde kaleme alınmış Budist metinlerini okuyarak yapıyor olmaları, özellikle de doğa ve doğanın iyi ve kötü ruhlarıyla hamlar gibi irtibatlı olmamaları, Tıvalı hamların eleştirilerine konu olmaktadır. Taygalarda geçitleri, akarsuları, kutsal-şifalı suları kamların kutsaması gerektiğini; doğa ile irtibatları olmayan, ruhları ve şeytanları göremeyen başkı-lamaların da evlerde ve bina içlerinde Buda heykelleriyle resimlerinin yanında kitaplarını okumaları gerektiğini söyleyen kam Adıg-Tülüş Dopçuñ-ool oğlu Kara-ool, 'ee'ler (tabiat ruhları) ile 'sünezin'lere (insan ruhlarına) başkı-lamaların Tibet dilinde okudukları metinlerin bir tesirinin olmayacağı görüşündedir (Kara-ool, 2014: 181-182).

Tıvaların iki dinli yapısı, onların sadece günlük yaşamlarıyla inanç

toplumun diğer üyelerinden zarar verici kötü ruhlarla temas kurabilen, onların isteklerini yerine getirerek hem kendi acılarını hafifleten, hem de bazı hayvan ve insan hastalıklarını tedavi amaçlı ayinler düzenleyebilen kişiler olarak ayrılmışlardı. Burada Sibiry Türklerinde gelişmiş halk tababetinin varlığını da hatırlatmak gerekir. Onların otacıları, bitkilerin tedavi özellikleri hakkındaki bilgilere sahipti. Onlar, çıktığı tedavi edebilecek ve zaman zaman zor ameliyatları gerçekleştirebilecek yeteneğe bile sahipti. Bazı şamanlar, aynı zamanda halk tababetini yakından bilmekteydi. Bu da doğal olarak onların tedavi ettiği hasta sayısını artırmaktaydı. Şamanlar tarafından hipnoz ve psikoterapi yöntemlerinin bilinmesi hasta organizmasının direncini artırması bakımından büyük önem taşımaktaydı. Zaman geçtikçe şamanların faaliyet alanları genişlemekteydi. Artık insanlar, sadece hastalıkların tedavisi için değil, ayrıca koruyucu ruhların sıradan kurban adamalarından memnun kalmadıklarını düşünerek adak törenlerine de şamanları davet etmekteydiler. Bu fırsatı değerlendiren şamanların, artık soy ve kabile koruyucu ruhlarıyla zanaat ve cenaze kültlerinin önemli dinî törenlerini düzenleme hakkını ellerinde toplamaya başladıkları söylenilebilir. Bu onların toplumdaki önemini artırmaktaydı."

⁷ Kızıl'daki Kamlar Cemiyeti'nin başkanlığını da yapan kam Adıg-Tülüş Dopçuñ-ool oğlu Kara-ool, Tıva'daki lamaların ayin ve törenler sırasında Tibet dilinde yazılmış 'sudur'ları okuduklarını, Tibet dilinde kaleme alınan 'sudur'ları okumanın Tibet dilini bilmeyen insanlara (dolayısıyla onların "sünezin"lerine) bir yararının olmayacağını ifade ettikten sonra "Neden Budizm'in sudurları Tıva diline çevrilmez?" diye sormaktadır (Kara-ool, 2014: 180-186).

sistemleri ve buna bağlı ritüellerinde değil, doğal olarak sözlü anlatılarında da yansımaları bulmuştur. Tıvalar arasından derlenen bazı efsanelerin merkezinde hamlarla başkî-lamalar yer almış, hatta bazılarında hamlarla başkî-lamalar arasındaki rekabet ya da mücadelelerden de söz edilmiş⁸, kahramanlık destanlarında kahramanlar, çeşitli sebeplere hem başkî-lama hem de hamlarla ilişki kurmuşlardır.⁹ Kahramanlık destanlarında kehanetlerde bulunmak ve fal bakmak amacıyla sık sık ‘*hopçu kara sudur*’, ‘*belge sudur*’, ‘*tölge sudur*’ adları verilen fal kitaplarına başvurulmuştur.¹⁰ “*Cut bolurga it semirir/Aarig bolurga lama bayır*” (Salgın hastalık olduğunda köpek semirir/Hastalık olduğunda lama zengin olur) (Aça, 2011: 38) örneğinde olduğu gibi, bazı Tıva atasözlerinde de ham ve başkî-lamalardan toplumsal işlevleri, olumlu ve olumsuz özellikleri esasında söz edilmiştir.

Çalışmamızın bundan sonraki kısmında ham ve başkî-lamaların Tıva sözlü anlatılarındaki yansımaları, Tıva halk masalları üzerinden tespit edilecektir. Ham ve başkî-lamaların Tıva halk masallarındaki yansımaları statüleri, rolleri, işlevleri ve Tıvaların bu din adamlarıyla ilgili algıları bakımından yorumlanacaktır.

Tıva Halk Masallarında Ham/Kam ve Başkî-Lamalar

Tıva halk masallarındaki dinlik-büyülük motiflerin başında, “ham” ve “başkî-lama”lar ile onların kamlama, fala açma/bakma, büyü yapma ve sağaltma gibi işlevlerini ifade eden ‘*hamna-/hamnaar*’, ‘*padarlaar*’ ve ‘*tölgeleer*’ kelimeleri gelmektedir. Masallarda ham ve başkî-lamalardan

⁸ Bu tür efsane örnekleri için bk. (Aleksyev vd. 2010: 172-176; Arapçor, 2010: 122-131).

⁹ Ham ve başkî-lamaların Tıva kahramanlık destanlarındaki yansımaları için bk. (Ergun ve Aça, 2004: 115-123; Ergun ve Aça, 2005: 79-87)

¹⁰ “Lamaistlerin kutsal kitabı “Sudur”, lamalar tarafından çeşitli kehanetlerde bulunmak ve fal bakmak amacıyla kullanılmaktaydı. O, aynı adla Lamaist Tuvalarda da yaygındı. Teleütçe’deki sudurlo (kehanette bulunmak), sudurçu (kâhin) terimleri bunu göstermektedir. Altay epik edebiyatında da kutsal kitap “Sudur”dan bahsedilmektedir. Bununla birlikte Teleüt kamları, teferindeki Ülgen’in kanunlarını içeren kitabın tasvirini sudur değil, sabır biçik diye adlandırmaktaydılar. V. Verbitskiy bu söze kendi sözlüğünde “bahadır mektubu (ağaç, taş vb. üzerinde)” anlamıyla yer vermiştir. Ancak bu, onun sözlüğünde muhtemelen epik kahramanların yazı karakterine ilişkin halk inançları şeklinde verilmiş olup, bazı Şamanların teferine tasvirini çizdikleri kitap adı olarak verilmemiştir. Teleüt dilinden yola çıkarsak, Sabır Biçik, “Fısıltı hakkında kitap” demektir ki, doğal olarak sihirli fısıltı, dua ve büyü (örneğin hastalıktan, yılan ısırmasından vb. kurtulmak) anlamındadır. Çünkü sabır, “sihirli fısıltı” anlamına gelmektedir. Bu kitabın adını eski Türk fal kitabı “İrk Bitig” (Şaman içerikli) ile karşılaştırmak ve Teleütlerin uzak tarihî atalarında böyle bir kitabın olduğunu varsaymak ilginç olacaktır. Ancak, bu sadece bir varsayım olur, çünkü bunu kanıtlamak muhtemelen imkânsızdır.” (Potapov, 2012: 119)

sık sık ‘*tölgeçi-megeçi*’ (falcı-büyücü) diye söz edilmektedir. İnanç sistemlerini Şamanizm ve Lamaist Budizm (Sarıg Şajın)’in biçimlendirdiği Tıvaların masallarında ‘*ham*’ (kam) ve ‘*başkı-lama*’lar dilenerek gezen, kamlayan, kişilerin hastalanmaları ve iyileşmeleri için büyü ve ilaçlar yapan, kaybolan nesne ve varlıkları bulmak için fal bakan/açan kişiler olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Din adamı, büyücü, falcı ve sağaltıcı görevlerini yerine getiren bu tipler, kimi masalarda olumlu, kimilerinde ise olumsuz kişiler olarak ortaya çıkmaktadırlar.

“Ak-Sağış, Kara-Sağış İyi Alışkı” (Ak-Sağış, Kara-Sağış Adlı İki Kardeş), “Balıkçı Bagay-Ool” (Balıkçı Yoksul Oğlan), “Moortay”, “Badarçı Lama” (Gezgin Lama), “Havan-Başkı”, “Arzılañ Bile Kımiskayak” (Aslan ile Karınca) ve “Kodan” (Tavşan) adlı masallar, ham ve başkı-lamaların birinci ve ikinci dereceden rol aldıkları masallardandır.

Tıva halk masallarından “Ak Sağış, Kara-Sağış İyi Alışkı”da Ak-Sağış, kendisinden hiçbir şeyini esirgemediği kötü kalpli kardeşi Kara-Sağış’ın yiyecek vermemesi üzerine balbalını yüklenip oba oba dilenir, kemik falına bakar, kamlar. Balbalına her vuruşunda balbal, Ak-Sağış’a bir gümüş para tükürür. Dilenmeleri ve kamlamaları sırasında bir çadıra varır ve orada bir kurt, bir tilki ve bir ayının konuşmalarına kulak verir. Bu konuşmalardan, Karatı-Haan’ın hayvanlarına musallat olan belalarla kızının hastalığının nedenlerini öğrenir. Karatı-Haan’ın obasına bir kam kılığında varan Ak-Sağış, kemik falına bakarak hanın kızının hastalığıyla diğer belaların nedenlerini söyler. Han, iyileştirmesi karşılığında kızını onunla evlendireceğini söyler. Ak-Sağış, hayvanlardan öğrendikleri vasıtasıyla fal bakma/açma (tölge sal-) görevini yerine getirir ve hanın kızıyla evlenir (Samdan, 2004: 276-284; Aça, 2007: 399-406).

Masalda kardeşlerin isimlerinde yer alan “ak” ve “kara” kelimeleri üzerinden iyi ile kötünün çatışmasından; kötülüğü temsil eden kardeşinin vefasızlığına maruz kalan iyi kardeşin oba oba dilenerek kemik falına bakmak zorunda kalmasına rağmen talihinin de yaver gitmesiyle başarı ve mutluluğa eriştiğinden söz edilmektedir. Masalda mecbur kaldığı için başkılık yapan Ak-Sağış’ın fal açarak/bakarak hastalıkların ve belaların nedenlerini, kaybolan eşyaların yerini bilmesi, bütünüyle hayvanların dilini anlamasına bağlanmaktadır ki, hayvanların konuştuklarını dinleyerek çeşitli bilgilere sahip olma ve bu bilgiler sayesinde yükselme,

halk anlatılarının en yaygın konularındandır. Her vuruşta bir gümüş para kusan balbal ile Ak-Sağış'ın Karatı-Haan'ın kızıyla evlenmesini sağlayan bilgileri veren hayvanlar, aç gözlü Kara-Sağış söz konusu olduğunda şans getirmemekte, aksine onun ölümüne neden olmaktadırlar.

Anılan masalda ham ve lamalardan, Ak-Sağış'ın konuşmalarını dinlediği hayvanlardan tilkinin konuşması sırasında, tılsım havaneli üzerinden de söz edilmektedir. Diğer hayvanlar tilkiye ne yediğini sorduklarında lama, ham (kam) tılsım havanelini tutup göğe kaldırdığında onu yediğini söylemektedir (Samdan, 2004: 278; Aça, 2007: 400).

Bir diğer Tıva halk masalı “Balıkçı Bagay-Ool”da, Kaşpal-Kara-Hem'in ağzında yaşayan iki öğrencili bir lamadan söz edilmektedir. Normalde inancı ve konumu gereği evlenmemesi gereken bu iki öğrencili lama, Kaşpal-Kara-Hem'in kaynağında yaşayan Karatı-Haan'ın kızına göz koyar ve kızı lama kılığında gidip isteyemeyeceği için de hain bir plan hazırlar. Lamanın planı, ilaçtır diyerek zehir içirip hanı hasta etmek ve iyileşmesinin ancak kızını altın bir sandığa koydurup ırmaktan aşağı bıraktırmasıyla mümkün olacağına inandırmaktır. Öğrencileri, sandığı yakalayıp içindeki kızı çıkardıklarında kızı elde etmiş olacaktır. Lama, hain planını hayata geçirir, fakat sandık içerisinde ırmağa bırakılan kız, yoksul bir balıkçı oğlan tarafından bulunur. Kızı bulan yoksul balıkçı oğlan, içine ısırır alaca itini koyduğu sandığı yeniden Kaşpal Kara-Hem'e bırakır. Öğrenciler yakaladıkları sandığı ustalarına teslim ederler. Sandığı açan lama, ısırır alaca it tarafından parçalanır (Samdan, 2004: 340-350; Aça, 2007: 463-470).¹¹

Masalda, inancı ve konumu gereği evlenmemesi gereken bir lamanın saygınlığını ve sağaltıcı rolünü kötüye kullandığından, inancını ve değer yargılarını yok sayarak hareket edip hileye başvurduğu için de amacına erişemeyip bir köpek tarafından parçalandığından söz edilmektedir. Masal, iki öğrencili lamanın şahsında, bazı lamaların inançlarını ve değer yargılarını (tutkulara yenik düşmeme, yalan söylememe, kötülük yapmama vd.) hiçe saydıklarına, sahip oldukları özellikleri kötüye kullandıklarına vurgu yapmaktadır.

Kahramanı bir başkı-lama olan “Moortay” adlı masalda, tarla farelerinin

¹¹ Masalın “Balıkçı Bagay Ösküs-ool” adlı bir başka varyantı için bk. (Orus-ool, 2012: 474-476)

neden ve nasıl kedinin temel besin kaynağı haline geldiği anlatılmaktadır. Masalda, kedinin kökeni olarak da Moortay adındaki bir başkı gösterilmektedir. Moortay başkı, tarla farelerine kendisini ibadet edecek yer hazırlamak için dolaşan bir başkı olarak tanıtır. Hanları ve dinleri olmayan tarla farelerinin başı Ereedot, tarla farelerine Moortay için bir yuva yaptırır. Moortay başkı, kediye dönüşür ve kendisi için ibadet yeri hazırlayan, kendisine iman edip ibadet eden, yiyecek temin etmeye çalışan tarla farelerini yer (Darıma, 1972: 291-293; Aça, 2007: 492-495).¹²

Kedinin kökenini Moortay adlı bir başkıya bağlayan masal, farelerin kedilerin temel besin kaynağı haline gelişinin nedenini de izah etmeye çalışmıştır. Masalda, lamaya barınması ve ibadet etmesi için yuva yapan, onun için yiyecek temin eden, ona iman ederek ibadet eden, bütün bunlara rağmen kediye dönüşen lamanın hışmına uğramaktan kurtulamayan tarla fareleri ile lamalar tarafından inançları üzerinden istismar edilen dindar insanlar arasında bir bağ kurulmaya çalışıldığını söylemek mümkündür.

“Badarçı Lama” adlı masalda, ikiye ayrılan yolun hangisinden gideceğine yolların gönlünün kalacağı düşüncesiyle karar veremeyen gezgin bir lamanın kararsızlığı nedeniyle apış arası yarılarak öldüğünden söz edilmektedir (Samdan, 2004: 350-351; Aça, 2007: 470-471). Masalda, bir lamanın şahsında, gönül kırmamayı amaçlayan bir insanın, bu duyarlılığını aşırı bir noktaya taşımasının kendisine zarar verebileceğine dikkat çekilmektedir. Masalda verilmeye çalışılan bir diğer mesaj da, verilecek en kötü kararın dahi kararsızlıktan iyi olduğudur.

“Havan Başkı” adlı masalda tembel bir adamın kendisini “Havan Başkı” olarak tanıtmayı ve fal bakarak/açarak (“tölelep berip”) Karatı-Haan’ın kayıplarını şans eseri bulması anlatılmaktadır (Orus-ool, 2012: 483-488).¹³ Masalda, Havan Başkı’nın şahsında bazı başkıların sihir-büyü gücü yüksek

¹² Masalın “Moortay-Başkı” adlı başka bir varyantı için bk. (Orus-ool, 2012: 554-555)

¹³ Masalın girişinde kurnaz karısının çabaları sonucunda ava giden ve tilki avlayayım derken börtüyle elbiselerinden olarak çıplak kalan tembel ve ahmak bir adamdan söz edilmektedir. Av macerası sonrasında çıplak bir şekilde ortada kalan adam, yürürken bir ekin yığını yanına gelir ve orada uyuya kalır. Sabah vakti uyanan adam, Karatı-Haan’ın çocuklarının bir şey yuvarlayarak oyun oynadıklarını görür. Çocukların yuvarladıkları şey, adamın bulunduğu yere kadar gelir ve bunun bir altın yüzük olduğunu gören adam yüzüğü saklar. Altın yüzüklerini bulamayan çocuklar dönüp gittikten sonra hanın adamları yüzüğü aramaya geldiklerinde ekin yığınının içinde çıplak adamı bulurlar. Kim olduklarını sorduklarında kendisini “Havan Başkı” olarak tanıtan ve Karatı-Haan’ın huzuruna gitmek istediğini, fakat çıplaklığından korkup gidemediğini söyleyen adam, Karatı-Haan’ın gönderdiği çizme ve elbiseler giydirilerek hanın huzuruna çıkarılır. Havan Başkı’nın sihiri-büyüsü güçlü birisi olduğunu bilen, bu nedenle huzuruna kabul ederek ikramda bulunan Karatı-Haan, kendisini Havan Başkı olarak tanıtan adamdan fal bakarak (“tölelep berip”) çocuklarının kaybettiği altın yüzüğü bulmasını ister. Kendisini Havan Başkı olarak tanıtan adam, Karatı-Haan’dan kendisini pişmiş bütün bir domuzla bir yurtta yalnız bırakmalarını ister. Domuzu yiyen adam, sabah olduğunda elindeki domuz başıyla birlikte ekin yığını yanına giderek domuz başını yüzüğü sakladığı yerin üstüne atarak yüzüğü bulmalarını sağlar. Adam, kendisinden fal açarak kaybolan üç atını bulmasını isteyen Karatı-Kaan’dan aynı şeyleri ister. Yurtta domuzu yerken kendisini dinleyen hırsız oğlanların isimlerini telaffuz edince oğlanlar adamdan canlarını bağışlamasını ister. Kendisini Havan Başkı

kişiler olduğuna inanıldığından, onlara daha çok kayıp nesne ve varlıkları buldurmak için başvurduğundan söz edilerek başkılarının ‘*tölgeçi*’ (falcı) vasfına vurgu yapılmaktadır. Masal, kendisini Havan Başkı olarak tanıtan tembel adamın şahsında başkılarının yeteneklerini de sorgulamakta; obur, asalak ve hilekâr olarak nitelendirdiği başkılarının başarılarını tesadüfe ve şansa bağlamaktadır.

“Arzılañ Bile Kımıskayak” adlı masalın başkahramanı, hayvanlara yardım eden Burgan Başkı’dır. Burgan Başkı, Tıvalar arasında Buda’ya verilen isimdir. Budist öğretileri içeren “Altun Yaruk”ta yer alan “Aç Bars” (Aç Pars) hikâyesiyle benzerlik arz eden masaldaki her türlü sırrı bilen, güçlü-kuvvetli Burgan Başkı, bir aslanın bir adamı yiyeceğini önceden bilip yoksul ve hasta birine dönüşerek yolun ağzına yatar. Maksudı, aslanın yiyeceği adamı kurtarmaktır. Burgan Başkı, yaşlı ve hasta bir adam yerine sağlıklı bir insan yemeyi düşünen aslana, çeşitli hile ve hünerler vasıtasıyla insanın en hızlı ve en kuvvetli varlık olduğunu öğretir (Samdan, 2004: 374-379; Aça, 2007: 490-492).

Burgan Başkı, diğer masallardaki başkı-lamalara nazaran oldukça iyi bir karakter sergilemektedir. Burgan Başkı’nın bir başkasının hayatını kurtarmak için kendisini bir aslanın önüne atması, Budizm’deki hayvanlara kendini adama ve iyilik yaparak bir sonraki hayata daha erdemli bir insan olarak gelme inancıyla doğrudan bağlantılıdır. Burada, Burgan Başkı adına Tıva kahramanlık destanlarının giriş formellerinde sıklıkla rastlandığını da ifade etmek gerekmektedir. Nitekim kimi araştırmacılarca kahramanlık destanlarına (“maadırlıg tool”) dâhil edilen “Hayındırıñmay Bagay-ool” adlı kahramanlık masalının (mögelig tool) girişinde de Burgan Başkı’dan söz edilmektedir (Aça, 2007: 253):

Ertenginiñ ertezinde
Eki şagnıñ ektinde
Burungunuñ murnunda
Burgan başkı nomnap turgan şagda...
[Geçmişin geçmişinde

olarak tanıtan adam, hırsız oğlanlardan çalınan atları orman içindeki ağaca bağlamalarını söyler, sabah olunca da elinde domuz kafasını ormana doğru fırlatarak atlar için ormana bakmalarını söyler. Atları bulunan Karatı-Haan bu kez de kayıp olan karısı için fal açmasını ister. Gece evde domuzu yiyen ve söyleyecek bir yalan bulamayan adam, yurttan kaçarken hanın karısının inek ağılında koşturup durduğunu görür. Havan Başkı, kadının ak ökütle konuşmasından ökünün içinde ‘albis’ (cadı, şeytan) olduğunu anlar ve sabah olduğunda elindeki domuz kafasını ak ökünün üstüne koyarak ökünün karını yarmalarını ve içinden çıkan ‘albis’i yakmalarını söyler. Bütün kayıpları bulunan Karatı-Haan, adama hayvanlardan ve eşyalardan almasını söyler, fakat adam bolca ökünün etinden şiş alıp hanın ayakçılardan birisiyle yurduna döner. Kocasına yapılan teklifi öğrenen kadın, hanın mal ortasından mal, eşya ortasından eşya göndermesini sağlar.

*İyi çağın omzunda
Öncelerin öncesinde
Burkan başkının kitap gönderdiği çağda...]*

“Kodan” adlı masalda oyunbaz aktavşanın ilk kurbanı, gezgin bir lamadır. Tilki, kurt ve kaplanı gözlerini yedirerek kör eden tavşan, bir lamanın geçeceği yolun ağzına topal rolü yaparak yatar. Tavşanı yakalamak isteyen lama, eşyalarını bir yere bırakarak tavşanı kovalamaya başlar. Lama, bu kovalamaca sırasında gömleğini, ayakkabısını ve pantolonunu da çıkarıp atar. Lama tarafından yakalanamayan oyuncu tavşan, lamanın bıraktığı eşyaların arasından bir ‘şivaga’ bulur ve bir yerde onu yemeye başlar. Bu sırada yanına bir kaplan gelip ne yediğini sorduğunda bir gözünü çıkarıp yemekte olduğunu, gözün çok lezzetli olduğunu söyler. Hileyle kaplana gözlerini yedirten tavşan daha sonra aynı numarayla tilki ve kurda da gözlerini yedirtir. Hileyle gözlerini kör ettiği hayvanların yanından kaçarak uzaklaşan tavşan, yolda karşılaştığı yoksul bir adama, kör tilki, kurt ve kaplandan söz eder. Yoksul adam, tilki, kurt ve kaplanı öldürür (Samdan, 2004: 354-358; Aça, 2007: 472-475).

Gezgin oluşu, lamayı oyuncu tavşanın ilk kurbanı yapmıştır. Lama, tavşanın oyununa gelerek gözlerinden olan kaplan, tilki ve kurt kadar ahmak olmasa da gezginlik ve yoksulluktan kaynaklanan bir saflığı temsil etmektedir.

Sonuç

Ham ve başkı-lamalarla ilgili yedi masal metninden yola çıkılarak yapılan tespitler sonrasında ulaşılan sonuçları şu şekilde aktarmak mümkündür.

Tıva halk masallarının ham ve başkı-lamaları, dilenerek gezen, kamlayan, kişilerin hastalanmaları ve iyileşmeleri için büyü ve ilaçlar yapan, kaybolan nesne ve varlıkları bulmak için fal bakan/açan kişilerdir. Onların sosyal hayattaki bazı rol ve işlevleri, Tıva halk masallarına olduğu gibi yansımıştır.

Tıva halk masallarının ham ve başkı-lamalarından bazıları, Burgan Başkı ve Ak-Sağış örneklerinde olduğu gibi saf ve temiz, iyi niyetli ve yardım severken bazıları da Kara-Sağış, iki öğrencili lama ve Moortay

örneklerinde olduğu gibi kötü niyetli, vefasız, kurnaz ve değerlerden yoksun kimselerdir. İki öğrencili lamada olduğu gibi, inançları ve konumları gereği evlenmemeleri gereken bazı lamalar, saygınlıklarını ve sağaltıcı rollerini kötüye kullanmaktadırlar ve bunun cezasını ağır bir şekilde ödemektedirler. Bazı başkî-lamalar, kendilerine iman eden insanları istismar edebilmekte ve bu özellikleriyle yaptıkları ayinler karşılığında yüksek ücretler alarak ve ruhlara çok sayıda kurbanlar verilmesini talep ederek özellikle de alt tabakaya büyük ölçüde ekonomik zararlar veren kimi Sibiryalı şaman ve başkî-lamaları akla getirmektedirler.

“Havan Başkî” masalından da anlaşılacağı gibi, insanlar, daha çok kayıp nesne ve varlıkları buldurmak için başvurdukları bazı başkîları sihir-büyü gücü yüksek kişiler olarak görmektedirler. Böyle görülmekle birlikte başkîlar, kendilerini sorgulanmaktan da kurtaramamışlardır. Obur, asalak ve hilekâr olarak nitelendirilen bazı başkîların başarıları, tesadüfe ve şansa bağlanmıştır.

İyi niyetli ve iyiliksever olmakla hayvanların dilini bilmek, insanların hamlık ya da başkî-lamalık yeteneğini kazanmalarında etkili olmaktadır. Bu durumun en güzel örneği, Ak-Sağış’tır.

Başkî-lamalar, inançları gereği, yoksul ve gezgin bir hayat sürmek zorunda kalmışlardır. Hayatlarını dilenerek kazanan gezgin başkî-lamalar, aynı zamanda evlenmemişlerdir. Başkî-lamaların, bu özellikleri, “Balıkçı Bagay-Ool” gibi masallarda da yansımaları bulmuştur.

Şamanist ve Lamaist olan Tıvaların, kendi masallarında, inanç sistemleriyle sosyal hayatlarında önemli bir yere sahip olan ham ve başkî-lamalara olumlu ve olumsuz yönleriyle yer vermeleri, doğaldır. Başta masallar olmak üzere, Tıva halk anlatılarının kapsamlı bir şekilde incelenmesi, bir yandan ham ve başkî-lamaların halk anlatılarındaki yansımalarının bütün yönleriyle tespit edilip yorumlanmasını, diğer yandan da Tıvaların bu din adamlarıyla ilgili olumlu ve olumsuz algılarının kapsamlı bir şekilde öğrenilmesini sağlayacaktır.

Kaynaklar

- Aça, M. (2007). *Tıva Halk Masalları*, Konya: Kömen Yayınları.
- Aça, M. (2011). Tıva Atasözleri, *Karadeniz (Black Sea-Çerno More)* (12): 29-50.
- Alekseyev, N. A. (2013). *Türk Dilli Sibiry Halklarının Şamanizmi*, çev: Metin Ergun, Konya: Kömen Yayınları.
- Alekseyev, N. A. vd. (2010). *Mifi, Legendı, Predeniya Tuvintsev*, Novosibirsk: Nauka.
- Arapçor, A. D. (2010). *Tıva Ulustuñ Mifteri Bolgaş Toolçurgu Çugaaları*, Kızıl: Tıvaniñ Y. Ş. Künzegeş Attıg Nom Ündürer Çeri.
- Bapaev, J. M. (2008). *Tıva Kamlarının Alkışları (İnceleme-Metin-Aktarma)*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Darıma, O. K. Ç. (1972). *Demir-Şilgi Attıg Tevene-Möge. Tıva Tooldar*, Kızıl: Tıvaniñ Nom Ündürer Çeri.
- Ergun, M.-Aça, M. (2004). *Tıva Kahramanlık Destanları I*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Ergun, M.-Aça, M. (2005). *Tıva Kahramanlık Destanları II*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kvaerne, P. (1995). *The Bon Religion of Tibet: The Iconography of a Living Tradition*, London: Serindia Publications.
- Kara-ool, A. T. D. (2014). *Skif Hün Türk Uranhaynıñ Huulgaazın Tıvaları*, Kızıl: Adıg-Eeren Kamnarı.
- Monguş, D. A. (red.) (2003). *Tıva Dıldıñ Tayılbırlıg Slovarı I*, Novosibirsk: Nauka.
- Monguş, D. A. (red.) (2011). *Tıva Dıldıñ Tayılbırlıg Slovarı II*, Novosibirsk: Nauka.
- Orus-ool, S. M. (2012). *Tıva Ulustuñ Tooldarı (Tıvaniñ Toolçularınıñ IIDugaar Sledunuñ Materialdarı)*, Kızıl: Tıvaniñ Gumanitarlıg Şinçilelder İnstitutu.
- Potapov, L. P. (2012). *Altay Şamanizmi*, çev: Metin Ergun, Konya: Kömen Yayınları.
- Samdan, Z. B. (2004). *Tuvinskie Narodnie Skazki*, Novosibirsk: Nauka.

Şiirin Dünyası

Necat BİRİNCİ*

Özet

Şiir, tanımı zor bir edebiyat türüdür. Şiirin pek çok tanımı yapılmıştır. Bu tanımlar şiiri daha iyi anlamaya ve ondan zevk almaya yardımcı olmaz. Bunlar çoğunlukla yapıldıkları dönemin şiir zevk ve anlayışını yansıtır. Şiirde kelimelerden çok nasıl kullanıldıkları önemlidir. Şiir dili günlük dilden ayrıdır. Şiirde konu değil konunun işlenişi önemlidir. Şiirde düşünceler yer alabilir, ancak şiir bazı düşünceleri anlatmak için yazılmaz. Bazı şairler şiirin ne olduğunu şiirleri ile anlatmak istemişlerdir.

Anahtar kelimeler: Şiir, kelime, duygu, düşünce

Abstract

Poetry is a literary art form that is hard to describe. Although some description of poetry have been made, these descriptions do not help to better understand poetry, nor do they contribute to the joy it provides. These descriptions usually reflect the appreciation and understanding of poetry in their times. In poetry, how the words are used is more important than the words themselves. Hence, the language of poetry is different than, the everyday language. In poetry, the way a topic is treated might supersede the topic. Ideas might take place in a poem but poems are not written to explain ideas. Some poets have found no other way than writing poems to describe what poem is.

Keywords: poetry, word, emotion, opinion

Güzel sanatlar içinde anlatılması, bir sınır içine alınması en zor olan her halde şiirdir. Başlangıçtan beri şiirin sayısız tanımı yapılmıştır. Bütün bunlarda, şiire ancak bir yönü ile yaklaşılmaktadır. Bunların hiçbiri, şiiri tam olarak kuşatamamıştır.

Üstelik şiir sadece edebiyat alanının bir şekli değildir. Sözlerle olduğu gibi, seslerle, renklerle, şekillerle ve hareketlerle de şiir ortaya getirilebilir. Raksta, musikîde, resimde, heykelde, mimarîde hep şiir ufuklarına yönelen hamleler hissedilir.

Bu son söylediklerimiz, şu andaki konumuzun dışında yer alır. Biz burada, edebiyat, çerçevesi içindeki şiiri ele alacağız. O, rüyalarımızı süsleyen, şairleri uykusuz bırakan dilberi, gecelerin sonsuz parıltısını, karanlıkların edebî yıldızını, ebediyetin eşğinde bekleyen ürpertiye anacağız. Bunlara dikkat eden Ahmet Hamdi Tanpınar, bakınız şiiri nasıl anlatıyor:

* (Prof. Dr.) İstanbul Aydın Üniversitesi, necatbirinci@aydin.edu.tr

ŞİİR

Sarışın buğdayı rüyâlarımızın,
Seni bağrımızda eker, biçeriz.
Acılar kardeşin teselli kızın,
Zengin parıltıyla dolar gecemiz.

Sukûtun bahçesi tılsım ve pınar
Yıldızdan cümlesi karanlıkların;
İklimler dışında ezeli bahar,
Mevsimler içinde tükenmez yarın.

İçimizde sonsuz çalkanan deniz,
Gülümseyen yüzü kaderin bize,
Yıldızların altın bahçesindeyiz,
Ebediyetinle geldik diz dize.

Şiir, en geniş tanımı ile ‘bir edebiyat türü’ dür. Eskiden yaygın olarak “vezinli ve kafiyeli söz” olarak tanımlanırdı. Bu tanım, bütünüyle “nazım” türünü içine alıyor. Oysa her “vezinli ve kafiyeli” söze şiir diyebilir miyiz? Bunu göz önünde tutanlar bu tanımı “vezinli, kafiyeli ve muhayyel söz” olarak genişlettiler. İşin içine hayali de kattılar.

Şiir için “ nesrin zıddı olan mısra sanatı” da derler. Ancak bunlar kesin tanımlar değildir. Hepsi değişebilir. Eski Yunan filozofu Aristoteles’ten bu yana yapılan bütün şiir tanımları değişmiştir. Bu konuda kesin, sınırları belli bir tanıma ulaşılammıştır. Şiirin mahiyeti de böyle bir tanıma imkân vermiyor zaten.

Şiirin tanımını yapmak, bu tanımı ezberlemek, şiire bu tanım aralığından bakmak şiiri ne daha iyi tanımaya ne de ondan daha çok zevk almaya yardımcı olur.

Şiir tanımlarını ezberleyebiliriz. Şiiri ortaya getiren bütün araçları; vezni, kafiyeyi, mısrayı, beyti vb. öğrenebiliriz. Ancak bu bilgiler ne Yunus’un, ne Fuzûlî’nin ve Nedim’in, ne Yahya Kemal’in, Cahit Sıtkı’nın, Orhan Veli’nin, Osman Türkay’ın ya da başka bir şairin şiirini tam olarak anlamamızı sağlar.

Ancak bu tanımlarda, devirlerin ve akımların anlayışlarının öne çıktığını, bunlara göre şiire birtakım kurallar getirilmeye ve özelliklerinin belirlenmeye çalışıldığını bilmemiz gerekir.

XIX.yüzyılın ikinci yarısından sonra yapılan tanımlarda şiir, daha çok dilin özel bir kullanım biçimi olarak gösterilmiştir. Fransız simbolist şairlerden Valery, şiir için, “*Dil içinde başka bir dil kurmaktır.*” diyor. Buna göre şiir, dilin çok özel şekilde kullanılması ile ortaya çıkıyor, diyebiliriz. Bu anlayış, şiiri, dilin alışılmışın üstünde bir kullanım alanı içinde gösterir. Yine Valery, “*Şiir nesre çevrilemeyen sözdür.*” der.

Yine Fransız simbolist şair Mallarmé’in “*Şiir duygulardan değil, kelimelerden doğar.*” şeklindeki ifadesi de aynı anlayışı bir başka şekilde dile getirir.

Bu yolla, yani dil aracılığıyla insanın üzerinde çok etkili bir söz sanatı ortaya çıkıyor. Bu özelliğe dikkat çeken Cahit Sıtkı Tarancı, şiirden “*Kelimelerle güzel şekiller kurmak sanatı*” diye söz açar.

1979 yılında kaybettiğimiz, 1950’li yıllardan sonra, ölümüne kadar şiirimizin önemli bir tarafını kuran Behçet Necatigil, bu anlayışı şu şekilde geliştirir. “*Şiirin iç yapısı, kelimelerin dağıtım düzeninden, kelimelerin sıralanmasından, onları belli bir terkip, düzen içinde yerleştirilmesinden oluşur.*”

Necatigil’in bu dikkati, aynı zamanda bütün bir şiir geleneğimizin ortak özelliğini dile getiriyor. Buna göre şiir dil ile kurulur, diyebiliriz. Ruhu zenginleştiren hayat tecrübesi şiirin doğması için ilk hamledir. Bu tecrübenin yaşandığı an veya durum sadece anlatım konusudur. Bunlar iç veya dış âlemdeki unsurlarla ifade edilirler. Bunları şiir kabul etmek yanlış olur. Şiir bunların arkasından, dil ile kurulur. Kurulurken de her kelime, şiirin dünyasına gelişigüzel giremez. Onlar, anlam ve seslerine göre seçilirler, özel bir istife göre sıralanırlar.

Behçet Necatigil’in “Solgun Bir Gül Dokununca” isimli şiiri tecrübenin, ânın ve durumun kelimelerle şiir oluşunun seviyeli bir örneğidir:

SOLGUN BİR GÜL DOKUNUNCA

Çoklarından düşüyor da bunca
Görmüyor gelip geçenler
Eğilip alıyorum
Solgun bir gül oluyor dokununca

Ya büyük şehirlerin birinde,
Geziniyor kalabalık duraklarda
Ya yurdun uzak bir yerinde,
Kahve, otel köşesinde
Nereye gitse bu akşam vakti
Ellerini ceplerine sokuyor
Sigaralar, kâğıtlar
Arasından kayıyor usulca
Eğilip alıyorum, kimse olmuyor
Solgun bir gül oluyor dokununca.

Ya da yalnız bir kızın
Sildiği dudak boyasında
Eşiğinde yine yorgun gecenin
Başını yastıklara koyunca..
Kimi de gün ortası yanıma sokuluyor
En çok güz ayları ve yağmur yağınca
Alçalır ya bir bulut, o hüzün bulutunda.
Uzanıp alıyorum, kimse olmuyor
Solgun bir gül oluyor dokununca
Ellerde, dudaklarda, ıssız yazılarda
Akşamlara gerili ağlara takılıyor
Yaralı hayvanlar gibi soluyor
Bun alıyor, kaçıp gitmek istiyor
Yollar, ya da anılar boyunca.

Alıp alıp geliyorum, uyumuyor bütün gece
Kımıldıyor karanlıkta, ne zaman dokunsam
Solgun bir gül oluyor dokununca.

Gerçekten de şiirde, günlük hayatın dilinden alınan kelimelerin çok değişik ve derin etkiler yapabilecek şekilde, çok özel bir istif içinde bir araya getirildiği görülüyor. Bu istif, şiirde sanki büyülu bir hava meydana getiriyor. Bir kelimenin yerini değiştirmek bu büyüü bozar, o güzel hava ve anlam kaybolur. Ahmet Hamdi Tanpınar, kelimelerin sadece anlamlarının değil, âhenk, çağrışım ve sesleri ile çok özel şekilde bir araya gelişlerinin oluşturdukları hülyalı havayı şiir olarak kabul eder. Esasen kendisinin şiirinde de hep bu hülyalı hava eser. Tıpkı “Ne İçindeyim Zamanın” isimli şiirinde olduğu gibi:

NE İÇİNDEYİM ZAMANIN

Ne içindeyim zamanın,
Ne de büsbütün dışında;
Yekpâre geniş bir ânın
Parçalanmaz akışında.

Bir garib rüyâ rengiyle
Uyuşmuş gibi her şekil,
Rüzgârda uçan tüy bile
Benim kadar hafif değil.
Başım sükûtu öğüten
Uçsuz, bucaksız değirmen;
İçim muradına ermiş
Abasız, postsuz bir derviş;

Kökü bende bir sarmaşık
Olmuş dünya sezmekteyim,
Mavi, masmavi bir ışık
Ortasında yüzmekteyim.

Şiirde kelimelerin anlamı kadar, hatta ondan daha önemli olan, onların söyleyiş şekilleridir. Şiir dilinde, günlük dilin kaldıramayacağı derecede anlam zenginliği ve yoğun âhenk görülür.

Buna işaret eden Voltaire, şiiri “ruhun müziği” diye tanımlar. Ahmet Haşim de şiiri, musiki ile söz arasında, ancak sözden çok musikiye yakın

bir varlık olarak kabul eder. Alfred de Vigny ise şiiri “billurlaşmış coşku” olarak görür. Vigny’in bu tanımına Cahit Sıtkı’nın “Bu Sabah Hava Berrak” isimli şiiri ne kadar uyuyor:

BU SABAH HAVA BERRAK

Bu sabah hava berrak;
Bu sabah her şey billûrdan gibi.
Gök masmavi bu sabah,
Güzel şeyler düşünelim diye.
Yemyeşil oluvermiş ağaçlar,
Bulutlara hayretinden.
Işıldıyor kanat seslerinde kuşların
İlk uçtukları günün altın sevinci.
Karlı dağlardır sefere çıkmış,
Vadideki suyun şırıltısında.
Ben gülüm, ben karanfil, ben de yasemin diyor,
Renk renk kokularla çiçekler,
Sahiplerinden memnun evlerin bahçelerinde.
Boy boy insan gölgeleri kımıldar
Güneşi içmiş kaldırımlarda.
Belli adım atışlarından,
İçlerinden geçen şey.
Bütün erkekler delikanlı
Bütün kadınlar genç kız,
Fakirinde refah,
Hastasında sağlık
Sorulsa çocuk bahçesi derim,
Karşı bayırdaki mezarlık.
Bu sabah hava berrak,
Bu sabah her şey billûrdan gibi.

Cahit Sıtkı’nın anlattığı bu coşku, onun şiiri ile bütün insanlara yayılır: İnsanlar âdeta onun işaret ettiği tabiat ve dile getirdiği duygularla hayatı zenginleştirirler; onu, yaşanılır, katlanılır, hatta mutlu olunacak hâle getirirler. Güne iyimser duygularla, güler yüzle, tebessümlerle başlarlar. Yeni bir günü yaşama sevinci ile karşılarlar.

Bu duygular sadece Cahit Sıtkı'ya ait değildir. Hayatı onun gibi gören ve değerlendiren başka şairlerimiz de vardır. Bakınız Özker Yaşın aynı duyguları “Öylesine Güzel” isimli şiirinde nasıl dile getiriyor:

ÖYLESİNE GÜZEL

Ben içinizden biriyim
Sizin gibi umutlarım, kederlerim
Sizin gibi geldim dünyaya
Sizin gibi çekip gideceğim.

Hep aynı gökyüzü altında
Geçmekte ömrümüz.
Tanrının verdiği nimetleri
Haklı haksız bölüşürüz.

Bütün iş kalbimizin çarpmasında
Onun gümbürtüsü ne hop aman
O çarptıkça hayatın şenliği
Gözlerin aynasında.
O çarptıkça güler, ağlarız...
İnsanları kucaklamak gelir içimizden.
Gün olur üşür, gün olur terler.
Yaşadığımızı anlarız.

Sana şükürler Tanrım
Özsu yürümüş kollarıma
Kalbim çarpıyor, nefes alıyorum
Gökyüzünü görüyorum
Toprağı görüyorum
Ağaçları görüyorum!

Dünya öylesine güzel ki,
Öylesine güzel ki yarattığın insanlar
Nasıl memnun olmayayım yaşadığıma,
Çok şükür bir iş tuttu ellerim,
Her gün keten örtülü soframda

Alın teriyle kardığım ekmeğim,
Sürahide şerbet gibi suyum var.

Şiirimize halk kültürünün değerlerini getirmeye, bu değerlerle şiir dünyamızı zenginleştirmeye gayret eden Ahmet Kutsi Tecer de şiiri “dilin tam anlamıyla bir ses haline gelmiş ve hayâl unsurlarından dokunmuş şekli olarak tanımlar. Onun nazarında şiir bir “transpositon” dur:

HALAY

Davranın, halaya durun koçaklar,
İşte baş, işte davul, işte meydan!
Güzel halay çeken, güzel kucaklar,
Güzeli sevmeyen çıksın aradan!

Çal davul çal, güm güm oynasın yürek,
Üfle zurna üfle, uzun uzun çek,
Yiğit olan, efe olanlar gerçek,
Ayak ayak gider, çıkmaz sıradan.

Dönün dalga dalga, yol yol dönünüz,
Dönün takım takım, kol kol dönünüz,
Geniş geniş dönün, bol bol dönünüz,
Dönün, bağışlasın sizi yaradan!

Ulu çamlar gibi işte beşiniz,
Sıra dağlar mıdır yoksa eşiniz?
El ele tutuşun, hep birleşiniz,
Sizinle ögünür elbet bu vatan!

Tecer der çalınır gönlümde davul,
Ana kız el ele, babayla oğul,
Yiğitler çıkıyor meydana, savul,
Savul gam, kasavet bugün buradan!

Yahya Kemal, Cahit Sıtkı ve Ahmet Kutsi’den daha önce şiirin “ses” özelliğine dikkati çekmiş, hatta “Ses” isimli rubaisinde bu görüşünü şöyle ifadelendirmiştir:

Yârab ne müsâvâtı ne hürriyeti ver
Hattâ ne o yoldan gelecek şöhreti ver
Hep neşve veren aşkı terennüm dilerim
Yârab bana bir ses yaratan kudreti ver

Yahya Kemal “şiiri yazılıp okunan bir şey değil, söylenen ve dinlenen bir şey” olarak görür. Ona göre şiir, “Musikiden başka türlü bir musikidir. (...)” Şiirde nefes ve ses iki esaslı unsurdur. Mısraların ayakları yerden kopmazsa ve uçmazsa, yahut da, ister en hafif perdeden olsun, ister İsrail’in sûru kadar gür olsun, kulağı bir ses gibi doldurmasa halis bir şiir değildir.” Yahya Kemal’in arkasından, şiire bir bakışını verdiğimiz Tanpınar, bu konudaki görüşlere “kanatlı söz”ü de ekler ve üstâd olarak kabul ettiği Yahya Kemal’e daha da yaklaşır. Ahmet Haşim ise kanatlanmanın derecesini şöyle tayin eder:

Yarı yoldan ziyade yerden uzak
Yarı yoldan ziyade mâha yakın.

Şiirin dili nesirden çok farklıdır. Sözümlüğün başlarında şiir hakkında bir görüşünü verdiğimiz Valery, bir yazısında “nesri yürüyüşe, şiiri raksa” benzetir. Hocam Mehmet Kaplan, Valery’in bu sözü üzerinde önemle dururdu.

Yürüyüşün gayesi belli bir hedefe varmaktır. Yürüyüş, önceden belirlenmiş bir noktaya doğru yönelme hareketidir. Yürüyüş gibi düz yazının da gayesi bellidir. Yazı boyunca dile getirilen her şey o gayeye yöneliktir.

Raksta ise birtakım ölçülü, birbirine benzeyen hareketler vardır. Ancak bu hareketlerin amacı yine kendi üzerine yönelir. Rakstaki hareketlerin çoğu başladığı noktaya döner. Onlar kendi içinde başlar, kendi içinde biter. Kendi kendilerini tekrar ederler ve olgunlaştırırlar. Raksla bir yere gidilmez. Gideceği yere raks ederek giden birini hiç gördünüz mü? Şiir de raksa benzer, gayesi sadece kendisidir. Özellikleri birbirinden çok farklı olan raks ile yürüyüşte kullanılan uzuvlar aynıdır: ayaklar. Şiir ile düz yazının da kullandığı malzeme aynıdır: dil. Ancak bunlar aynı malzemeyi çok ayrı şekiller içinde bünyelerine alırlar.

Sadece kelimeler değil, tek bir duygu bile, bin bir çeşit ifade şekli ile ve bazen de heyecan yüklü olarak şiirin çerçevesinde yer alır. Orhan Şaik Gökyay'ın, o hepimizin “Bu Vatan Kimin?” şairi olarak tanıdığımız Gökyay'ın “Karmakarışık” isimli şiiri bakın bu karışıklığı nasıl sıraya koyuyor?

KARMAKARIŞIK

Yerlerden göklere ağlar germişim,
Şu akan yıldızlar benim, benim, benim!
Dizinin dibine postu sermişim,
Güler de güler canım, canım, canım!

Yapraklar, çiçekler, meyveler dalı,
Gözlerin, dillerin müjdeler dolu.
Ben de kendimi kapmış koyvermişim,
Başım duman duman, içim inim inim!

Yollara düşmüşüm, elsiz, ayaksız.
Türküler düzmüşüm, sözsüz, duraksız.
Sesini almışım, sazımı kırmışım.
Telden uçuğu gider ünüm, ünüm, ünüm!

Selâm şu bağıma çarpan yankıya,
Elvedâ neden'e, vedâ çünkü'ye
Bir masala giden yolda durmuşum,
Sana çevrilmiş yönüm, yönüm, yönüm!

Ateşe vermişim dört bir mevsimi,
Tek yaprağa indirmişim takvimi,
Gece olmuş, seni düşte görmüşüm,
İlle geçmiyor günüm, günüm, günüm!

Bahtı beni almış, çekmiş götürmüş,
Ceylanlar dolusu yere getirmiş,
Sana nişan almışım, beni vurmuşum,
Akar da akar, kanım, kanım, kanım!

Sesler döner yoldan; dünüm, dünüm, dünüm;
Sesler düşer yollara, sonum, sonum, sonum;
Zehir mi, bal mıdır, bir şey karmışım,
Yemesi güç a benim, benim, benim!

Nesrin özel bir şekli yoktur. Daha doğrusu tek bir şekli vardır, o da bellidir. Konusu da sınırlıdır, sınırlı olmak zorundadır. Şiir ise Baudelaire'in dediği gibi "Sınırlı içinde sınırsızın ifadesidir." Gerçekten de şiir, okunup bittikten sonra da bizde devam eder. Duygularımızı zenginleştirir, dile getirdiği dünyayı içimizde yeniden kurar, bizi o dünyanın şartlarına taşır. Hatıralarımızı tazeler. Okuduğumuz her şiirde daima kendimizden bir şeyler buluruz. Orhan Veli'nin "Anlatamıyorum" isimli şiiri ile, duygularımızı ifade etmekten aciz kaldığımız, onları bir türlü dile getiremediğimiz zamanları hatırlamaz mıyız? Bu şiirle, bildiğimiz kelimelerin duygularımızı ifadede yetersiz kaldığını daima hissetmez miyiz?

ANLATAMIYORUM

Ağlasam sesimi duyar mısınız,
Mısrararımda;
Dokunabilir misiniz
Gözyaşlarıma, ellerinizle?
Bilmezdim şarkıların bu kadar güzel,
Kelimelerinse kifayetsiz olduğunu
Bu derde düşmeden önce.

Bir yer var, biliyorum;
Her şeyi söylemek mümkün;
Epeyce yaklaşmışım, duyuyorum,
Anlatamıyorum.

Duyguları şiire aynen aktarmak gerçekten mümkün değildir. Aktarılanlar da hissedilenleri tam ifade edemez, çünkü kelimeler duyguların, isteklerin, sevginin, heyecanın tam karşılıkları değildir. Ama şairler, her zaman Orhan Veli gibi duygularını dile getirememekten şikâyet etmez, yakınmazlar. Bazen de içlerinde uyanan duyguların havasına kendilerini kaptırıp, istedikleri gibi yaşayamamanın sıkıntısını dile getirirler. Bin bir bağ, bin

bir engel onları kuşatmıştır. Bu engelleri aşamazlar. Bu durumun çeşitli sebepleri vardır. Şair bu sebepleri açıklamak zorunda değildir., açıklamaz da, ama o özlediği hayata doğru daima bir atılma hissini içinde canlı tutar. Bazen de şairler, Zeki Ömer Defne'nin yaptığı gibi, bu özlemlerini dile getirirler. Bakınız Zeki Ömer Defne, “Kıyıdaki Tekne” isimli şiirinde bu duyguları nasıl söze aktarıyor:

KIYIDAKİ TEKNE

-Ünlü Ressam BRAQUE'a-

Kurudum da kadid oldum kumlarda,
Sefer bekleye bekleye her gün ben
Enginlerden bir rüzgâr esmez mi serin serin,
Pul pul ürperişler geçer içimden.
Bir gün atlayıveresim gelir şu kıyılardan
Işıl ışıl, yeşil yeşil sulara.
Al başını, çek git, der deli gönül
Verip kendini bir büyük rüzgâra!

Tâ yanı başında durup da böyle
Hasretini çektiğin şeylere hasret gitmek!..
Hem tut o sular için halkol, hayat ol,
Hem tut sonra o sulara hasret çek!

Biraz dalacak olsam, tâ içimden bir şeyin
Çıkıp dolaştığını duyuyorum denizde.
Ama öyle bitirmiş ki kum beni,
Ardından bir türlü gidemiyorum işte

Bazen ayak sesleri duyarım dört yanımda,
Bakarım: masmavi, levent bir umut...
Bakarım: sülün gibi bir serene sarılmış
Püfür püfür bir bulut.

Başımı, bordamı dövsün dalgalar,
Tuzlar tahtalarımı kemirsin istiyorum,

Çek beni fırtına, çek beni deniz!
Bırak beni sahil, bırak beni kum!

İnsanietinize sığmıyorum!

Şiir dili, günlük dilin bazı kelimelerle süslenmiş şekli değildir. Şiir dili kendine özgü bir dildir. Şiir, her gün gelişigüzel kullandığımız kelimeleri, işlenmiş, berrak bir sanat malzemesi hâline getirir. Şair, duygu, heyecan ve hayallerini bu kelimelere yükler. Bu arada şairin duyguları ile kelime arasında bir gerilim kendini gösterir. Şiir bu gerilimden doğar.

Faruk Nafiz Çamlıbel'in "Fırarî" isimli şiirinde bu gerilim ve heyecan doruğa varır. Şiirin son kıtası şöyledir:

Zülfünün yay gibi kuvvetli çelik tellerine
Takılan gönlüm asırlarca peşinden gidecek,
Sen bir âhu gibi dağdan dağa kaçsan da yine
Seni aşkım canavarlar gibi takip edecek

Burada Çamlıbel'in tavrı Eflatun'un şair tanımına ne kadar da uyuyor. Ona göre şair aklın ölçüleri dışında, kahredici duyguları olan, ölçsüz davranışları içinde bulunan ve ruhunu vahşi tabiat manzaraları ile besleyen insandır. Necip Fazıl Kısakürek'in ilk şiirlerinde bu hava kendisini daima hissettirir.

Her şiirin bir konusu vardır. Şiirde konu önemli değildir. Önemli olan konunun işlenişidir.

Dünya edebiyatında binlerce aşk, ayrılık, ölüm, tabiat, vatan ve daha başka konular üzerinde şiirler yazılmıştır. Böyle olunca bu konuların aşınmış, yıpranmış, eskimiş olması gerekir. Oysa bu konular usta şairlerin elinde, ilk defa işleniyormuş gibi yeni ve el değmemiş şekle girerler. İşte buna bakarak şiirde konu önemli değil diyebiliyoruz. Başarılı şairler, her devirde, çok işlenmiş konuları, yeni duyuş ve anlatış şekilleri ile ve ilk defa olarak ele alınıyormuş gibi ortaya getirebiliyorlar.

Ahmet Muhip Dıranas'ın "Serenad" isimli şiiri bir aşk şiiridir. Ama şair aşkını dile getirirken hayattan ve tabiattan aldığı pek çok unsuru bakın nasıl hiç alışılmadık bir yapı ve sıra içinde bir araya getiriyor ve edebiyatımızın en güzel aşk şiirlerinden birini ortaya koyabiliyor:

SERENAD

Yeşil pencereden bir gül at bana,
Işıklarla dolsun kalbimin içi.
Geldim işte mevsim gibi kapına
Gözlerimde bulut, saçlarımda çiğ.

Açılan bir gülsün sen yaprak yaprak,
Ben aşkımla bahar getirdim sana;
Tozlu yollarından geçtiğim uzak
İklimden şarkılar getirdim sana.

Şeffaf damlalarla titreyen, ağır
Goncanın altında bükülmüş her sak.
Senin için dallardan süzülen ıtır,
Senin için karanfil, yasemin, zambak...

Bir kuş sesi gelir dudaklarından;
Gözlerin, gönlümde açan nergisler.
Düşen öpüşlerdir dudaklarından
Mor akasyalarda ürperen seher.

Pencerenden bir gül attığın zaman
Işıkla dolacak kalbimin içi.
Geçiyorum mevsim gibi kapından
Gözlemde bulut, saçlarımda çiğ.

Şiir bir düşünceyi yaymak, toplum sorunlarını dile getirmek ve onlara çözüm yollarını göstermek, birtakım tezleri ispatlamak, karşı tezler ortaya koymak, onları anlatmak, bilgi vermek gayesi ile yazılmaz. Bu gibi yazıların alanı nesirdir. Ancak şiirde fikir ve düşünce olmaz da denilemez. Şiirdeki fikir ve düşünce elmanın içindeki besleyici usare gibidir. Zevkle yenilen bir elmanın besleyici özelliğinin farkına bile varılmaz.

Yahya Kemal Beyatlı'nın "Bir Tepeden" isimli şiiri, bakın, bize neleri anlatıyor:

Rü'yâ gibi bir akşamı seyretmeğe geldin
Çok benzediğin memleketin her tepesinde .
Baktım: Konuşurken daha bir kerre güzeldin,
İstanbul'u duydum daha bir kerre sesinde.

İrkin seni iklimine benzer yaratırken,
Kaç fethe koşan tuğlar ufuklarla yarışmış.
Tarihini aksettirebilsin diye çehren,
Kaç fâtihin altın kanı mermerle karışmış.

Şiirde yoğun bir fikir zemini vardır. Sevgili ile coğrafya, dil, İstanbul, tarih ve Türklük arasında bağ kuruluyor. Ama biz bunların farkına ilk okuyuşta değil de şiir üzerinde düşünmeye başlayınca varıyoruz. Şair bütün bunları ustalıklı bir anlatım şekli ile kadın güzelliği çerçevesine yerleştirmiş ve şiir, kadın güzelliğinden söz açan bir aşk şiiri görünümü almış.

Şiirde coğrafyadan da tarihten de söz açılır. Ancak bu söz açış coğrafya veya tarih kitaplarının verdiği bilgileri nazma dökerek olmaz. Coğrafya ve tarih çok ayrı bir yapı ve kadro içinde şiire girer. Coğrafyanın, tarihin ve her ikisinin birlikte işleniş duygu ve hayal planında gelişir. Şiirde sıradan bilgi ve çıplak gözle bakıp göremeyeceğimiz özellikler dile getirilir. Zaman ve mekân, sırlarını şairlere açar, onlar da bunları bize anlatır. Biz de coğrafya, vatana veya tarihe şairlerin duygu aralığından bakarız. Bizim için yeni anlamlar kazanırlar. Tıpkı Osman Türkay'ın Beşparmak dağlarına baktığı gibi. Bakınız Türkay, "Beşparmak Senfonisi"nde bu dağları nasıl görüyor:

BEŞPARMAK DAĞI MELODİLERİ

Bir yaz gününün bu eşref saatinde
Yeşil çamlar
Yalçın kayalar
Başdöndürücü uçurumlar
Kaleler

Saraylar
Eski yapılar,
Kıvrımlı asfalt yollar
Ağaçlar
Pınarlar
Soğuk sular
Akıp gitmede rüyalarımından...

Şarkılarını dinliyorum yüce Beşparmak
Şarkılarını dinliyorum binlerce kilometre uzakta
Thames'in süt mavi sisleri ortasında
Evrensel sevgi
Umut
Ve
Gerçekten
Beş bin ışık yılı gelecekte
Koparıp yüreğimize armağan ettiklerin:
Defne kokan
Laden kokan
Bestelerin
Öyle renkli
Öyle candan
Öyle derin
Ezgilerin
Sezgilerin
Çizgilerin
Senin...
Üstümde bir gök var mavi
Altımda ovalar zeytin yeşili
İçimde duygular bir iç deniz
İçice dalgalı Akdeniz

II

Kimbilir bu anda ben neredeyim
Belki de uzanıp tutmak istediğim göklerin içindeyim
Bir şafak alı yel esmede komşu ülkelerden

Kimbilir nereden
Belki Toroslar'dan
 Belki Akdeniz'den
Belki de karşı sahildeki şehirlerden
Antalya'dan?
Anamur'dan?..
 Adana'dan?..
 Mersin'den?..
Kendimi boşluklara bırakıp haykırmak geçiyor içimden:
Beşparmak!
 Beşparmak!
 Bizim beşparmak!
Etten nasıl ayrılır tırnak!

İşte karşımdasın çiçekli bir dal gibi
Ufku bir uçtan bir uca kuşatan hilâl gibi

Şiir hangi yönde gelişirse gelişsin; ıstırap veya mutluluk, sevgi veya nefret, korku veya sevinç heyecan veya sükûnet anlatsın, mutlaka ruhu zenginleştiren bir hayat tecrübesinin arkasında doğar. Ama şiirde hikâye veya roman gibi türlerin akan bir zaman kadrosu yoktur. Şiirde insan hayatının veya tabiatın, veyahut her ikisinin bir arada, belirli bir ânı yer tutar veya o ânın durumu dile getirilir. Bu başlangıç noktasından sonsuz genişliğe veya derinliğe yol aranır. Tanpınar'ın işaret ettiği “yekpare bir an” a ulaşılmak istenir. Bu durum, dış âleme ait unsurlarla anlatılabileceği gibi, iç dünyamızı, ruh hâlimizi ilgilendiren kelimelerle de söze getirilebilir. Bunu büyük ölçüde ânın psikolojisi belirler. Tıpkı Ahmet Kutsi Tecer'in “Nerdesin?” isimli şiirinde olduğu gibi:

NERDESİN?

Geceleyin bir ses böler uykumu,
İçim ürpermeyle dolar: -Nerdesin?
Arıyorum yıllar var ki ben onu,
Âşıkıyım beni çağıran bu sesin.

Gün olur sürüyüp beni derbeder,
Bu ses rüzgârlara karışır gider.
Gün olur peşimden yürür beraber,
Ansızın haykırır bana: -Nerdesin?

Bütün sevgileri atıp içimden,
Varlığımı yalnız ona verdim ben,
Elverir ki, bir gün bana, derinden,
Tâ derinden bir gün bana:”Gel” desin.

Şairler yaşadığı dönemin şahsiyetlerini veya tarihte yer almış kişileri de konu alabilirler. Günümüzden veya geçmişten her insan, şiirin dünyasında yer tutabilir. Sevgililer, kahramanlar, devlet adamları, din adamları, peygamberler, veliler, sokaktaki insanlar, hepsi. Ama bunlar şiire oldukları gibi girmezler. Şairin yeniden şekillendirmesinden, şahsiyet vermesinden, dikkatinden geçerler. Adeta hayata yeni baştan sokulurlar. Şair onlara yeni özellikler katar, davranış biçimleri, düşünme ufukları taşır. Hayatlarına, davranışlarına yeni anlamlar yükler. Kendi görüş, duygu, düşünce ve hayallerini onlarla yaşatır. Tıpkı Asaf Halet Çelebi'nin Hallac-ı Mansur'da yaptığı gibi. Bakın Çelebi, Mansur'u nasıl anlatıyor, “Mansur” şiirinde:

MANSUR

Renkler güneşten çıktılar,
Renkler güneşe girdiler
Renkler güneşsiz öldüler
 Ne renk gerek bana
 Ne renksizlik

Güneşler bir yerden çıktılar
Güneşler bir yere girdiler
Güneşler onsuz öldüler
 Ne aydınlık gerek bana
 Ne karanlık

Şekiller bir yerden geldiler
Şekiller bir yere gittiler

Şekiller görünmez oldular

Büyük köse vur
Bütün sesler bir seste boğuldu
Mansur
Mansuuur

Şiirin dünyasını sınırlamak zor. Söylemiştik ya, “sınırlının içinde sınırsız olandır şiir.” Hayat sınırlıdır, başlar serpilir, renklerin, solar, kaybolur. Ama bir yerlerde ve şiirlerde devam eder. Aşk da öyle. İnsanla başlar, onun yüreğine düşer onda devam eder. İnsan ölür, ama aşk ölmez. Bir başka gönülde varlığını ve saltanatını sürdürür. Rüzgârın uğultusu, yeşeren ve sararan tabiat, topraktan yükselen bahar kokusu, denizin dalgaları ve uçsuz bucaksız gökyüzünde yıldızlar, her şey şiirdir. Her şey şiirdir, hüznlerimiz, kederlerimiz, sevinçlerimiz, bir elden diğerine geçen sıcaklık, bakışların derinliği, rüzgârın önünde savrulan saçlar ve yalnızlık... Hatırlanan ilk ürpertiler, hevesler, ilk aşk sözleri, her şey şiirdir.

Ataol Behramoğlu her şeyin şiir olduğunu şöyle dile getiriyor:

HER ŞEY ŞİİRDİR...

Her şey şiirdir. Uğultusu rüzgârın
Bir ırmağa usulcacık yağan kar
Her gece okunan bir dua çocuklukta
Gökyüzünde bölük bölük turnalar

Her şey şiirdir, sevinç ve keder
Dünyada olmak duygusu...
Kıyıda, ıssız kayalıklarda
Kendi başına ışıldayan su

Her şey şiirdir, şimdi, şu anda
Ak kâğıt üstünde dolanan elim
Karşiki avluda salınan söğüt
Yandaki odada uyuyan bebeğim
Her şey şiirdir, ve imgeler ki

Sancılı ve karmakarışıklırlar
Bir elden bir başka ele geçen duyum
İki ırmak gibi birleşen dudaklar

Her şey şiidir ve bir gün belki
İlk aşkım ilk göz ağrım şiir
Koynunda ona yazdığım mektuplar
Bir yerlerden çıkıp gelecektir...

Her şey şiidir de şiirin bizdeki yeri nedir? Bizim şiire karşı tavrımız nasıldır? Şiire verdiğimiz değer ne kadardır? Onu hayatımıza ne ölçüde katıyoruz. Onunla hayatımızı ne kadar güzelleştiriyoruz? Bu soruları da sormuş şairler ve cevaplarını da vermişler. Necip Fazıl “Nakarat” isimli şiirinde şiir için beslediği umudu şöyle dillendiriyor:

Doğar bir gün benim günüm,
Çoğu gitti azı kaldı.
Kırk gün kırk gece düğünüm,
Ektik ektik yetişecek
Çoğu gitti azı kaldı.
Bütün yollar bitecek
Çoğu gitti azı kaldı.

Umarım dünya şiirin ekmek gibi aziz sayıldığı günleri görür.

Karamıkbeli (Myriokefalon) Savaşı (17 Eylül 1176)nın Önemi ve Sonuçları

Abdulhalûk M. ÇAY*

Özet

17 Eylül 1176 tarihinde Yalvaç'ın kuzeybatısında Sultan Dağları'nın Karamıkbeli Geçidi'nde yapılan ve Bizans kaynaklarında Myriokefalon Savaşı olarak kaydedilen bu savaş, Anadolu Selçuklu Sultanı II. Kılıç Arslan'ın Bizans İmparatoru Manuel Comnenos'u yenilgiye uğrattığı bir Türk zaferidir. Anadolu'nun Türkleşmesinde, Türk yurdu olmasında bir dönüm noktasıdır. Zafer sonrasında Batı kaynaklarında Anadolu'dan artık Türkiye olarak bahsedilecektir. Bu Türk zaferinin döneminin Avrupa tarihinde, Ortadoğu tarihinde yeri çok büyüktür.

Anahtar Kelimeler: Manuel Comnenos, II. Kılıç Arslan, Myriokefalon, Karamıkbeli, Selçuklu, Bizans.

The Importance and Conclusions of Karamıkbeli (Myriokefalon) War (September 17, 1176)

Abstract

The battle recorded as Myriokefalon War according to Byzantine literature located at Sultan Mountain Karamıkbeli Route of northwest of Yalvaç at September 17, 1176 was a Turkish victory for Anatolian Seljuk Sultan Kılıç Arslan II defeating Byzantine Emperor Manuel Comnenos. It is a milestone for Anatolia being Turkish homeland. After the victory Anatolia has been called as Turkey in the western literature. The victory was very critical at that period in the terms of European history, Middle East history, and also Turkish history.

Keywords: Manuel Comnenos, Sultan Kılıç Arslan II, Myriokefalon, Karamıkbeli, Seljuk, Byzantine.

23-24 Mayıs 1040 tarihindeki Dandanakan Savaşı ile devlet olarak ortaya çıkan Selçuklular, kısa zamanda Batı'ya doğru yayılmaya başlamışlardı. Anayurttan devam eden göçlerle Horasan'da biriken büyük Türk kitlesine yeni bir yurt bulunması mecburiyeti, Büyük Selçuklu sultanlarının Batı'ya doğru yayılma politikalarında bilhassa etkili olmuştu. Sultan Alparslan'ın

* (Prof. Dr.) İstanbul Aydın Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölüm Başkanı,
abdulhalukcay@aydin.edu.tr

26 Ağustos 1071 tarihinde kazandığı Malazgirt Savaşı, Anadolu'yu Türk'e yurt yapan zaferler serisinin ilki idi. Ancak umumiyetle iddia edildiği gibi, Anadolu'ya o tarihlerde sahip olan Bizans İmparatorluğu'nun büyük askerî gücü, Malazgirt Savaşı ile tamamen yok edilmiş değildi. Türk orduları Malazgirt'ten önce 1048 yılında da Pasinler Savaşı'nda büyük bir Bizans ordusunu imha edercesine mağlûp etmişti. Malazgirt Zaferi'nden sonra da 1072 tarihinde Kayseri, 1073 tarihinde Paflagonya, 1074 tarihinde Antakya savaşlarında Türk kuvvetleri kendilerinin birkaç katı güçteki Bizans ordularını ağır yenilgilere uğratmışlardı. Eğer Bizans'ın askerî gücü Malazgirt Savaşı'nda tamamen yok edilmiş olsaydı, daha sonraları Bizans İmparatorluğu tekrar büyük kuvvetlerle Türklerin karşısına dikilmez ve Anadolu'yu geri almaya teşebbüs edemezdi.

Malazgirt'in önemi bilhassa zaferden sonraki siyasî durumun, Türkler lehine gelişmesi ve Anadolu'nun Türk'e yurt yapılması meselesinin gerçekleşmeye başlamasıdır. Bu Türk fetih hareketi 1071-1085 yılları arasında o kadar süratli cereyan etmişti ki, Türk orduları Batı'da Ege ve Marmara kıyılarına ulaşmışlardı. Ralph-Johannes Lilie'nin de vurguladığı gibi Bizans, Anadolu'yu kontrol etme gücünü kaybetmiştir (Lilie,1977:257). Ancak Anadolu'daki nüfus çoğunluğunu yerli Hristiyan unsurlar teşkil etmesine rağmen Türkler kısa bir süre için Anadolu'da hâkim zümre olarak görünmüşlerdi.

1096-1097 ve 1101 yıllarında gelişen I. Haçlı Seferi sonunda, Haçlı orduları sayesinde arkadan gelen Bizans kuvvetleri tekrar eski topraklarının bir kısmını geri almayı başarmışlardı. Bizans İmparatorluğu'nda başa geçen Komnenoslar sülâlesi eski Bizans topraklarını Türkler'den geri alabilmek için yoğun bir mücadeleye girişmişlerdi. Bizans'ın askerî gücü kadar, Türk beyleri arasındaki siyasî rekabet bu mücadelede Bizans'ın lehinde rol oynamıştı. Ancak Sultan I. Mes'ud (1107-1155)'un Dânişmendli Hükümdarı Melîk Muhammed'in ölümü (6 Aralık 1143)'nden sonra Anadolu'daki Selçuklu hâkimiyetini tesis etmesi, bu arada 1146 yılında Bizans İmparatoru Manuel'e karşı Konya'da ve 1147 yılında II. Haçlı ordularına karşı Eskişehir (Doryleon) yakınlarında kazandığı zafer Orta Anadolu'nun Türkler'in elinde kalmasını sağlamıştı.

Ancak Anadolu'daki bu birlik Sultan Mes'ud'un ölümü ve oğlu Sultan II. Kılıç Arslan'ın 1155 tarihinde tahta geçmesinden sonra tekrar bozuldu. Yukarıda da izah ettiğimiz gibi, kısa bir mücadeleden sonra Sultan, tekrar Anadolu'daki Selçuklu hâkimiyetini kurmayı başardı.

İmparator Manuel Komnenos ise Bizans için her yönden büyük önemi haiz Anadolu'daki topraklarını tekrar ele geçirebilmek maksadıyla büyük bir mücadelenin hazırlığı içindeydi. Bu amacına ise 1159 yılında oluşturduğu ittifak sayesinde ulaşır gibi oldu. Sultan II. Kılıç Arslan çok zor bir duruma düşmüştü. Ancak İmparator'un uzak görüşlü olmayışı, Bizans'ın durumdan istifade etmesini önlemiştir. Sultan'ın sulh taarruzu neticeye ulaşmış ve Bizans'a kadar gelerek uzlaşma teklifinde bulunan Kılıç Arslan'ın bu davranışı Bizans'a gurur vermekten başka bir işe yaramamıştır. Bizans İmparatoru "Büyük Roma" idealini gerçekleştirmek için Batı'da sürekli mücadelelerin içine itilirken, Sultan, Anadolu'daki diğer Türk beylikleri ile hesaplaşmaya koyulmuştu. Sultan 11 yıl kadar süren antlaşma devresinde Anadolu'daki Türk birliğini yeniden kurarken, İmparator Manuel, "Mukaddes Roma-Germen" İmparatorluğu, İtalya şehir devletleri, Macaristan, Sırp ve Bulgarlar ile mücadele ediyor, Doğu'da ise Ermeni Krallığı ve Lâtin prinkepsliklerine Bizans hâkimiyetini kabul ettirebilmek için yorucu seferlere çıkmaktan çekinmiyordu. İmparator, Türk Sultanı'nın bu sulh devresini Anadolu'da kendi lehine değerlendirebileceğini hesaplayamamıştı (Vasiliev, 1928: 86). 1171 yılında Kudüs Kralı I. Amaury'nin İstanbul'a gelip büyük bir törenle karşılandığı dönemde Manuel Yakındoğu'da milletlerarası şaşaa ve yıkılmaz gücünün zirvesindeydi (Vasiliev, 1928: 82).

Ancak Myriokefalon/Karamıkbeli Savaşı'ndan sonra, Bizans İmparatorluğu'nun görünüşteki bu güçlü durumu objektif bir şekilde dikkate alındığında, Lâtin devletlerine karşı zaferler kazanmanın, Macaristan'da parlak başarılar elde etmenin, hatta bir süre İtalya'da geniş toprakları işgal altında tutmanın tamamen faydasız hâle gelmiş olduğu anlaşılır¹ (Ostrogorsky, 1957: 347-348).

¹ Çünkü Bizans İmparatorluğu'nun buralarda durumunu koruması, gerek Batı'da ve gerek Doğu'da aktif, saldırgan bir politika izlemesi artık imkânsız hâle gelmişti. Düşman Batılı devletlerin koalisyonu karşısında Bizans tamamen tecrit edilmiştir.

Gerek Niketas'ın kaydından, gerek açıklamamızdan anlaşılacağı gibi Türkler için büyük bir zafer, Bizanslılar için gerçek bir felâket olan Karamıkbeli (Myriokefalon) Savaşı, Bizans için bir dönüm noktası olmuştur. Komnenoslar Hanedânı'nın en büyük hükümdarlarından birisi olan Manuel Komnenos'un saltanatı tamamen savaşlar ve seferlerle geçmiş olup, Karamıkbeli (Myriokefalon) Savaşı'na kadar o günkü dünyanın en güçlü hükümdarlarından biri olarak bilinmektedir. Batı'da Macarlar'ı, Almanlar'ı ve Venedik gibi devletleri dize getiren Manuel, Doğu'da Kilikya Ermeni Krallığı'nı, Lâtin Antakya Prinkepsliği'ni ve Kudüs Krallığı'nı kendisine bağlamıştı. Yukarıda da anlattığımız gibi, İç Anadolu'daki Selçuklu Sultanı Kılıç Arslan'a karşı politik bir manevrayla bir ittifak manzumesi oluşturarak, O'nu da tesirsiz hâle sokmaya çalışmış ve başkentini ziyarete mecbur ederek prestijini büyük ölçüde artırmıştı.

Ancak Bizans imparatoru, seleflerinin tedbirli ve itidalli politikasından tamamen uzaklaşmıştı. Bazı araştırmacılara göre İmparator Manuel'i Doğu'da ve Batı'da savaşlara iten en önemli sebep “eski Roma İmparatorluğu'nu ihya” emelidir (Lilie, 1977: 275). Bu yüzden devletlerarası münasebetlerde, komşu hükümdarlara âdeta, “tâbi” muamelesi yapmaktaydı. Manuel, bu emeline ulaşmak için giriştiği uzun ve yorucu savaşlar sonunda ise Bizans'ı büyük ölçüde yıpratmıştı. Batı'da İtalya şehir devletleri, Almanya, Venedik, Fransa ve Macaristan ile yapılan sürekli savaşlar (Beau, 1834: 257-265; Vasiliev, 1928: 86; Ostrogorsky, 1957: 342-347), Bizans'ın maddî ve manevî gücünü büyük ölçüde törpülemişti. Bu durum Bizans'ın Anadolu'da kontrolü elinden kaçırmasına sebep oldu. Artık hareket serbestisi Selçukluların liderliğinde Türklerin eline geçmişti. Bizans ise Türkler'in güçlenmesini çok geç fark etti. Diğer yandan Bizans'ın dikkatinin Anadolu'dan uzaklaştırılmasında Sultan II. Kılıç Arslan'ın Manuel'e karşı 1162-1174 yıllarında takip etmiş olduğu politika da etkili olmuştur. Askerî dehası yanında büyük devlet adamlığı Sultan'ı Bizans karşısında başarılı kılmıştı. Ancak Manuel-II. Kılıç Arslan ilişkilerini hissî olarak gören Batılı araştırmacılar, Sultan'ı “hilekârlık ve nankörlük”le suçlamaktadırlar.

İmparator Manuel'in “Franco-Byzance” projesini² gerçekleştirme gayretleri ve bunun bir parçası olarak Macaristan'ı Bizans'a bağlamak için

² Manuel, devlet kademesinde Lâtinler'e büyük imkânlar vermişti. Bu O'nun Lâtin hayranlığının politikasındaki yansımasydı. Manuel, kurmak istediği büyük Roma İmparatorluğu'na hem Grek hem de Lâtin damgasını vurmak istiyordu.

yapılan savaşlar kendisini Anadolu'dan uzaklaştırmıştı. 1162 Türk-Bizans Antlaşması gereğince, Sultan Bizans'a yardım etmiş ve bazı Türk birlikleri Macaristan'daki savaşlarda Bizans saflarında çarpışmışlardı. Tamamen görünüşte olan Bizans'ın üstünlüğü Batı savaşlarıyla erirken, Sultan II. Kılıç Arslan 12 yıllık (1162-1174) sulh dönemini gayet iyi değerlendirmiş ve Anadolu'daki Türk birliğini yeniden gerçekleştirmişti. Artık Bizans'ın karşısında Anadolu'daki çeşitli Türk beylikleri yerine tek ve güçlü Selçuklu Sultanlığı bulunmaktaydı (Chalandon, 1910-12: 500). Bu bakımdan Türk'ü Türk'e kırdırma teşebbüsü, artık Bizans'ın Anadolu'da uygulayabileceği bir politika olmaktan çıkmıştı. İmparator Manuel bu yanlış politikasının sonunu, Karamıkbeli (Myriokefalon) Savaşı'nda ağır bir yenilgiye uğrayarak gördü.

İ. Kinnamos'un Historia'sı hemen savaş öncesi Bizans harekâtı hakkında bilgi vererek sonuçlanmasına rağmen, savaşla ilgili bir yorum Kinnamos'un savaşa katıldığını gösterdiği gibi, eserin son bölümünün kayıp olduğunu da ortaya koymaktadır. İ. Kinnamos olayı bir felaket olarak nitelendirmektedir: “...Çünkü birçok yıl geçtikten sonra Kılıç Arslan, İmparator'a yapmış olduğu vaatler konusunda dikkatsiz davranmaya başladı ve Romalılar/Bizanslıların bütün güçleriyle Türklere saldırmalarına sebep oldu. Ordu şanssızlık eseri zor bir araziye düştü. Aristokrat kişilerden birçoğu öldü ve büyük bir felaketin eşiğine geldiler... Fakat dediğim gibi bunları sonra anlatacağım” (Demirkent, 2001: 150).

Malazgirt Savaşı (26 Ağustos 1071)'ndan sonra 17 Eylül 1176 tarihinde yapılan bu savaş Anadolu'nun kaderini tâyin eden en önemli karşılaşma olmuştur. Bu savaşla Bizans, Küçük Asya'daki topraklarını alabilme ümidini tamamen kaybetmiş ve artık Anadolu'nun Türklerin yurdu olduğu gerçeği apaçık ortaya çıkmıştır (Kafesoğlu, 1964: 381; Kaya, 2006: 11). Bu siyasî durum içindeki Bizans İmparatorluğu'nun, Myriokefalon/Karamıkbeli Savaşı sonunda Anadolu'yu yeniden fetih ümitlerinin tamamen ortadan kalktığını görüyoruz. Bunu Vryonis: *Anadolu'yu yeniden ele geçirmek girişiminin son başarısızlığı ve hâkim kuvvet olarak Anadolu'da Selçukluların yerleşmesi Manuel Komnenos ve II. Kılıç Arslan devirlerine rastlamıştı* (Vryonis, 1971: 120)³ şeklinde belirtmektedir.

³ Bu gerçeği Kugler: “*Myriokefalon Savaşı bütün Doğu'nun kaderini kesin olarak tâyin etmiştir*” diye ifade etmektedir (Kugler'den naklen bkz. A. A. Vasiliev, History of the Byzantine Empire, II, s. 84).

I. Haçlı Seferi'nden itibaren devam eden Bizans ilerlemesi bu savaşla durdurulmuş, Türkler için Anadolu'daki mücadele bu ülkeyi kesinlikle Türk yurdu yapmak gibi yüce bir anlam kazanmıştır. Biz, Myriokefalon/Karamıkbeli Zaferi'ni bir dönüm noktası olarak kabul ediyoruz. Bu zaferin sonunda Türkler, Ege Havzası dışında Anadolu'ya tam manasıyla hâkim olabilmişlerdir. Yine bu zaferin Türklerce kazanılmasından sonra, Anadolu'daki yerli Hristiyan kitleler, Bizans İmparatorluğu'ndan ümitlerini tamamen kesmişler (Vryonis, 1971: 125-126; Kafesoğlu, 1965: 17) ve artık yeni politik duruma, Anadolu'nun yeni sahiplerine tâbi olmak zorunda olduklarını anlamışlardır. Kilikya/Çukurova, Antiocheia/Antakya ve Suriye Bizans egemenliğinden kesinlikle uzaklaşmışlardır. Bu olay Kudüs Lâtin Krallığı'nın da sonunu hazırlamıştır.

Artık Bizans'ın Türklere karşı tekrar güçlü bir ordu meydana getirme imkânı da kalmamıştı. S. Vryonis, savaşın sonuçlarını yorumlarken daha sonra “Türkiye” adını alacak olan Anadolu'nun tarihi hakkında şunu söylemektedir: “*Savaş, Malazgirt (1071) 'ten sonra Anadolu topraklarına girmek konusunda bir dönüm noktası idi. Ancak Bizans'ın Küçük Asya 'yı yeniden Hristiyanlığa kazandırma plânlarının sonu olmuştur. 1176 olayı yalnız İmparator'un değil, daha önemlisi, İmparatorluğun Anadolu'daki yerleşik Grek halkı üzerinde büyük moral çöküntüsü yarattı. Malazgirt 'ten yüzlerce kilometre batıda cereyan eden bu olay Küçük Asya'daki Türk gücünün açık bir göstergesi olmuştur*” (Vryonis, 1971: 125-126).

Karamıkbeli/Myriokefalon Savaşı'ndan sonra Anadolu'da Bizans'ın elindeki toprakların korunabilmesi Bizans için bir mesele hâline gelmişti. Bizans sınırına yerleşen Türkmen kitleleri durmadan Bizans topraklarına sızıyorlardı. Bu yüzden 1176'dan sonra Bizans, Türklere karşı ancak savunma savaşları yapmak durumunda kaldığından, Türkler Batı Frigya'yı tekrarelegeçirdiler. Böylece Küçük Asya'yatamhâkimiyetdâvasıkat'isurette Türkler lehine sonuçlanmış oldu (Chalandon, 1910-12: 513; Cahen, 1968: 204-205; Vryonis, 1971: 125-126; Lilie, 1977: 269; Norwich, 1996: 161).⁴

Politik bakımdan II. Kılıç Arslan, Türkmenlerin Bizans arazisine sık sık yaptıkları bu akınlara ne müdahale ediyor ne de destek oluyordu. Selçuklular için Bizans artık bir mesele olmaktan çıktığından Sultan bu

⁴G. Ostrogorsky'ye göre: “Ayrıca bu savaş İmparatorluk politikasının batıda gerileme dönemine tesadüf ettiği için iki misli yaratmıştır”. (Bkz. G. Ostrogorsky, History of Byzantine State, s. 347).

olaylara müdahaleye lüzum görmüyordu. Sınırlara büyük miktarlara ulaşan Türkmen kitlelerinin baskısı, Bizans'ın Anadolu'daki sınırlarını gittikçe geriletmekteydi (Vasiliev, 1928: 87).

Bizans'ın 1453 yılındaki çöküşünü bazı Batılı tarihçiler 1025 yılında Makedonya Sülâlesi'nin işbaşına gelmesiyle, bazıları ise İmparator Manuel'le daha doğrusu, Karamıkbeli (Myriokefalon) bozgunuyla başlatmaktadırlar (Vasiliev, 1928: 87). Ancak siyasi gelişmeler Bizans İmparatorluğu'nun Myriokefalon Savaşı sonrasında Batı dünyasındaki prestij kaybının çok büyük olduğunu göstermektedir (Lilie, 1977: 269). Manuel'in selefleri olan Alexios ile İoannes Komnenos, Bizans'ta baş gösteren çöküşü yavaşlatmaya muvaffak olmuşlar, ancak İmparator Manuel'in büyük hayallere dayalı politikası Bizans'ı artık dönülmez yola sevk etmiştir. Savaş, diğer yandan Bizans için bir güçlü hanedan olarak görülen Comnenoslar'ın da sonunu getirmiştir. Görülen oydu ki, Karamıkbeli (Myriokefalon) bozgunundan sonra Bizans'ın düşüşü artık kesindi. Bu düşüş başka bir Türk Hükümdarı Fatih Sultan Mehmed (1451-1481) tarafından 29 Mayıs 1453 tarihinde noktalanacaktır.

Karamıkbeli (Myriokefalon) Savaşı'ndan sonra Batı'daki hasmı Almanya İmparatoru Frederick Barbarossa'ya bir mektup gönderen İmparator Manuel, İngiltere Kralı II. Henry'ye cereyan eden savaşı olduğu gibi anlatmış olduğu hâlde, aynı açık kalpliliği Alman imparatoruna gösterememiştir. Frederick'e yazdığı mektubunda Manuel, Türk Sultanı II. Kılıç Arslan'ın kendisine sadakat yemini ederek boyun eğdiğini iddia etmektedir. Fakat Frederick, Sultan Kılıç Arslan'ın kendisine gönderdiği mektuptan gerçekleri öğrenmişti. Sultan mektubunda savaşı bütün yönleriyle anlattıktan başka, Frederick Barbarossa'dan kendisinin damatlığa kabulünü de rica etmekteydi (Beau, 1834: 291-292). Frederick Barbarossa'nın da rıza gösterdiği bu evlilik, daha sonra Alman prensesinin ölümü ile bir sonuç vermemiştir. Ancak taraflar arasında 1173 yılından beri devam eden dostluk, Sultan'ın yeni elçiler göndermesiyle biraz daha kuvvetlenmişti (Turan, 1967: 694, 697; Kafesoğlu, 1965: 17).

Kendisinden “Romalıların Prensi” olarak bahseden ve Frederick'in adını kendi adından sonra yazan Manuel'in mektubu Karamıkbeli (Myriokefalon) Savaşı'nın sonucunu Türk elçilerinden öğrenen Alman

İmparatoru'nun çok sert tepkisine sebep oldu. Manuel'e ağır bir mektup gönderen Frederick mektubunda, Manuel'e "Grekler'in Kralı" diye hitap ediyor ve "gücünü, ihtişamını, Roma İmparatorları'ndan alan Alman imparatorlarının sadece Roma imparatorluğuna değil, Grek Krallığı'na da hükmedebilecek güçte olduğunu bu sebepten Manuel'in Batı İmparatorluğu'nun yüksek hâkimiyetini tanımasını ve otoriteyi Papa'ya devretmesini" istiyordu. Mektubun sonunda gelecekteki davranışlarında, Batı İmparatorluğu'nun vasalları arasında boşuna mesele çıkarmaya çalışan Manuel'in hareketlerini daima göz önünde tutacağı hususunu, Frederick, bir tehdit olarak Manuel'e bildiriyordu (Beau, 1834: 291-292; Vasiliev, 1928: 84). Öyle anlaşılıyordu ki, İmparator Manuel'in Sultan Kılıç Arslan'a yenilerek aradan çıkmasıyla, bundan böyle Büyük Roma İmparatorluğu'nu ancak kendisinin gerçekleştirebileceğine dair inancı büyük ölçüde artmış olan Frederick'in, Manuel'in "Büyük Roma'yı ihya" gayesine sahip çıktığı görülüyor.

Bizans'ın Türklere karşı uğradığı yenilgi Avrupa devletlerini kısa sürede harekete geçirdi. 1177 yılında Papalık, Frederick Barbarossa ve diğer İtalyan devletleri de Venedik'te bir kongre toplayarak bu kongrede dünya politikasını etkileyecek önemli kararlar almışlardı. Almanya, Lombard toplulukları ve Papalık Meclisi kendi aralarındaki düşmanlıklara son vermiş ve daha da önemlisi Frederick Barbarossa'nın "Mukaddes Roma-Germen İmparatorluğu" tasdik edilmişti. Böylece Manuel'in aralarındaki ihtilafları değerlendirerek sürdürdüğü Batı'daki üstünlüğü de sona ermiş oldu. Venedik Kongresi, Batılı devletlerin Bizans'a karşı kazanmış oldukları büyük bir politik zafer idi (Vasiliev, 1928: 85). Bizans'ın Haçlı Seferleri sırasındaki tutumundan da oldukça şikâyetçi olan Batılı Lâtin devletleri arasındaki bu sıkı işbirliği, 1204 yılında Bizans'ın taht merkezi olan İstanbul (Konstantinopolis)'un ele geçirilerek orada bir Lâtin devleti kurulması ile sonuçlanacaktır (Vasiliev, 1928: 85).

Karamıkbeli (Myriokefalon) Savaşı İmparator Manuel'in şahsı için de büyük bir yıkım olmuştur. Kişiliği üzerine yazı yazarların belirttiklerine göre genellikle neşeli, dinç, harp oyunlarında kendini göstermeyi seven, hareketli bir tip iken, yenilgiden sonra âdeta mizacını değiştirmiş, nefesine olan güvenini tamamen kaybederek huzursuz, vehimli bir şahıs olmuştu. 1177 yılından itibaren Allah'ın sıfatları çerçevesinde reformları savunma-

ya başlayan Manuel Komnenos, 1180 yılı Nisan'ında Hz. Muhammed ve onun Tanrısı hakkında kötü sözleri ve laneti yasaklayarak Ortodoks din adamlarının tepkisine sebep olan tartışmaları da başlattı. Niketas Khoniates bu tartışmaları, İmparator Manuel'in Myriokefalos Savaşı sonrasındaki psikolojik değişimine bağlamaktadır (1958: 275 vd.). 1179 yılında İstanbul'da bir müddet kalan çağdaş tarihçilerden Tyre'lu William, Manuel'in bu ruh hâlini şöyle belirtmektedir: “*Felâket gününden itibaren hatıralarına o kadar gömülmüştü ki, nedimlerine bile görünmeyi reddetti. Ölümüne kadar, o ünlü olan gücünü bir daha gösteremedi. Melânkoliye kapılmıştı. Ne sakinleşebiliyor, ne de aklı dengesini tam manasıyla koruyabiliyordu.*”⁵

Moralman çöken İmparator Manuel, 1180 yılının Mart'ında yatağa düştü. Hastalığı sırasında ise âdeta saray müneccimlerinin oyuncağı hâline geldi. Hastalığının artması ile Manuel, oğlunu veliaht ilân ettikten kısa bir süre sonra öldü (27 Eylül 1180) (Runciman, 1987a: 426).⁶

Karamıkbeli (Myriokefalos) Zaferi Batı'da olduğu kadar Doğu Türk-İslâm devletleri nezdinde de büyük yankı uyandırmıştı. Sultan II. Kılıç Arslan'ın elçileri Batı'da olduğu gibi Doğu'da da İslâm Yakındoğu hükümdarlarına zafer bildirmişlerdi. Bağdad'da Halife Müstezî Biemrillah'ın emriyle zafer şenlikleri yapılmış ve savaşta şehit düşen Türk mücahitleri için dualar edilmişti (Chabot, 1905: 372; Turan, 1971: 210; Turan, 1967: 694; Kafesoğlu, 1965: 17). Bu zafer Türkiye Selçuklu Sultanı'na İslâm Yakındoğu'da Batı Hristiyan dünyasında olduğu gibi büyük itibar kazandırmıştı.

Türkler bakımından zaferin önemli bir sonucu, savaş sonrasında Bizans İmparatorluğu'nun Anadolu'yu yeniden zapt ümidinin ortadan kalkmasıdır. Bunu S. Vryonis, “*Anadolu'yu yeniden ele geçirmek girişiminin son başarısızlığı ve hâkim kuvvet olarak Anadolu'da Selçuklular'ın yerleşmesi Manuel Komnenos ve II. Kılıç Arslan devirlerine rastlamıştı*” (Vryonis, 1971: 120)⁷ şeklinde belirtmektedir.

⁵Tyre'lu William'dan naklen A. A. Vasiliev, *History of the Byzantine Empire*, II, s. 82-83; İmparator'un içinde bulunduğu bu ruh hâlini kaynaklarda hikâye edilen bir olay, daha güzel anlatılmaktadır. Manuel'in yeğenlerinden biri evini bu savaşla ilgili tasvirlerle süslemişti. Çağdaş kaynaklardan Kinnamos'un belirttiğine göre bu tasvirlerin yapılmasını bizzat Manuel'in yeğeni emretmiştir. (Kinnamos'tan naklen A. A. Vasiliev, *History of the Byzantine Empire*, II, s. 83); O. Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 211; O. Turan, “Kılıç Arslan, II”, s. 694; John Julius Norwich, *Byzanz...*, s. 162.

⁶Bazı araştırmalarda ise Manuel'in 24 Eylül 1180'de öldüğü kaydedilmektedir (Bkz. Ch. Le Beau, s. 296; W. Heyd, *Yakın-doğu Ticaret Tarihi*, Çev. Enver Ziya Karal, Ankara 1975, s. 242).

⁷Bu gerçeği Kugler, “Myriokefalos Savaşı bütün Doğu'nun kaderini kesin olarak tâyin etmiştir” diye ifade etmektedir. (Bkz. Kugler'den naklen A. A. Vasiliev, *History of the Byzantine Empire*, II, s. 84).

I. Haçlı Seferleri'nin yarattığı ortamdan faydalanarak kendini gösteren Bizans ilerlemesi bu savaşla kat'i olarak durdurulmuştur. Anadolu'nun Türkleşmesi tarihinde bir dönüm noktası olarak aldığımız Karamıkbeli (Myriokefalon) Zaferi ile Türkler için Anadolu'yu kesinlikle Türk yurdu yapmak gibi yüce bir anlam kazanmıştır. Zaferi takiben Türkler, Ege Havzası dışında Anadolu'ya tam manasıyla hâkim olmuşlar, Anadolu'daki yerli Hristiyan halk ise Bizans İmparatorluğu'ndan tamamen ümitlerini kesmiş (Vryonis, 1971: 125-126) ve yeni politik duruma uyum sağlamak, Anadolu'nun yeni sahiplerine tâbi olmak zorunda olduklarını anlamışlardır.

Myriokefalon/Karamıkbeli Savaşı sonrasında Anadolu'daki Türk ahalinin yerli Hristiyan sayısına oldukça yaklaştığı ve Sultan II. Kılıç Arslan'ın saltanatının son zamanlarında nüfusun Türkler lehine bir gelişme gösterdiği tahmin edilebilir.⁸

Bu bakımdan Myriokefalon/Karamıkbeli Zaferi Anadolu'nun Türkleşmesi yönünden önemli bir dönüm noktası sayılabilir. Yarım asır sonra başlayacak olan Moğol istilâsı sonunda Orta Asya'dan gelen yeni göç dalgaları Türkleşmeyi hızlandırarak doğudan batıya Anadolu'yu baştanbaşa bir Türk yurdu hâline getirmiştir. O güne kadar yapılamayan imâr faaliyetleri de hızlanmış ve bugün bile hayranlıkla seyredilen Selçuklu mimarî ve sanat eserleri Türk mührünü Anadolu'ya vurmuştur.

Steven Runciman'ın Hristiyan dünyasına göre değerlendirdiği: “*Malazgirt felâketi Türkler'in Anadolu'ya girmelerine, 1176 yılındaki Myriokefalon felâketi ise Türkler'in Anadolu'da kalmalarına sebep olmuştur*” (1987b: 380) düşünceleri önemli bir tespittir.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, 26 Ağustos 1071 Malazgirt Zaferi, yeni yurt arayan Türk Milleti'ne bir müjde idi. 17 Eylül 1176 Myriokefalon/Karamıkbeli Savaşı ise Anadolu'yu ilelebet yurt yapan bir zafer olmuştur.

⁸ S. Vryonis, XI-XII. Yüzyıllarda Anadolu'daki nüfusla ilgili bazı istatistikî bilgiler vermekte ise de bunların doğruluk derecesi şüphelidir. Ayrıca Türkler hakkındaki olumsuz kanaati de dikkatten uzak tutulmalıdır. Bazı bölgeler için vermiş olduğu rakamlarla Türkler'in nüfus üstünlüğünü belirtmekte, ancak bunun, buradaki Hristiyan halkın yok edilmesi sonucu ortaya çıktığını iddia etmektedir (Bkz. Vryonis, *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor...*, ff. 25-30).

Kaynaklar

Beau, C. (1834). *Historie du Bas-Empire*, C. XVI, Paris.

Cahen, C. (1968). *Pre-Ottoman Turkey, A General Survey of the Material and Spiritual Culture and History c. 1071-1330*, İng. Çev. J. Jones Williams, London.

Chabot, J. (1905). *Chronique de Michael le Syrien Patriarche Jacobite d'Antioche*, III, Paris.

Chalandon, F. (1910-12). *Les Commènes I-II* "Jean II. Comnène (1118-1143) et Manuel I. Comnène (1143-1180)" Paris.

Demirkent, I. (2001). İoannes Kinnamos'un *Historia'sı* (1118-1176), Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Heyd, W. (1975). *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, çev. Enver Ziya Karal, Ankara.

Kafesoğlu, İ. (1964), "Selçuklular", İslâm Ansiklopedisi, C. X, İstanbul.

Kafesoğlu, İ. (1965). "Anadolu'da Türk Hâkimiyetini Perçinleyen Büyük Hükümdar II. Kılıçarslan Bizans'ı Nasıl Dize Getirdi?", *Hayat Tarih Mecmuası*, Sayı:6 (1 Temmuz), s. 13-17.

Kaya, S. (2006), *I. Gıyaseddin Keyhüsrev ve II. Süleymanşah Dönemi Selçuklu Tarihi (1192-1211)*, Ankara.

Khoniates, N. (1958). *Die Krone der Komnenen*, VII, Alm. çev. Franz Grabler, Graz-Wien-Köln.

Lilie, R. (1977). "Die Schlacht Von Myriokephalon (1176), Auswirkungen auf das Byzantinische Reich im Ausgehenden 12. Jahrhundert", *Revue des Etudes Byzantines*, C. XXXV, Paris, p. 257-275.

Norwich, J. (1996). *Byzanz, Verfall und Untergang, 1071-1453*, Düsseldorf. Ostrogorsky, G. (1957). *History of Byzantine State*, İng. çev. Jean Hussey, New-Jersey, New-Bruswick.

Runciman, S. (1987a). *Haçlı Seferleri Tarihi, Kudüs Krallığı ve Frank Doğu (1100-1187)*, çev. Fikret İşıltan, Ankara.

Runciman, S. (1987b). *Haçlı Seferleri Tarihi, Akkâ Krallığı ve Daha Sonraki Haçlı Seferleri*, c. III, Ankara.

Turan, O. (1967), "Kılıç Arslan II", İslâm Ansiklopedisi, C. VI, s. 688-703.

Turan, O. (1971), *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul.

Vasiliev, A. (1928). *History of Byzantine Empire*, II, Madison.

Vryonis, S. (1971). *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the Eleventh through the Fifteenth Century*, Berkeley-Los Angeles-London.

19. Yüzyıl Türk Romanında Yanlış Batılılaşma

Belkıs Altunış GÜRİSOY*

Özet

Osmanlı 18. yüzyıldan itibaren askeri yenilgiler ve toprak kayıpları ile karşılaşır. Değişmek adına yüzünü Batı medeniyetine döndürür. Bu değişme arzusu eğitim, sanat, askeri yapılanma, hukuk sistemi, maliye, sosyal hayat gibi farklı alanlarda etkisini sürdürür. 19. yüzyılda ilk örneklerini gördüğümüz roman denilen edebi türde bu zihniyet değişiminin tesirleri gözlenir. Yazarlar, kabukta kalan, öze nüfuz edemeyen bu modernleşme merakını eleştiren bir tavır takınırlar.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı devleti, Batı medeniyeti, 19. yüzyıl, Avrupa, İstanbul, modernleşme, zihniyet, roman, ikilem, alafanga

Abstract

Ottoman Empire explores solitary defeat and soil lost after eighteenth century. It turns their face to West civilization to change. This desire for change in education, art, military restructuring, legal system, economic, and social life, as it remains its effects in different areas. The effect of this mentality change was seen in the first examples of novels which was a kind of literacy in nineteenth century. Authors are criticizing with attitude of curiosity to modernization which remains in the shell, and not penetrating the core.

Keywords: Ottoman Empire, The West country, nineteenth century, Europe, İstanbul, modernization, mentality, novel, dilemma, european.

Mağrur ve kendi büyüklüğünden emin bir cihan devleti olan Osmanlı İmparatorluğu, 1699 ve 1718 yıllarında Karlofça ve Pasarofça anlaşmaları ile üst üste toprak kaybeder. Devlet-i Aliye, bu kayıplar sonucunda maddi ve manevi anlamda sarsılır. Bu itibarla bu olumsuz gidiş üzerinde düşünme ve çareler üretme yoluna gider.

Devlet, mevcut düzeni değiştirme ve iyileştirme adına bir takım adımlar atar.

3. Selim döneminden (1789-1807) itibaren bir dizi yenilik hayata geçirilmeye çalışılır. Padişah bürokratlara ve ilim adamlarına, “Devlet niye bu hâle geldi? Şimdi ne yapılabilir?” mealinde sorular ihtiva eden bir anket uygular.

* (Prof. Dr.) İstanbul Aydın Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, belkisgursoy@aydin.edu.tr

3. Selim, 1791 yılında Avusturya'ya geçici elçi olarak gönderilen Ebubekir Ratib Efendi'den Viyana'daki devlet yapılanması ve müesseselerin işleyişi hakkında bilgi ihtiva eden (askeri, mali, adli, siyasi ve eğitimle ilgili) bir rapor yazmasını talep eder.(Gürsoy, 2006) Bu dönemde Batı başkentlerine gönderilen diğer ikamet elçilerinden de aynı maksatlı değerlendirmeler ister. Açık düşünceli ve ileri görüşlü bir padişah olan 3. Selim, Nizâm-ı Cedîd adıyla yeni bir ordu kurar. Selimiye Kışlası inşa edilir. Fransa'dan subaylar getirilir. Yabancı dil öğrenimine önem verilir. Bu yıllarda Mühendishane-i Bahrî-i Hümayun (=Deniz Harp Okulu 1776), Mühendishane-i Berrî-i Hümayun (=Kara Harp Okulu 1795) açılır. (Tanpınar, 1997:37-73).

Bu yenilikler bazı çevrelerce iyi karşılanmaz. 3. Selim, Kabakçı Mustafa isyanı sonucunda tahttan indirilir.

2. Mahmut döneminde (1808-1839) Avrupa'dan askeri uzmanlar getirilir. Divan teşkilatı kaldırılarak bakanlıklar kurulur. Devlet memurlarına maaş bağlanır. Memurların tayin ve terfi işleri nizama bağlanır. Rütbe ve nişan sistemi yürürlüğe konulur. Polis, posta ve karantina teşkilatı kurulur. Müsadere usulü kaldırılarak özel mülkiyet ve miras hakkı tanınır. Askeri amaçlı nüfus sayımı yapılır. Memurlara fes ve pantolon giyme mecburiyeti getirilir. Büyük iller bölünür ve bu illere merkeze bağlı valiler gönderilir. Köy ve mahallelere muhtarlar tayin olunur. Padişah portreleri devlet dairelerine asılmaya başlanır.

1. Abdülmecit döneminde (1839- 1861) Tanzimat Fermanı yayınlanır. Böylece Osmanlı Devleti bir hukuk devleti olma sürecine girer. (Tanzimat Fermanı bir anayasa olmamakla beraber a nayasaya giden ilk adım olarak kabul edilebilir.) *“Tanzimat, Batı medeniyetine resmen ve bir devlet politikası olarak yönelmemiz gerektiği ve bunun için gerekli şartların tamamlandığı farz edilen ve belki daha da önemlisi bunların yabancı elçiler huzurunda bir çeşit taahhüt gibi ilan edildiği bir tarihtir.”*(Okay, 2010:15)

“Onunla imparatorluk, asırlarca içinde yaşadığı bir medeniyet dairesinden çıkarak, mücadele halinde bulunduğu başka bir medeniyetin dairesine girdiğini ilan ediyor, onun değerlerini açıkça kabul ediyordu.”(Tanpınar, 1997:129)

Bu fermanla padişah, tebaasının can, mal ve namusunun güvenliğini teminat altına alacağına söz verir.

Müslüman ile Müslüman olmayan ayrımı ortadan kaldırılmaya çalışılır. İlk kez mahkemeler adalet ve hukuk çerçevesinde yeniden yapılanmaya başlar.

Kanunları hazırlama görevi Meclis-i Ahkâm-ı Adliye'ye verilir. Avrupa hukukundan da yararlanılarak ceza, memurlar ve ticaret bahislerinde yeni kanunlar çıkarılır.

Askerlik hizmeti mecburi hâle getirilir.

İltizam usulü (=bir kimsenin devlet gelirlerini toplama işini üzerine alması) kaldırılır. Vergiler tahsildar denilen devlet memurlarınca toplanır.

Memleket yönetim bakımından il (vilayet), sancak, kaza (ilçe), nahiye (bucak) köy birimlerine ayrılır. Eyalet nizamı kaldırılır.

Arazi kanunu çıkarılır, toprak mülkiyeti yaygınlaştırılır. Demiryolları yapılır.

Avrupa'dan ilk defa borç para alınır. İlk defa kağıt para bastırılır. Öğretmen okulu, sanat okulu, idadi (lise), mülkiye mektebi (yönetici yetiştirmek için) açılır. Darülfünun (üniversite) açılması için çalışmalar başlar.

Abdülmecit, 1856 yılında Islahat Fermanını yayınlar. Islahat Fermanının en büyük özelliği gayri müslimlerle ilgili hususlara ağırlık vermesidir. Eğitim, askerlik, devlet yönetimi, mülk edinme, okul açma, mahkemelerde tercüman bulundurma gibi konularda Müslüman olmayan tebaaya bir takım haklar verilir. Böylece Müslim-gayrimüslim farkı ortadan kaldırılır.

Abdülaziz döneminde (1861-1876) devleti ve orduyu düzeltmek esas alınır. Bu zaman diliminde donanmanın modernleştirilmesine çalışılır. 1875 yılında Türk donanması İngiltere ve Fransa'dan sonra dünyanın üçüncü büyük donanması hâline gelir.

Tanzimat Fermanı yukarıdan aşağıya doğrudur. Padişah gerekli gördüğü için tebaasına bir takım hak ve imtiyazlar vermiştir.

Bu metin, düalist bir karakter arzeder. Eğitim, hukuk, yaşama pratikleri gibi birçok alanda bir ikilem doğurur.

Ortaya konulan yenilikler bölük pörçüktür. Planlı, programlı ve bir sistem dahilinde değildir.

Yenileşme çabaları bir anlamda imparatorluğun kendisini yaşatma ve ayakta kalma mücadelesi olarak düşünülebilir. (Tanpınar, 1997:129-178) Ülke aydınları, şair ve yazarlar bu çabaları destekleyen bir tavır alırlar. Bazı teklif, tavsiye ve uygulamalarla değişim hamlelerinin hızlanmasında pay sahibi olurlar.

Batı dünyası ile yüz yüze gelen bürokratlar ile kalem erbabı, Doğu dünyası ile Avrupa'yı mukayese ederler. Birçok durumda kendi dünyaları aleyhinde hükümler verdiklerinden dolayı üzüntü duyarlar.

Tanpınar, Paris'e geçici elçi olarak giden 28. Çelebi Mehmet'in haleti ruhiyesini şu cümlelerle anlatır:

“28. Çelebi Mehmed Efendi 1721 yılında gittiği Paris'i Evliya Çelebi'nin Viyana'yı seyrettiği gibi Kanunî asrının şanlı hatıraları arasından ve bir serhat mücahidinin mağrur gözüyle görmez. O, 18. asır Paris'ine Karlofça ve Pasarofça'nın millî şuurda açtığı hazin gediklerden ve devlet işlerinde pişmiş zeki bir memurun tecrübesiyle bakar. Bu “hazin gedikten bakma hâli” zaman içinde Batı karşısında “cihangir, muharip ve mücahit gururu yaralanmış” (Tanpınar, 1997:43-44) insanımızın ezik ve başı yerde kalmasına sebep olacaktır”.

“Diyâr-ı küfrü gezdim beldeler kâşâneler gördüm.
Dolaştım mülk-i İslam'ı bütün viraneler gördüm”. (Banarlı, 1997:872)
diyên Ziya Paşa; bu mısralarıyla bu iki âlem arasındaki farkı çok çarpıcı ve keskin bir ifadeyle dile getirir.

Kısaca değinmeye çalıştığımız bu yenileşme hamlelerinin bir ayağı da edebiyat alanında kendisini gösterir. Edebi eserler, hayatın aynası

hükümünde olduklarından Osmanlı'daki zihniyet değişimini bu kalem mahsulleri kanalıyla takip etmek mümkündür.

Yazarların Batı edebiyatlarıyla olan temasları; bu medeniyete ait olan edebi mahsullerin tür, muhteva ve şekil olarak bizde de ortaya çıkmasına yol açar. Gazete, makale, tiyatro, roman gibi birçok yeni tür edebiyatımıza girer. Batı dünyasına ait bir tahkiyeli eser tarzı olan roman türünün ilk örnekleri Tanzimat döneminde verilmeye başlanır.

Yazarlar, Batı edebiyatına has malzemeyi ve çeşitliliği bizim dünyamıza da taşımak suretiyle Batı edebiyatı üslubunda yeni bir edebiyat kurmak isterler. Bu yeni edebiyatı, bir eğitim aracı olarak görürler. Bu vadide yürüyerek Osmanlı'da bir zihniyet değişimine yol açmayı hedeflerler. Bu yolla toplumu değiştirip dönüştürmek, yani modernleştirmek emelini taşırlar.

Tanzimat döneminde ele alınan romanlar, türün acemi örnekleri olmakla beraber, devrin meselelerini aksettirmeleri açısından dikkate değerdirler. Eserlerini daha gerçekçi bir zemine taşımak isteyen Sami Paşazade Sezai'nin *Sergüzeşt* ve Nabizâde Nazım'ın *Karabibik* ve *Zehra*, Recaizâde Mahmut Ekrem'in *Araba Sevdası* adlı romanlardan sonra Servet-i Fünun döneminde modern Batı romanına daha çok yaklaşılr. Halit Ziya Uşaklıgil'in *Mâi ve Siyah*, *Aşk-ı Memnu* adlı eserleri ile Mehmet Rauf'un *Eylül* romanı, ilk olgun örnekler olarak kabul edilebilir. Diğer taraftan daha popüler bir çizgide Ahmet Midhat Efendi'nin tarzını devam ettiren Ahmet Rasim'den sonra, Hüseyin Rahmi Gürpınar çok sayıda eser verir. (Akyüz, 2014:140-146).

İlk romanlarda genellikle romancılar, öğretmen; edebi eserler ise birer okul konumundadırlar. Yazarlar, okuyucularını bilgilendirmeyi ve sarsmayı hedef edinirler. Yeni bir dünyanın kapılarını aralamak, kitleleri uyandırmak, farklı fikirlerle karşılaştırmak, alışılmış kalıpların dışına çıkarmak için edebiyatı bir vasıta olarak kullanırlar. Bu eserlerde yanlış âdetler, batıl itikatlar, görücü usulü ile evlilikler, çok eşle evlilik, halkı okur yazar olmaya ve öğrenmeye teşvik, okullaşmaya ve kız çocuklarını okutmaya yöneltme, köleliğin kaldırılması, kadınların sosyal ve medeni hakları, köylünün ilmi usul ve teknikler kullanarak kalkınmasının temini

gibi bahislerle akıl, hak, hukuk, adalet, medeniyet ve hürriyet gibi kavramlar ele alınır.

Fikir ve kalem erbabı, genellikle Fransız İhtilali'nin temsilcilerinden ve "aydınlanma çağı" düşünürlerinden olan Voltaire, Rousseau, Montesquieu gibi isimlerin eserlerinden beslenirler. Hayat ve hadiseler karşısında akılcı bir tavır almak isterler. Pozitif düşünceye ve pozitif ilme inanırlar. Bizim dünyamıza ve değerlerimize ise genellikle oryantalist bakış açısı ile yaklaşırlar. Doğu-Batı sentezini savunan yazarlar, kendi değerlerine ve geleneğe bağlı kalarak Batı'nın ilim, sanat ve tekniğini almayı amaçlarlar. Oysa zaman içinde Batılılaşma adı altında giderek yozlaşan bir zümre ortaya çıkar. "Alafranga", "şık" veya "tatlı su frengi" denilen bu tipler, Batı medeniyetinin özüne nüfuz edemeyip kabukta kalırlar. Batı'daki hukuk devleti olma keyfiyetini, iş disiplinini, çalışma ve üretme aşkını, ilim ve sanat zevkini, bir yaşama biçimine dönüşmüş olan öğrenme merakını, zamanı iyi kullanma terbiyesini, sistemli ve hesaplı hareket etme alışkanlığını göz ardı ederler. Bu romanlarda ele alınan tipler, çoğu yerde kendi değerlerinden ve halktan kopuk bir profil çizerler. Özentili odaklı bir bakış açısıyla cazip, eğlenceli ve kolay gelen yaşama tezahürlerini benimserler. Bu anlayış; mensuplarını Doğu dünyasının değerlerini reddetmeye, kendi ülkesine ait olan kabul ve pratikleri hor görmeye götürür. Bu mukallit tipler, bu dönemin eserlerinde acı bir ironi ile ele alınırlar. (Moran, 2007: 259-268) Halkı küçümseyen bu iğreti tipler, topluma hatta kendi ailelerine bile tepeden bakarlar. Ülkelerine bir katkı sağlamak gibi bir dertleri ve endişeleri yoktur. 1950'li yıllara kadar romanımızın ana problemi olan bu Batılılaşma serüvenini Tanpınar, "eşikte kalmış" olmak hâli olarak yorumlar.

Bu durum aslında bir modernleşmeden çok bir bozulmadır. Bir yozlaşma, kendisine yabancılaşma, köksüzleşme olarak kendisini gösterir. Yazarlar, birçok eserde millî ve yerli değerleri koruyarak, Avrupa'nın ilmini ve tekniğini almak isteyen tiplerle yozlaşmış tipleri karşılaştırırlar. *Felâh Bey'le Rakım Efendi*, *Turfanda mı Yoksa Turfa mı*, *Bahtiyarlık* (Okay, 1989: 29) romanlarında iki ayrı tipin çatışmasına şahit olunur. Bu eserlerde Batı'nın sadece ilim ve tekniğine talip olan sağ duyulu kahramanlar, ideal insan tipleri olarak gösterilirler.

Yazarlar genellikle İstanbulludur. *Küçük Paşa, Bahtiyarlık, Turfanda mı yoksa Turfa mı* gibi birkaç köy romanı dışında Kurtuluş savaşı sonlarına kadar romanımızdaki ana mekan İstanbul'dur. Yahya Kemal'in ifadesiyle Tanzimat yazarları, dünyaya Çamlıca'dan Servet-i Fünûn yazarları Tepebaşı'ndan, Kurtuluş savaşıdan 1950'lere gelinceye kadarki dönemin kalem erbabı da Metris Tepe'den bakacaktır. İstanbul, iki başlı bir şehir konumundadır. Tepebaşı, Beyoğlu, Şişli, Harbiye gibi semtler yeniliğin, Fatih, Aksaray, Şehzadebaşı, Beyazıt gibi semtler ise eskinin temsilcisidir.

Osmanlı ailesi, geniş ailedir. Evli kız ve erkek çocuklar da dahil üç nesil bir arada müstakil evlerde yaşar. Yenileşme merakı ile birlikte genç kız ve delikanlılar gözlerini Beyoğlu'na dikerler. Aile yuvalarından, klasik Osmanlı evlerinden ayrılıp apartman dairesine çıkma kavgası verilir. Gençler modernleşme adına gösteriş ve moda kaygısına, eğlence arayışına, giyim kuşam derdine düşerler. Orta yaşlılar bu gidişe karşı çoğu zaman kayıtsız kalırlar. Yaşlılar ise pasif direnişçi konumundadırlar. Torunlarına karşı son derece yufka yürekli olan bu görmüş geçirmiş nesil, değişikliklere karşı tepkili olsalar bile ağırlıklarını koymaktan, gür sesli ve ikna edici konuşmaktan çekinirler. Eskiye temsil eden nesiller, mukavemetsiz ve zayıftırlar.

İçinde bulunulan zaman, kadın cinsinin evin dışında çok da aktif olmadığı, devleti ve ülkeyi yönlendirecek önemli karar ve mevkilerde söz sahibi bulunmadığı bir zamandır. Keskin dönemeçli böylesi bir devirde romanlarda ele alınan erkek kahramanların genellikle iradesiz ve zayıf tipler olduklarını gözleriz. Bu tipler hayat karşısında edilgendirler. Hiçbir konuda aktif bir tavır alamazlar. Aksiyon insanı, dava adamı değildirler. Edebiyat ile hayat arasında paralellik kuran bir anlayıştan hareketle belki de İmparatorluğun yıkılışa gidişi ile bu erkek kahramanların zafiyeti arasında bir bağ kurulabilir.

Bu yıllarda cemiyetin erkek üyelerinde içki, kumar ve sefahat merakı yaygınlaşır. Beyoğlu eğlence âlemlerinin müdavimi olma, ithal kuş besleme, at merakı gibi pahalı zevkler gelişir. Bütçeler açık vermeye başlar. Osmanlı evlerinde hanımlar gece yarısı eve dönen oğul ve eşlerini endişe ile beklerler. Aileler sarsıntı geçirir. Mal varlıklarını günübürlük hevesler ve sefahat âlemlerinde tüketen mirasyedi tipler türer. İntibah'ın Ali Bey'i,

Felatun Bey’le Rakım Efendi’nin Felatun Bey’i, *Araba Sevdası*’nın Bihruz Bey’i bu tiplemelere örnek olarak verilebilir. (Moran, trsiz:259-263)) Şımarık, bencil, rahatına ve keyfine düşkün bu kahramanların hiçbir ciddi mesele ve gaileleri yoktur.

İstanbul’un zengin ahalisi Beyoğlu’ndaki mağazalardan alışveriş ederler. “*Genç erkekler, elbiselerini Paris’ten getirtir veya Beyoğlu’ndaki yabancı terziye diktirirler. Bu arada silindir şapka giymek, kadınlar gibi tırnak uzatmak, Türkçe’yi beğenmeyip yabancı kelimeler kullanmak, elde bastonla gezmek, köpek besleyerek sokağa köpekle çıkıp dolaşmak da alafrangalık ve şıklık belirtileri sayılır.*” (Kavcar, tsiz: 16).

Genç hanımlar Beyoğlu’ndaki mağazalardan giyinmeyi bir Avrupaileşme göstergesi olarak kabul ederler. Takip edilen moda mecmualarından ve kataloglardan seçilen kıyafet, aksesuar, çanta ve tuvalet malzemeleri Paris’e ısmarlanarak getirtilir. Şıklık ve gösteriş yarışı ile lüks tüketim başını alıp gider. Avrupa mallarına düşkünlük ve israf artar. Danslı toplantılar, balolar, çalgılı kahveler, gazinolar yaygın eğlence mekânları hâlini alır. Kadın erkek bir arada gezme ve eğlenme alışkanlığı başlar.

Osmanlı bürokratları ve ilim adamları 16. yüzyılda Beyoğlu’na adını veren Venedik elçisi Andre Giritti (Perin, 1940: 14) nin oğulları Francesco ve Alvisse ve Alfonso zamanında bu saray yavrusu konakta verilen ziyafetlere katılırlar. Teşrifat kuralları, Avrupa ev tefrişi, sofrası ve yemek adabı ile burada karşılaşılırlar. Pargalı İbrahim Paşa’nın danışmanı olan Alfonso’nun da etkisiyle Hatice Sultan’ın sarayında Avrupalı döşeme tarzı görülecektir. Bürokratlardan başlayan bu uygulama zaman içinde toplum katmanlarına yayılacaktır.

İlk Türk öğrenci 1827’de İngiltere’ye gönderilir. Ondan sonra mühendislik ve askeri tahsil yapma adına bir hayli öğrenci Batı’ya yollanır. Bu gidenlerin bir kısmı gerçekten sağlam bir eğitim alırken, bir kısmı da okumak bahanesiyle uzun yıllar Avrupa’da kalarak ciddi anlamda hiç bir şey tahsil edemediği geri dönerler. Fakat “bir ideal”, “bir cennet”, “bir altın rüya” olarak kabul edilen bu diyarları görmüş olmak bile bu gençlere cemiyet içinde hatırı sayılır bir itibar kazandırır. Bu gençler, konuşmalarının arasına yabancı kelimeler katar, kendi aileleri de ‘dahil

olmak üzere etraflarını küçümserler. *Şıpsıevdi*'deki Meftun Beyi, geri ve kaba bulduğu hane halkına dans etme, meyve yeme, çatal bıçak kullanma gibi konularda ders verir. *Şık*'ın *Şöhret* adlı kahramanı dans dersi alır.

19. yüzyılda Batı denilince akla Fransa gelir. Batı dili olarak da Fransızca rağbet görür. Roman kahramanları, yerli yazar ve eser okumazlar. Yerli olan her şeyi hor görüp aşağılarken, yabancı olan her şeyi baş tacı ederler. Fransızca öğrenme yaygınlaşır. Âileler çocuklarına lisan öğrensin diye Fransız mürebbiyeler tutarlar. Bu mürebbiyeler genellikle sadece kendi ana dillerini konuşan, öğretmenlik eğitimi olmayan vasıfsız hanımlardır. Bu hanımlar köşklerde, konaklarda itibar görerek el üstünde tutulurlar. Bu mürebbiyelerin birçoğu hanelerin baba, oğul ve damat gibi farklı erkek üyeleri ile aynı zamanda bir gönül ilişkisi içine girerler. Bu suretle hem eğlenmek hem de maddi menfaat elde etmek yoluna giderler. *Mürebbiye*, *Metres* romanında olduğu gibi. (Kavcar, tsiz:190-196) Fransızca bildiğini iddia eden kimseler de konuşmaları arasına yerli yersiz Fransızca kelimeler sokuşturarak etraflarını etkilemeye çalışırlar. Fransızca gazete, dergi ve moda mecmualarını okumak yaygınlaşır.

Osmanlı evinde kedi beslenirken Batı tesiriyle köpek beslenmeye başlanır. *Şık* romanında bir sokak köpeğine tasma takan ve onu ehil bir hayvanmışçasına lokantaya götüreren *Şöhret* Beyin ne ölçüde komik hâllere düştüğü karikatürize edilerek anlatılır.

Bu dönemde Osmanlı'nın musiki zevki değişir. Ud ve kanunun yerini piyano alır. Yabancı öğretmenler çocuklara Batı musikisi dersleri verirler. Batı musikisi merakı giderek yayılır. Evlerin küçük hanımları piyano çalmayı öğrenirler.

Bu roman tiplerinin hayattan alınmış olup olmadıkları konusunda Hüseyin Rahmi Gürpınar şöyle der: “*Ey okuyucu! Şık'ın bu bilgisizliğini, bu aptallığını romancının muhayyilesinde canlanmış bir mübalağa olarak kabul etmeyiniz. Ben bu satırları yalnız hayalimden yazmıyorum. Modelim, görüp işittiğim gerçeklerdir.*” (Gürpınar, 1972:62).

Sosyal fayda eksenli 19. yüzyıl Türk edebiyatı romancıları, “eğlendirerek öğretme” prensibinden hareketle içinden geçtikleri dönemi çeşitli

cepheleriyle aksettirirler. Yazarlar, yaşadıkları zamana tanıklık eden, hadisatın getirdikleri ile türlü insanlık hâllerini kayda geçiren bir konum arz ederler. İki medeniyetin ortasında kalan ve sancılı bir süreçten geçen insanımızın geçirdiği istihaleleri romanlarına taşımak suretiyle onları toplumsal hafızada yaşatırlar. Bu dönemde Batı medeniyetini tamamen reddedenler, iki ayrı zihniyet dairesi arasında ârâfta kalanlar, iki ayrı dünyayı nefsinde uzlaştırıp her ikisinin de iyi, güzel ve faydalı yanını almak isteyenler hayat planında mevcutturlar. Yazarlar, genellikle eserlerinde Batı medeniyetini şekilde uygulayıp aslına vakıf olmayan tiplerini ele alarak onları gülünç mevkinde gösterirler. Bu tiplerin karşısına ideal kahramanlar çıkararak yanlış daha çarpıcı bir biçimde ortaya koydukları da olur. Her hâlükârda kalem erbabı, “öğretmen yazar” olmak vasfına uygun bir biçimde hareket ederek içinde yaşadıkları topluma yol göstermek isterler.

Kaynaklar

Akyüz, Kenan (2014). *Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri*, İstanbul: İnkılap Kitabevi.

Banarlı, Nihat Sami (1997). *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi Cilt 2*, Ankara:Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Gürsoy, Belkıs Altuniş (2006). “Türk Modernleşmesinde Sefirlerin ve Sefaretnamelerin Rolü,” *Bilig Dergisi* : 139-165

Gürpınar, Hüseyin Rahmi (1972). *Şık*, İstanbul.

Kavcar, Cahit(trsiz). *Batılılaşma Açısından Servet-i Fünûn Romanı*, Ankara:Atatürk Kültür Merkezi Yayını.

Moran, Berna(trsiz). *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış*, Cilt 1, İstanbul: İletişim Yayınları.

Okay, M. Orhan (2010). *Batılılaşma Devri Türk Edebiyatı*, İstanbul: Dergâh Yayınları.

Perin, Cevdet (1940). *Türk Edebiyatında Fransız Tesiri*, İstanbul: Pulhan Matbaası.

Tanpınar, Ahmet Hamdi (1997). *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul: Çağlayan Kitabevi

Türkiye Türkçesinin Yinelemeli Alıntıları

Günay KARAAĞAÇ*

Özet

Diller arası alıntıların en ilgi çekicilerinden biri de yinelemeli veya kökendeş alıntılardır. Bir dil, bir başka dilin aynı sözünü, değişik ihtiyaçlarla, değişik biçim ve anlamlarda, birden fazla defa alıntılatabilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Türkçe, alıntı söz, kökendeş söz.

Abstract

One of the most interesting interlanguage borrowings is paronymous borrowing. A language can borrow the same word from another language for different needs, in various forms and meanings more than once.

Keywords: Turkish, borrowings. Paronymous borrowings.

Diller arasında gerçekleşen etkileşim, dil ilişkileri olarak bilinir. Dillerin etkileşimleri, hem ses, hem sözlük hem de söz dizimi düzleminde olabilmektedir. Aynı söz ve özelliklerin birden çok dil tarafından paylaşılıyor olması ise, dil akrabalıkları kavramının tartışılmasını gündeme getirir. İki dillilik, dillerin birbirini etkilemesi, karşılıklı birbirini zenginleştirilmesi, dillerin karışması veya çatışması, diller arasındaki ilişkilerin türleridir. Dillerin uzun zaman bir arada yaşamakla tipolojik yönden yakınlaşarak bazı ortak özelliklere sahip oldukları görülmektedir. Bu yüzden, uzun süreli komşuluklar, akrabalıkları yaratır. Binlerce yıl sürdüğüne inanılan bu süreç, bugünkü dil ailelerinin oluşma sürecidir ve dünya var oldukça, bu süreç de geçerli olacaktır.

Alıntılar, bir dilin ses sisteminin ve anlam örgüsünün değişmesinde önemli bir yere sahiptirler. Dilcilikte formülleştirilmesi oldukça zor, sık sık da imkansız olan konulardan biri de alıntı sözlerin ses ve anlam bilgisidir; çünkü alıntılar, değişik yer ve zamanlarda, değişik kişiler ve sosyal gruplar tarafından yapılmakta ve yeni biçimler, alındıkları yeni ortamlara uygun hale getirilmektedir.

* (Prof.Dr.) İstanbul Aydın Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,
gunaykaraagac@aydin.edu.tr

Bir söz, alıcı dilin değişik yer ve zamanlarında, alıcı dilin değişik ihtiyaçlarına göre, değişik kişi ve sosyal gruplarca birkaç defa alınabilir. Bu tür alıntılar, yinelemeli alıntılar (*repeated borrowing*) olarak bilinir.

Yinelemeli alıntılar da kendi içlerinde bir bütünlük taşımazlar:

1. Yinelemeli alıntılar değişik çevrelerce gerçekleştirilmiştir. Bu durumda yinelenen alıntı, yalnızca ses olarak farklıdır: **mobilya/möble, aktar / attar, otel / hotel** vb.
2. Yinelemeli alıntılar arasında önceki bilgi-sonraki bilgi ilişkisi bulunur. Bu ilişki, genellikle kaynak dilde daha önceden kurulmuştur: **akide I / akide II, kamara / kamera**. Önceki bilgi-sonraki bilgi ilişkisi, bazen de sözün alındığı dilde kurulur: **akide I, II / ağda, folyo /foya**.

Türkiye Türkçesinin Yinelemeli Alıntıları:

adam (< Ar. *ādem*): 1. İnsan. 2. Erkek kişi. 3. İyi yetişmiş, değerli kimse. 4. Birinin yanında ve işinde bulunan kimse. 5. Birinin yararlandığı, kullandığı kimse. 6. Birinin sözünü dinleyen, nazını çeken kimse, kayırcı. 7. İyi huylu, güvenilir kimse. 8. (belirsizlik zamiri yerine), Herkes, kim olursa olsun. 9. Görevli kimse. 10. Bir alanda derin bilgisi olan veya bir alanı benimseyen. 11. Eş, koca. // **âdem** (< Ar. *ādem*) 1. Dinî inançlara göre ilk yaratılan insan ve ilk peygamber. 2. İnsan, insanoğlu, adam. 3. İnsanda bulunması gereken olumlu özelliklere sahip olan. // **âdemiyet** (< Ar. *ādemiyet*): 1. İnsanlık. 2. Doğru dürüst insana yakışır durum, adamlık.

akide (I) (< Ar. *'akīde*): Bir şeye inanarak bağlanış, inanç, din inancı. // **akide (II)** (< Ar. *'akīde*): Şekerin kaynatılarak ağda durumuna getirilmesi yolu ile yapılmış renkli ve kokulu, ağızda güç eriyen şeker, ağda; daha çok akide şekerini yerine kullanılır. // **ağda** (< Ar. *'akāde*): Kaynatılarak çok koyu ve yapışkan bir macun durumuna getirilen pekmez veya limonlu şeker eriyiği.

aktar, attar (< Ar. *'atṭār*): 1. Baharat, ev ilaçları, gereçleri satan kimse veya dükkân. 2. Anadolu'da iğne, iplik, baharat, zarf, kâğıt, tülün vb. satan kimse veya dükkân. // **aktariye** (< Ar. *'atṭāriye*): Aktarın sattığı şeyler.

amalgam, malgama (< *Fr. amalgame* < *Lat. malgama*): Dişçilikte kullanılan, cıva ile bakır veya cıva, gümüş ve kalay bileşiği.

ambar (< *Far. enbar* ~ *Far. humbara* < *Hint. sanbhara, hampara*): 1. Geminin yük yeri. 2. İçinde erzak saklanan özel bölme. 3. Depo. //

humbara(< *Far. enbar* ~ *Far. humbara* < *Hint. sanbhara, hampara*): Demir ve tunçtan dökülmüş, yuvarlak ve boş olan içine patlayıcı maddeler doldurulup havan topu veya el ile atılan, yuvarlak bir bomba türü. //

kumbara (< *Far. enbar* ~ *Far. humbara* < *Hint. sanbhara, hampara*): Para biriktirmek için kullanılan, içine bozuk veya kağıt para atmak için deliği olan metal, toprak veya plastikten yapılmış küçük kap.

bahar (I) (< *Far. bahār*): 1. Kuzey yarım küre için, 21 Martta gündüz gece eşitliğiyle başlayarak 22 Haziranda gün dönümü ile biten, kış ve yaz arasındaki mevsim; ilkyaz, ilkbahar. 2. Bu mevsimde ağaçlarda açan çiçekler ve yapraklar. 3. Gençlik çağı. // **bahar (II)** (< *Ar. bahar* < *Far. bahār*): Yiyecek ve içeceklerle hoş koku ve tat vermek için kullanılan tarçın, karanfil, zencefil, karabiber gibi maddeler. // **baharat** (< *Ar. bahārāt*): Tarçın, karanfil, zencefil, karabiber gibi maddelerin toplu adı.

barça (< *İt. barza*): 1. Orta Çağda kullanılan kürekli ve yelkenli taşıma gemisi. 2. Kalyon türünden küçük savaş gemisi. // **barka** (< *İt. barca*): Sandal, büyük sandal. // **barko** (< *İt. barco*): Üç direkli küçük yelkenli gemi.

bone (< *Fr. bonnet*): Düz veya kıvrımlı her çeşit yumuşak kumaş vb. maddeden yapılan başlık. // **boneta** (< *İsp. boneta*): Külah, başlık.

civan (< *Far. cevān*): 1. Yakışıklı genç erkek veya genç kadın. 2. Genç ve yakışıklı olan. // **civanmert** (< *Far. cevān-merd*): Mert yaradılışlı, yüce gönüllü, yiğit. // **cömert** (< *Far. cevān-merd*): 1. Para ve malım esirgmeden veren, eli açık, selek, semih. 2. Verimli.

eksen (< *Yun. aksóni*): Aks, dingil, dairesel, mihver. // **aks (I)** (< *Fr. axe*): Dingil.

eleman (< *Fr. élément*): 1. Öge. 2. Bir toplulukta çalışan insanların her biri.

3. Kümeye ait varlıklardan her biri. // **element** (< *Alm. Element*): Kimyasal yöntemlerle ayrıştırılamayan veya bileşim yoluyla elde edilemeyen madde.

façeta (< *İt. facciata*): Elmasın yontulmuş yüzlerinden her biri. // **fasetta** (< *İt. faccetta*): Elmasın yontulmuş yüzlerinden her biri, fasetta. // **faset** (< *Fr. facette*): 1. Baskı işlerinde harf ve satırları formada tutmak ve sıkmak için kullanılan kama. 2. Dişin ön yüzüne estetik amaçla yapılan kaplama.

fihrist (< *Ar. fihrist* < *Lat. fixture*): İçindekiler, katalog, indeks, dizin. // **fikstür** (< *Fr. fixture*): 1. Sabit şey, değişmez sıra, çizelge. 2. Sporda takımların önceden belirlenen karşılaşma çizelgesi.

file (< *Fr. filet*): 1. Yün, pamuk vb. ipliklerden düğümlerle oluşmuş ağ. 2. Alışverişte öteberi taşımak için kullanılan, ilmeklerden oluşan ağ torba. 3. Saçların dağılmaması için kullanılan ağ biçiminde örgü. 4. Ağ. // **faıl** (< *İng. file*): Dosya.

filiz (I) (< *Yun. philisa*): 1. Yeni sürmüş körpe ve küçük dal veya yaprak, sürgün. 2. Maden cevheri. // **filiz (II)** (< *Ar. filiz* < *Yun. philisa*): Ocaktan çıkarılan işlenmemiş maddelerle karışık halde bulunan ham maden birleşimi.

font (I) (< *Fr. fonte*): Dökme demir. // **font (II)** (< *İng. fount*): Bilgisayarda, birbiriyle uyumlu ve tek tip bütün bir harfler dizisi, belirli bir özelliği, büyüklüğü ve stili olan baskı harfleri ailesi.

foya (< *İt. foglia*): 1. Parlaklığını arttırmak için elmas taşlarının altlarına konan ince metal yaprak. 2. Bir olay dolayısıyla ortaya çıkan kötü nitelik, bir kimsenin önceleri belli olmayan kötü niteliğinin zamanla ya da bir olay nedeniyle anlaşılması, ne olduğunun belli olması. // **folya, folyo** (< *İt. foglia*): Folya kağıdı, pişirme kağıdı, kaplama kağıdı.

fresk (< *Fr. fresque*): 1. Yaş duvar sıvası üzerine kireç suyunda eritilmiş madenî boyalarla resim yapma yöntemi. 2. Bu yöntemle yapılmış duvar resmi. // **fresko** (< *İng. fresco*): Fresk.

gebre (I) (< *Yun. kapari*): Atları tımar etmekte kullanılan, kıldan dokunmuş

veya çuhadan yapılmış kese. // **gebre (II)** (< Yun. *kapari*): Gebreotu, kapari. *bk.* **kebere, gebre (II)**.

gönye (< Yun. *gonia*): 1. Açık, köşe. 2. Dik açıları ölçmeye ve çizmeye yarayan dik üçgen biçiminde araç. // **huni** (< Yun. *gonia*): 1. Bir sıvıyı ağız dar bir kaba aktarmak için kullanılan koni biçimindeki araç. 2. Ağızlık. // **koni** (< Fr. *cône*): 1. Durağan bir noktadan geçen ve kapalı bir eğriye dayanarak hareket eden bir doğrunun çizdiği yüzey, mahrut. 2. Bu biçimde olan. 3. Çembersel bölge üzerindeki her noktanın çember düzlemi dışındaki bir nokta ile birleşiminden oluşan geometrik cisim. 4. Bu yüzeyle sınırlı katı cisim. // **gon** (< Yun. *gonia*): Köşe, -gen.

hacı (< Ar. *ḥācā* < Lat. *hagio* ~ *teo* ~ Yun. *teos* ~ *zeus*): 1. Din buyruklarını yerine getirmek için hacca gitmiş Müslüman. 2. Kudüs'ü, Efes'i veya başka kutsal bir yeri ziyaret etmiş olan Hıristiyan. // **hagio** (< Yun. *hagios*): Hristiyan aksakalı, aya, aziz, eren, ermiş, evliya, saint. // **hac** (< Ar. *ḥacc*): 1. Genellikle tek tanrılı dinlerde kutsal olarak tanınan yerlerin o dinden olanlarca yılın belli aylarında ziyaret edilmesi. 2. İslamın beş şartından biri olan, Müslümanlarca zilhicce ayında Mekke'de yapılan Kabe'yi ziyaret ve tavaf töreni.

hadim (< Ar. *ḥādīm*): Hizmet eden, hizmet edici, yarayan, yarar. // **hadım** (< Ar. *ḥādīm*): Kısırlaştırılmış, enenmiş erkek. *bk.* **hadim**.

hal (II) (< Fr. *halle*): Sebze, meyve ve bakliyatın satıldığı yer, hal. // **hol** (< İng. *hall*): Sofa, salon, evlerde oda kapılarının açıldığı genişçe yer.

hamail, hamaylı (< Ar. *ḥamā'il*): 1. Omuzdan çapraz olarak bele inen bağ, hamaylı. 2. Muska. // **hamayli** (< Ar. > *ḥamāyli*): Muska.

hayır (I) (< Ar. *ḥayr*): 1. İyilik, karşılık beklenmeden yapılan yardım. 2. İyi, hayırlı, yararlı, faydalı. // **hayırdua** (< Ar. *ḥayr* + Ar. *ducā*): İyi dua, hayırdua etme, iyi dileklerde bulunma. // **hayırhah** (< Ar. *ḥayr* + Far. *-hāh*): İyilik dileyen, iyilik isteyen, iyicil, hayırsever. // **hayırperver** (< Ar. *ḥayr* + Far. *perver*): İyiliksever, yardımsever, hayırsever. // **hayrülhalef** (< Ar. *ḥayrū'l-ḥalef*): Hayırlı çocuk, hayırlı evlât. // **hayır (II)** (< Ar. *ḥayr*): 1. Yok, öyle değil, olmaz anlamında onamama, inkâr kelimesi. 2. Olumsuz cümlelerdeki olumsuz anlamı pekiştirir.

herif (< *Ar. ḥaráf*): 1. Güven vermeyen, aşağı görülen, bayağı kimse. 2. Adam. // **harif** (< *Ar. ḥaráf*): Meslek sahibi, zanaatkar. // **arifane, arfane, erfene** (< *Ar. ḥaráf + Far. -ane*): Yemekli meslektaşlar toplantısı. *bk. hifet.*

kamara (< *İt. camera*): 1. Gemilerde oda, gemilerde yolcu ve gemicilerin kaldıkları oda. 2. İngiltere yasama meclisi. // **kamera** (< *Fr. caméra*): 1. Görüntülerin filme alınmasını sağlayan alet, alıcı. 2. Bu alet ile görüntüyü kaydeden kimse. 3. Bir çekime başlanırken, yönetmenin alıcıyı çalıştırmaları için verdiği buyruk.

kamp (< *Fr. camp*): 1. Çadır, baraka vb. eğreti araçlardan oluşturulan konak yeri. 2. Bu yerde konaklama. 3. Kurum ve kuruluşlarda çalışanların dinlenmek, eğlenmek için gittikleri konaklama yeri. 4. Tutsakların veya siyasal sürgünlerin toplandığı yer. 5. Belli bir düşünce çevresinde birleşen topluluk. // **kampus** (< *İng. campus*): Bir üniversitenin, genellikle kent dışında, öğrenci yurdu, derslik, işlik gibi her türlü yapı ve etkinlik alanlarıyla birlikte toplu olarak yerleşmiş bulunduğu alan, yerleşke.

kanepe (I) (< *Yun. kanopeion*): Tül veya bezle çevrilmiş divan, kanepe yada sedir, cibinlikli yatak; birkaç kişinin oturabileceği genişlikte koltuk, çekyat. // **kanepe (II)** (< *Fr. canapé*): Genellikle çay ve kokteyller için hazırlanan, peynir, sucuk, salam vb. şeylerle süslenen ince ekmek dilimi.

kartel (I) (< *İt. cartel*): Gemilerde içlerine içme suyu konulan, ortası basık, küçük fiç. // **kartel (II)** (< *Fr. cartel*): Tekelci sermaye piyasasında, birtakım ticaret veya üretim kuruluşlarının, genellikle kazanma veya başka kuruluşlara karşı tutunabilme vb. amaçlarla aralarında kurdukları dayanışma birliği; ulusal veya uluslararası bir tekel oluşturma amacıyla kurulmuş firmalar birliği.

keten (< *Ar. kettān < Lat. coton // Ar. kutn*): 1. Ketengillerden, çiçekleri mavi renkte ve beş taç yapraklı, lifleri dokumacılıkta kullanılan bir bitki. 2. Bu bitkinin liflerinden yapılmış dokuma vb. // **kot (III)** (< *İng. cotton*): 1. Tümüyle pamuktan dokunmuş bir tür kaba kumaş. 2. Bu kumaştan yapılmış giysi, pantolon, bluejean ve jean. // **koton** (< *Fr. coton*): 1. Tohumları çevresinde beyaz renkli lifleri olan ve bunlardan iplik yapılan bir bitki,

pamuk bitkisi. 2. Pamuktan yapılan kumaş veya giysi. // **kotonperle** (< *Fr. coton perlé*): İbrişim gibi parlak ve kalın bir cins pamuk iplik.

kıranta (< *İt. quaranta*): 1. Saçları ağarmaya başlamış orta yaşlı erkek. 2. Ağırbaşlı, yaşına rağmen bakımlı, özenli erkek. 3. Kırılmış saç veya sakal. // **gran-tuvalet** (< *Fr. grand-toilette*): İyi giyimli ve bakımlı erkek.

kiklon (< *Alm. Kyklon*): Siklon.

kiklop (< *Fr. cyclops*): Yunan mitolojisinde tek gözlü canavar. // **gigos** (< *Yun. gigos*): Canavar, dev.

kiraz (< *Yun. kerasi, kerasos*): 1. Gülgillerden bir meyve ağacı. 2. Bu ağacın kırmızı ve beyaz renkte, etli, sulu, tek çekirdekli meyvesi. // **çeri** (*İng. cherry* < *Yun. kerasi, kerasos*): Küçük bir domates türü.

klarnet (< *Fr. clarinette*): Ağaçtan ve boru biçiminde, metal perdeli, orkestrada önemli yeri olan bir üflelemeli çalgı. // **girnata** (< *İt. clarinetto*): Klarnet.

klima (< *Fr. climat* ~ *Ar. iklim*): Soğuk veya sıcak hava vererek kapalı bir yerin havasını değiştiren elektrikli araç, iklimleme cihazı. // **iklim** (< *Ar. iklim* < *Yun. klimas*): 1. Yeryüzünün herhangi bir yerinde, hava yuvarı olaylarının ortaklaşa gerçekleştirdikleri etkilerin uzun yıllar ortalamasına dayanan durumu. 2. Ülke, diyar.

koro (< *İt. koro*): Tek veya çok sesli olarak yazılmış bir müzik eserini seslendirmek için bir araya gelen topluluk. // **horon** (< *Rum. horos*): Karadeniz bölgesinde kemençe ile oynanan halk oyunu.

krep (I) (< *Fr. crêpe*): Çok bükümlü iplikle dokunmuş bir çeşit ince kumaş. // **kreplin** (< *Fr. crêpeline*): Çok ince bir tür ipekli kumaş. // **krepon** (< *Fr. crépon*): 1. Kıvrımları olan yün, pamuk veya ipek kumaş. 2. Krepon kâğıdı. // **krepsaten** (< *Fr. crêpe satin*): İpekli, parlak ve kaygan bir tür ince kumaş // **krepdöşin** (< *Fr. crêpe de Chine*): Çin krep, Çin kumaşı. // **krepsaten** (< *Fr. crêpe satin*): Parlak ve kaygan, ince dokunmuş bir tür ipekli kumaş. // **krep (II)** (< *Fr. crêpe*): Yumurta, süt, un ile tavada kızartılarak yapılan, küçük yuvarlak tatlı veya tuzlu yiyecek.

madalya (< *İt. medaglia*): Yararlık gösterenlere, yarışlarda ve sergilerde derece alanlara ödül, bazen de önemli bir olay dolayısıyla ilgililere hatıra olarak verilen metal nişan. // **madalyon** (< *Fr. médaillon*): Boyna zincirle takılan, genellikle değerli metalden yapılmış, içine küçük resim gibi şeyler konulan, türlü biçimde süs eşyası.

makine, makina (< *İt. macchina*): 1. Herhangi bir enerji türünü başka bir enerjiye dönüştürmek, belli bir güçten yararlanarak bir işi yapmak veya etki oluşturmak için çarklar, dişliler ve çeşitli parçalardan oluşan düzenekler bütünü. 2. Bir alet veya taşıtın hareket etmesini sağlayan mekanizması. 3. Araba, otomobil. 4. Çok çalışkan, işten kaçmayan, iş yapmayı çok seven. 5. İş makinesi. 6. Yazı makinası. 7. Silah, tabanca. // **makinist** (< *Fr. machiniste*): 1. Lokomotif, vapur, fabrika vb.nin makinesini işleten kimse. 2. Makinelere anlayan, makineleri onarabilen usta. 3. Sinemalarda film makinesini çalıştıran kişi. // **maçuna, makuna** (< *İt. macuna*): Denizde bir duba üstünde veya kıyıda kurularak ağır yükleri kaldırmada, gemiye yüklemede kullanılan, isimle çalışan bir ağırlık kaldırma aracı.

mandıra (< *Yun. mandra, madra*): 1. Koyun, keçi gibi süt veren hayvanların barındırıldığı, süt ve süt ürünlerinin elde edildiği yer. 2. Kasarya, sütlerin toplanıp süt ürünlerinin elde edildiği yer. // **mandrabaz** (< *Yun. madra, mandra + Far. -bāz*): 1. Hayvan, balık, sebze, meyve gibi yiyecekleri, yerinden getirerek toptan satan kimse. 2. Hile yapan, hileci. // **mendirek** (< *Yun. mandrakion*): Liman ağzına inşa edilen koruma seti, dalgakıranla yapılmış liman.

meç (I) (< *Fr. mèche*): Süngü gibi yalnız batırılarak yaralamaya yarayan, kısa, düz ve ensiz kılıç. // **meç (II)** (< *Fr. mèche*): Saçın küçük tutamlar biçiminde değişik renklerde boyanmış durumu.

mersin (I) (< *Yun. mirsini*): Mersingillerden, Güney ve Batı Anadolu dağlarında yetişen, yaprakları yaz kış yeşil kalan, gıda ve parfüm sanayisinde ham madde olarak kullanılan, meyvesi murt adıyla bilinen ve yenilen, esansı çıkarılan, beyaz çiçekli, güzel kokulu bir ağaç, sazak. // **mersin (II)** (< *Yun. mirsini*): Mersin balığı, kuzey yarım kürenin ılık deniz, göl ve ırmaklarında yaşayan, yirmiden çok türü bulunan, çok iri, onbeş kilogramdan birkaç yüz kilogram ağırlığa kadar ulaşabilen, bol yumurtlayan ve yumurtalarından havyar elde edilen, lezzetli bir balık.

mesh (< *Ar. mesh*): 1. Bir şeyi elle sıvazlama. 2. Abdest alırken ıslak eli başa ve meste sürme. // **mes, mesh, mest (II)** (< *Ar. (mesh)*): Üzerine ayakkabı giyilen kısa konçlu, hafif ve yumuşak bir tür ayakkabı.

metal (< *Fr. métal*): 1. Çok yüksek elektrik ve ısı iletkenliği, kendine özgü parlaklığı olan, oksijenli birleşimiyle çoğunlukla bazik oksitler veren madde. 2. Bundan yapılmış. 3. Dizgi makinelerinde satırları oluşturmak için eritilen antimon ve kurşun alaşımı. // **metalik** (< *Fr. métallique*): 1. Madensel, madenle ilgili. 2. Madenden yapılmış, madenî. 3. Metal gibi parlak olan. // **metelik** (< *Fr. metallique*): 1. Çeyrek kuruş, on para değerinde demir para. 2. Çok az para.

metre (< *Fr. mètre*): 1. Yer meridyen çemberinin kırk milyonda biri olarak kabul edilen, temel uzunluk ölçüsü birimi. 2. Genellikle desimetre, santimetre, milimetrelere bölünmüş ölçü aracı. // **mezura** (< *İt. mezura*): Terzilikte ölçü almakta kullanılan, genellikle 1,5 metre uzunluğunda, şerit halindeki metre. // **mezür** (< *Fr. mesure*): 1. Mezura. 2. Ölçü.

mobilya (< *İt. mobilia*): Oturulan, yemek yenilen, çalışılan, yatılan yerlerin döşenmesine yarayan taşınabilir eşyalara verilen genel ad, möble. // **möble** (< *Fr. meuble*): Mobilya.

mors (II) (< *Fr. morse*): Morsgillerden, Kuzey Atlantik'te yaşayan, 4 metre uzunluğunda, derisi, dişi ve yağı için avlanan bir memeli hayvan.// **mors (I)** (< *Fr. morse* < *Samuel F. Morse*): 1. Nokta ve çizgilerden oluşan bir alfabe kullanan telgraf dizgesi. 2. Bu işaretleri almaya ve göndermeye yarayan alet. 3. Gizli işaret.

müze (< *Fr. musée*): Sanat ve bilim eserlerinin veya sanat ve bilime yarayan nesnelerin saklandığı, halka gösterilmek için sergilendiği yer veya yapı. // **müz** (< *Yun. Mousa*): Sanatları koruyan dokuz tanrıçadan her birine verilen ad. **müzik** (< *Fr. musique*): 1. Birtakım duygu ve düşünceleri belli kurallar çerçevesinde uyumlu seslerle anlatma sanatı.

nüsha (< *Ar. nusha*): 1. Birbirinin tıpkısı olan yazılı şeylerin her biri. 2. (gazete, dergi vb. için) Sayı. 3. Benzer, aynı, kopya. // **muska** (< *Ar. nusha*): 1. İçinde dini ve büyüleyici bir gücün saklı olduğu sanılan, taşıyanı, takanı

veya sahip olanı zararlı etkilerden koruyup iyilik getirdiğine inanılan bir nesne veya yazılı kağıt, hamaylı. 2. Üçgen biçiminde katlanmış olan şey. **okey (I)** (< İng. *okay*): Olur, tamam, oldu, peki. // **okey (II)** (< İng. *okay*): Domino taşları gibi taşlarla oynanan, konkene benzer bir oyun.

otel (< Fr. *hôtel*): Yolcu ve turistlere geceleme imkânı sağlamak, bunun yanında yemek, eğlence vb. hizmetleri sunmak amacıyla kurulmuş işletme. BK: HOTEL

pare (< Far. *pāre*): 1. Parça, kısım. 2. Tane, adet. // **para** (< Far. *pāre*): 1. Devletçe bastırılan, üzerinde saymaca değeri yazılı kağıt veya metalden ödeme aracı, nakit. 2. Kuruşun kırkta biri.

patron (I) (< Fr. *patron*): 1. Bir ticaret veya sanayi kurumunun sahibi, başı, işvereni. 2. Bir kuruluşta, bir iş yerinde makam bakımından yetkili kimse. 3. Sözü geçen paralı kimse. // **patrona** (< İt. *padrona*): Osmanlı devletinde tümamirale yakın bir deniz subaylığı unvanı. // **patron (II)** (< Fr. *patron*): Terzilikte, giysi parçalarının biçimine göre kesilmiş olan ve bir kumaşın üstüne konularak onun biçilmesine yarayan, biçki kalıbı olarak kullanılan kâğıt veya karton.

peç (< Rus. *peç*): Ocak, Rus ocağı; Rus mimarisinde odaları ısıtmak için yapılan fırın tarzı ocak. // **peksimet** (< Yun. *paksimadi*): Pişirildikten sonra dilimler halinde kesilerek ısı ile kurutulmuş, uzun süre dayanabilen ekmek. // **pekmez**

pike (I) (< Fr. *piqué*): 1. Kabartmalı pamuklu kumaş. 2. Bu kumaştan yapılan yatak örtüsü. 3. Bu kumaştan yapılan. // **pike (II)** (< Fr. *piqué*): 1. Uçağın yüksekte hedefin üzerine dik olarak saldırması. 2. Yüksek bir yerden suya dik olarak dalma.

roza (< İt. *rosa*): 1. Altı düz, üstü façetalı, pembe renkli bir tür elmas. 2. Bu elmasla yapılmış olan takı. // **roze** (< Fr. *rosé*): Bir tür pembe şarap, gül şarabı.

rozet (< Fr. *rosette*): 1. Yakaya takılmak için çeşitli biçimlerde yapılan, bir kuruluşun sembolü sayılacak genellikle küçük metal nesne. 2. Musluğun,

gizli döşenmiş boruya vidalandığı yerin çirkin görünüşünü kapatmak amacıyla kullanılan nikel veya krom kaplanmış çember biçimli sac parça. 3. Kapı kolunun altına monte edilen metal parça. 4. Güney Anadolu sahillerinde yetişen, pembe ve beyaz çiçekleri olan süs bitkisi.

salta, salto (I) (< *İsp. salto*): 1. Gergin duran bir halatı biraz koyuverme işi. 2. Güreşte karşısındakinin bedenini kollarıyla birlikte kavrayıp arkaya veya yana savurma. // **salta (II)** (< *İt. salta*): Yakasız, iliksiz, kolları bolca bir tür kısa ceket.

sanat (< *Ar. şan'at*): 1. Bir duygunun, tasarımın veya güzelliğin anlatımında kullanılan yöntemlerin tamamı veya bu anlatım sonucunda ortaya çıkan üstün yaratıcılık. // **zanaat** (< *Ar. şanáĠat*): 1. İnsanların maddeye dayanan ihtiyaçlarını karşılamak için yapılan, öğrenimle birlikte tecrübe, beceri ve ustalık gerektiren iş, sınaat. 2. El ustalığı isteyen işler.

sandal (I) (< *Ar. şandal* < *Yun. sandalis*): Sandalgillerden, kerestesi sert ve kokulu bir ağaç. // **sandal (II)** (< *Yun. sandalis*): Sandal ağacından yapılan kayık, filika, ağaçtan kayık. // **sandal (III)** (< *Fr. sandale*): Sandalet, yaz mevsiminde giyilen, yalnız tabanı bulunan, ayağa kordon veya kayışla bağlanan açık ayakkabı. // **sandalet** (< *Fr. sandalette*): Yalnız tabanı bulunan, ayağa kordon ve kayışla bağlanan açık ayakkabı, sandal.

sera (< *İt. serra*): Sebze ve meyvelerin yetiştirildiği ve hava şartlarına karşı korunduğu cam ve naylonla kaplı yer, limonluk. // **ser (II)** (< *Fr. serre*): Limonluk.

sikke (I) (< *Ar sikke*): 1. Madeni para. 2. Madeni paralara vurulan damga. // **sikke (II)** Hayvanları bağlamak için yere çakılan demir veya ağaç kazık. // **sikke (III)** Mevlevi dervişlerinin giydikleri yüksek ve tepesi düz keçe külah.

snop (< *Fr. snob* ~ *Yun. zoppos*): Züppe, seçkin ve ayrıcalıklı görünmek amacıyla, bazı seçkin çevrelerdeki görüşleri, yaşam biçimini benimseyen, onlara hayranlık duyan ve onlar gibi olmaya, davranmaya özenen kimse. // **züppe** (< *Yun. zoppos* ~ *Fr. snob*): Züppe, seçkin ve ayrıcalıklı görünmek amacıyla, bazı seçkin çevrelerdeki görüşleri, yaşam biçimini benimseyen, onlara hayranlık duyan ve onlar gibi olmaya, davranmaya özenen kimse.

soda (< *İt. soda*): 1. Sindirimi kolaylaştırmak; susuzluğu gidermek, içkileri sulandırmak için kullanılan, içinde sodyum karbonat bulunan, köpüren su. 2. Billurlaşmış sodyum karbonatın piyasadaki adı. // **sodyum** (< *Fr. sodium*): Atom numarası 11, atom ağırlığı 22,990, yoğunluğu 0,971 olan, 97,5 C’de eriyen, deniz ve kaya tuzlarında, doğada birleşik olarak çok yaygın bulunan, beyaz, parlak, mum gibi yumuşak bir element.

sofi, sufi (< *Ar. şūfī*): Tasavvuf felsefesine bağlı olan kimse, mutasavvıf. // **sofu** (< *Ar. şūfī*): Dinin buyruk ve yasaklarına bütünüyle uyan kimse.

soket (I) (< *Fr. socquette < Socquette*): Kısa konçlu çorap. // **soket (II)** (< *İng. socket*): Bir elektrik kablosunun ucunu oluşturan ve onu yapının bir kısmına dayandıran parça.

somun (I) (< *Yun. psomín*): Yuvarlak ve şişkin biçimli ekmek. // **somun (II)** (< *Fr. saumon*): Cıvatanın ucuna geçirilen, içi yivli demir başlık.

sör (I) (< *Fr. soeur*): 1. Katolik mezhebinde kendini dine adayan ve manastırda yaşayan kadın. 2. Katolik mezhebinde dinle ilgili bir yükümlülük almayan, ancak din uğruna hemşirelik, hasta bakıcılık gibi işlerde çalışan kadın. // **sör, sir (II)** (< *İng. sir*): İngiliz soyluluk unvanı.

surat (< *Ar. şūret*): 1. Yüz, çehre. 2. Somurtkanlık, asık yüzlülük. 3. Soğuk davranma. // **suret** (< *Ar. şūret*): 1. Görünüş, biçim. 2. Yazı veya resim kopyası, nüsha. 3. Biçim, yol, tarz. 4. Yüz, çehre. 5. İslam felsefesinde, varlığın görünen yanına, beş duyu ile algılanan yönüne verilen ad. 6. Resim, fotoğraf.

şokola, çukolata (< *Fr. chocolat*): Çikolata, şeker, su veya sütle yapılan sıcak içecek.

telkin (< *Ar. telkīn*): 1. Bir duygu ve düşünceyi aşılama. 2. Bilinç dışı bir sürecin aracılığıyla, kişinin ruhi veya fizyolojik alanıyla ilgili bir düşüncenin gerçekleştirilmesi. // **talkın** (< *Ar. telkīn*): Talkın; ölü gömüldükten sonra mezar başında imamın söylediği dini sözler.

tem (< *Fr. thème*): Tema. // **tema** (< *İt. tema*): 1. Asıl konu, temel motif,

ana konu. 2. Öğretici veya edebî bir eserde işlenen konu, düşünce, görüş.
3. Bir besteyi oluşturan temel motif.

tente (< *İt. tenda*): Genellikle güneşten korunmak için bir yerin üzerine gerilen bez, naylon vb.nden yapılmış örtü. // **tentene** (< *İt. tendente*): Genellikle güneşten korunmak için bir yerin üzerine gerilen bez. // **tentene** (< *Fr. dentelle*): Dantel.

teras (< *Fr. terrasse*): 1. Bir yapının damında çevresi, üstü açık yer, ayazlık, taraça. 2. Damın, genellikle çamaşır sermeye yarayan ve üstü çinko ile döşeli bulunan düz bölümü, tahtaboş. 3. Seki. // **terasa** (< *İt. terrazza*): Taraça.

terim (< *Fr. terme*): Meslek dili ve bu dile ait sözlük birimi; bir bilim, sanat ve meslek dalına özgü terimlerin tümü. // **termin** (< *Alm. Termin*): Belirlenmiş zaman, randevu. // **terminal** (< *Fr. terminal*): 1. Otobüs, uçak vb. taşıtların yolcularını ilk aldığı veya son bıraktığı yer. 2. Bir veri iletişim ortamında veri giriş çıkışını sağlayan donanım birimi veya donanım birimleri topluluğu.

tufan (< *Ar. tūfān* < *Çin. tayfun*): 1. Nuh Peygamber zamanında yaptığı ve bütün dünyayı su baskını altında bıraktığı anlatılan şiddetli yağmur. 2. Şiddetli yağmur. 3. Çok yoğun veya şiddetli. // **tayfun** (< **İng. typhoon** < **Çin. tayfun**): Okyanuslarda, Çin Denizi ile Hint Denizi'nde görülen, dünyanın dönüş yönüne zıt olarak batıdan doğuya doğru oluşan, güçlü kasırga.

urba, roba, ruba (< *İt. roba*): 1. Giyecek, giysi, urba. 2. Bir giyeceğin göğüsle omuz arasında kalan bölümüne eklenen parça kumaş. // **rop** (< *Fr. robe*): Tek parçalı kadın giysisi.

uskur (< *Lat. screw*): Pervane. // **uskuru** (< *İng. screw*): Somun ve civatalardaki yiv.

üs (I) (< *Ar. uss*): Bir kuvvete yükseltilmiş, bir sayının üzerine yazılan ve kaçınıcı kuvvete yükseltildiğini gösteren sayı. // **üs (II)** (< *Ar. uss*): 1. Kök, asıl, temel esas. 2. Bazı görevleri yürütebilmek amacıyla kurulan,

özel donatılan, ışıkları, onarım yerleri, servis alanları olan, sürekli veya geçici olarak konaklanılan yer. 3. Harekatın yürütülebilmesi için gerekli birliklerin, her türlü gereçlerin tamamlandığı, teçhizatın toplandığı, dağıtıldığı bölge.

vezir (< *Ar. vezîr* < *Lat. viseur*): 1. Osmanlılarda devletin bakanlık, valilik gibi yüksek görevlerinde bulunan ve paşa unvanını taşıyan kimselere verilen ad. 2. Satrançta, her yöne taş atlamadan gidebilen, önemce ikinci sırada gelen taş, ferz. // **veziriazam** (< *Ar. vezîr* + *Ar. a'zam*): Sadrazam. // **vezaret** (< *Ar. vezâret* < *Lat. vision?*): Vezirlik. // **vizör** (< *Fr. viseur*): Kamera, bakaç; fotoğraf makinesi ve dürbünde bulunan, görüntüyü tam sınırlarıyla kesmeden veya taşırmadan alabilmeyi sağlayan düzenek.

Kaynaklar

Türkçe Sözlük (2011), Ankara; TDK yayını.

Karaağaç, Günay (2008), *Türkçe Verintiler Sözlüğü*, Ankara; TDK yayını.

Karaağaç, Günay (2015), *Türkçenin Alıntılar Sözlüğü*, Ankara; Akçağ yayınları.

Türk Dünyasında Devlet Dili Politikası (Azerbaycan Türkçesi Örneği)

Kâmil Veli NERİMANOĞLU*

Özet

Çalışmamızda, Türkiye ve Azerbaycan Cumhuriyetlerinin ilk dönemlerinden itibaren gerçekleşmiş olan dil reformlarının, Türk modernleşme sürecinde ve Türk ulusal kimliğinin kuruluş sürecinde oynamış olduğu rolü analiz edilmektedir. Genel olarak Azerbaycan örneğinde modernleşme, ulusçuluk, ulus-devlet, dil gibi olgular ele alınarak açıklanmış, bununla birlikte Resulzade'den Elçibey'e kadar uzanan geniş bir zaman dilimine değinilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Dil, devlet, Türk Dünyası

Abstract

In our study is to analyze the role of the Turkish Language Reform, which took place in the early years of the Republic, during the period of Turkish modernization and the emergence of the Turkish national identity. Such phenomena as modernization in the Azerbaijan, nationalism, nation state, language were discussed and described, however Resulzade from a time period to what Elcibey has been mentioned.

Keywords: Language, State, Turkish World.

”Dil her bir milletin en temel simgesidir: millet her şeyini, hatta toprağını kaybedebilir. Bununla birlikte yine de yaşayabilir. Fakat millet dilini kaybederse, ondan geriye hiçbir şey kalmaz.”

Firidun Bey Köçerli

Türk dünyasında devlet dili politikası sosyal -politik, dilbilimsel- filolojik bakış açılarını birleştiren önemli bir araştırma konusudur. Biz bu büyük konuya Azerbaycan'da dil politikası ile başlamak istiyoruz. Azerbaycan'da dil politikası devlet tarihinin önemli bir unsurudur. Kuşkusuz Azerbaycan devlet tarihi geniş bir konudur ve bu konunun ana unsurlarından birisi devletin dil politikasıdır. Azerbaycan'ın tarihi, coğrafyası Azerbaycan devleti anlayışı ile her zaman paralel olmuştur. Çünkü Azerbaycan devlet tarihi Türk devlet tarihinin ayrılmaz bir parçasıdır.

* (Prof. Dr.) İstanbul Aydın Üniversitesi, kamilveli@aydin.edu.tr

Milli tarihimizde İskit Türk Devleti, Hun Devletleri, Göktürk Devleti, Hazar Devleti, Uygur Devleti, Karahanlılar Devleti, Selçuklular Devleti, Osmanlı Devleti, Safeviler Devleti Azerbaycan Türklerinin de selef devletleridir.

Milli devletlerin yapısı, felsefesi, ekonomik temeli bir bütündür. Şöyle ki, Türk devletlerinin kuruluş felsefesi Türk medeniyetidir (edebiyat, resim sanatı, mimari, halı sanatı vs.)

Türk devletlerinin ikili karşılaştırma (*binar oppozisiya*) prensibine dayanan yapısı ve hiyerarşisi, Türklerin çalışma, vergi, gümrük ilkelerine dayanan ekonomisi, ordu sistemi, yürütme, yasama ve yargı işlevleri Türk devlet anlayışını ortak sistemde birleştirmektedir.

Türk olmayan (veya Türk olduğu henüz kanıtlanmamış) devletlerin, ayrıca komşu devletlerin (Fars, Gürcü, Rus vs.), aynı zamanda işgalci devletlerin (Sasani, Moğol) Azerbaycan devlet geleneklerine etkisini, zorunlu tarihsel faktörleri dikkate almadan Azerbaycan Türk devlet tipini araştırmak, aydınlığa kavuşturmak imkânsızdır.

Dil faktörü tarih boyunca resmi dilin etnik temele dayanmasını zorunlu kılmamıştır. Şöyle ki İskit, Hun, Göktürk, Hazar, Uygur, Karahanlı devletlerinin resmi dili etnik dil ile özdeşleşmiştir. Gaznelilerin ve Selçukluların resmi dili ise Türkçe olmamıştır. Farsçanın resmi dil olduğu bu Türk devletlerinin cihan devleti olmaları bile durumu değiştirmemiştir. Tarihi-sosyolojik nedenleri göz önünde bulundurmadan devlet yaşamının hiçbir faktörünü yorumlamak mümkün değildir.

Dünya tarih literatürüne yanlış olarak İran-Fars Devleti olarak geçen Safeviler Devleti, İran'ı ve bugünkü Kuzey Azerbaycan'ı kapsayan bir Türk devleti olmuştur. Bu devletin resmi dili Türkçedir. Diplomatik yazışmaları, resmi yazıları Türkçe olan Safeviler Devleti'nin hükümdarı Şah İsmail Hatai, döneminin Türkçe yazan kudretli bir şairi, söz ustasıdır. Onun Türkçe yazdığı şiirler, yüz binlerce sûfi dervişi coşturmuştur. Akkoyunlu ve Karakoyunlu devletlerinden gelen Türk devlet dili geleneği, bunun yanı sıra Moğol istilasından sonra güçlenen Türklük ve Türk dili faktörü, Safevi Türk Devleti için zemin oluşturmuştur. Safevilerden sonra

Azerbaycan'ın bölünmesi, parçalanması devlet dilini de aynı duruma düşürmüştür. Afşarlar ve Kaçarlar hâkimiyeti, Azerbaycan'ın güneyinde Türk dilinin devlet dili olarak varlığını sürdürmesinin son safhalarıdır.

1813 ve 1828 yıllarında imzalanan Gülistan ve Türkmençay Barış Antlaşmaları ile Azerbaycan Güney ve Kuzey Azerbaycan olarak ikiye bölündü. Azerbaycan'ın güneyi Fars sömürgesi, kuzeyi ise Rusya'nın sömürgesi ve yarı sömürgesi şeklinde varlığını sürdürdü. Rus ve Fars istilacılar tarafından bölünen, zulme ve ayrılığa mahkûm edilen Azerbaycan Türklerinin dil sorunu ayrı bir konudur. Yalnız bir hususa dikkat çekmekle yetiniyoruz ki bu trajik parçalanma olayı güneyde edebi dilin zayıflamasına neden oldu. Devlet dili olmayan Azerbaycan Türkçesi 35 milyon Türkün ana dilidir. Bu durum 21. yüzyılda da devam etmektedir. Azerbaycan'ın güneyi zengin kelime hazinesi, deyim serveti ve potansiyel imkânları ile dikkati çekmektedir. Azerbaycan'ın kuzeyindeki yarı sömürü ortamı ise dilde nispi bağımsızlığı sağlamıştır. Azerbaycan Türkçesi; medreselerde Farsça “Bostan” ve “Gülistan” eserlerinin okutulmasına, Rusların asimilasyon politikasına, Rusça okullara, misyoner faaliyetlerinin olmasına rağmen, edebi dilin olgunlaşma ve standartlaşma sürecinde Rusça'nın yanı sıra gayri resmi devlet dili olma özelliğini korumuştur. Rus istilası döneminin en önemli özelliği Rusya'da demokratik düşüncenin meydana gelmesi ve yayılmasının, İ. Gaspıralı'nın “*usûl-i cedit*” metodunun, M. F. Ahundov, H. Zerdabi, Mirze Celil, Sabir, Üzeyir Bey, Ali Bey Hüseyinzâde, A. Ağaoğlu vs. edebi-siyasi ekollerinin dil üzerine etkisi ile ilgilidir. 20. yüzyılın başlarında dil konusuna yaklaşım, politik yaklaşım ve sistemle örtüşmektedir. İlk milli dram, tiyatro, opera, basın-yayın vs. Azerbaycan'da aydınlanmanın kendisini kanıtlamasıydı. Bu sürecin başında milli dil olgusu gelerek Azerbaycan'ın mefkûre temelini oluşturmuştur.

Türkçe (Azerbaycan Türkçesi) 1918-1920 yıllarında Doğu'da ilk demokratik cumhuriyet olan Azerbaycan Halk Demokratik Cumhuriyeti döneminde devletin resmi dili olmuştur. Devlet dilinin kendi işlevini sınırlı şekilde hayata geçirmesi ve bununla ilgili bütün çelişkiler, 1920-1991 yıllardaki SSCB döneminde yarı sömürge ortamındaki Azerbaycan Türkçesinin sınırlı faaliyeti ile ilgilidir.

1936 yılına kadar Azerbaycan Türkçesi diye adlandırılan bu dil, Stalin'in emriyle Azerbaycan dili olarak değiştirildi. Latin alfabesi Kiril-Rus alfabesiyle değiştirildi. Azerbaycan'da Sovyet döneminde devlet dili politikası ayrıca bir araştırma konusudur ve bu konuya ileride değineceğiz. Nihayet, bağımsızlık dönemindeki (1991-2001) Azerbaycan'ın devlet dili politikası, milli kimlik, devlet kimliği ile ilgili olan önemli problemleri kapsamaktadır.

Detayları ve tam tarihi zenginliği ile olmasa da bu üç dönemin ana hatları üzerinde duralım.

Bağımsız ve demokratik devlet ilkeleriyle yönetilen Azerbaycan Halk Cumhuriyeti dönemi, kısa süreli olsa da tüm Doğu ve Asya ülkeleri için bir örnek oluşturmuştur. Bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti en zor dönemlerine ayak bastığı ilk günlerde devlet dili hakkında karar çıkartmıştır. 27 Haziran 1918'de çıkarılmış hükümet kararıyla “Devlet dili Türkçe kabul edilerek ileride bütün mahkeme, içişlerinde ve sair resmi görevi başında bulunanlar bu lisanı bilenler olana kadar hükümet kurumlarında Rusça kullanılmasına da müsaade edilmiştir.” (Demirçizade, 1979: 93) Karar, Azerbaycan Türklerinin tarihi hakkını iade ederek Türk dilini resmi dil olarak belirlemiştir. Bu kararla ülkenin resmi organlarında, devlet idare ve kurumlarında, idari işlerde, yabancı devletlerle diplomatik yazışmalarda ve Milli Şûra adı verilen parlamentoda Türk diline resmi statü kazandırmış oldu. Bir karşılaştırma örneği olarak belirtelim ki Türkiye'de 1921 tarihli “Teşkilat-ı Esasiye Kanunu”nda resmi dil konusunda madde bulunmamaktadır. 1924 Anayasasına 10 Kanunievvel 1937 tarih ve 3115 sayılı Kanunla yapılan değişiklikle Türkiye devletinin cumhuriyetçi, milliyetçi, halkçı, devletçi, laik ve inkılapçı olduğu, resmi dilin ise Türkçe olduğu hükme bağlanmıştır. 1945, 1961 Anayasalarında da Türkçenin resmi dil olduğu ifade edilmiştir. Bu hüküm 1982 Anayasasında da değişmez temel hükümler arasında yer almaktadır.

Bu karşılaştırmadan amacımız Azerbaycan'ın devlet tarihinin önemini ve kendine özgü nitelik taşıdığını vurgulamaktır. “Rus dilinin kullanılmasına izin verilmesi” ise geçici bir madde olup personel hazırlığı, eğitim ve yönetim işlerinin düzene konulması için gereken zamanın kazanılmasıyla ilgili olmuştur. “Milli Bayrak Hakkında” 9 Kasım 1918 tarihli karar da

milli devletin dil unsuru üzerine yoğunlaşan ilgisini ifade etmektedir. Devlet diline ilişkin bu ilk resmi belge büyük tarihi önem taşımıştır.

Öncelikle şunu belirtelim ki devletin resmi dili millî edebî dilin tarihinde özel konuma sahiptir. Bu nitelik sadece gramer zenginliği ile değil ayrıca yönetsel ve işlevsel açıdan da ayrı bir önem arz etmektedir. Yirmi üç aylık kısa bir zaman içinde dil konusundaki belgeler, oturum tutanakları ve konuşma metinleri Azerbaycan Devleti'nin resmi dilinin faaliyet alanı ve işlevi konusunda daha ayrıntılı bilgi sunmaktadır.

Parlamentonun 21 Ağustos 1919 tarihli oturumunda Bakü Üniversitesinin açılmasıyla ilgili olarak dil konusu gündeme getirilmiştir. Müslüman Türk aydınlar Rusça üniversite açılmasına itirazlarını bildirmiş, millileşmiş orta okulların ana dilinde eğitim vermeleri için üniversitede Türkçe eğitimin gerekliliğini savunmuşlardır.*(Azerbaycan Gençleri)*.

1919 yılında Azerbaycan'da 23 devlet ortaokulu vardı. Bu okullarda 9.611 öğrenci eğitim alıyordu ve bunlardan 3.115'i Azerbaycan Türküydü. Türkçe öğretmene ihtiyaç olduğu için Türkiye'den yaklaşık 50 öğretmen davet edilmişti. 100'den fazla öğrenci ise eğitim almak için Avrupa'nın değişik ülkelerine gönderilmiştir. Mirze Bala Mehmedzâde bu dönemle ilgili şöyle yazıyordu: *"Eğitime gelince, okulları bir an önce Türkleştirmek için tesis edilen tertip ve tercüme cemiyeti tarafından ilk ve orta okullar için ders kitapları hazırlanmış ve yayımlanmış, mevcut ortaokulların bir kısmı millileştirilmiştir."*(Memmedzade, 1989:17) Üniversitede ana dilinde eğitim için Abdulla Bey Efendizâde, Yusuf Ahmedov, Muhtar Efendizâde... büyük mücadele vermişlerdir. M. E. Resulzâde, ayrıca sosyalist gruptan Samet Ağa Ağamaloğlu, Ali Haydar Karayev milli üniversiteyi önemli saymış, ilk dönemde diğer dillerin de kullanılmasını normal karşılamışlar. F. Hoylu yalnız okullarda değil yargı organlarında da devlet dilinin uygulanması için ciddi faaliyette bulunmuştur.

Parlamentonun açılışı sırasında M. E. Resulzâde'nin yaptığı konuşma, devletin resmi dilinin ilk belgesi olarak bilimselliği, zengin içeriği ve isabetliliği ile dikkat çekmiştir. F. Hoylu'nun, K. Karabeyli'nin, N. Yusufbeyli'nin parlamento konuşmaları kendilerine özgü üslubu ile dikkat çekmektedir. Parlamento dilinin Türkiye Türkçesine yakınlığı

resmi dilde bütünleşmeye doğru atılan adımlardı. Ortak Türk edebi dilinin şekillenmesi için resmi dillerin (Avrupa dil bilimciliğinde buna “standart dil” de deniliyor) bir birine yaklaşması ve ortak terimlerin kullanılması doğaldır. Maalesef, bu bütünleşme süreci Rus Sovyet işgalinden sonra sona ermiştir. Söz konusu süreç edebi üslupta 10-15 yıl yaşasa da zamanla Pantürkizm damgası vurularak durdurulmuştur.

Devletin resmi dilinin tam olarak oluşturulması için iki yıl çok uzun bir süre değildir. Fakat bu süreç, Azerbaycan Devleti’nin resmi dil tarihinin en önemli ve ölmez sayfalarındandır.

Rus-Sovyet işgali Azerbaycan Halk Cumhuriyeti’ne son verdi. Azerbaycan bu iki yıllık bağımsızlığı sayesinde yarı bağımsız, yarı sömürge bir ortamda kendi dilini de yaşatabildi. Güney Azerbaycan’dan farklı olarak büyük oranda aydınlanma süreci yaşamış Kuzey Azerbaycan’da Mirze Feteli’nin değişik üsluplu çağdaş dil ekolü, S. A. Şirvani, K. Zakir, H. Zerdabi, Mirze Celil, Sabir, Ü. Hacıbeyli, E. Hakverdiyev, A. Hüseyinzâde, F. Köçerli, A. Ağaoğlu, M. E. Resulzâde’nin çalışmalarıyla, ana dilde edebi, bilimsel, politik ve gazetecilik ekolü, önüne geçilmez bir güç olarak ortaya çıkmıştır. Rus-Sovyet dönemindeki Azerbaycan Devleti’nin resmi dili bu gelenek bağlamında ve iki yıllık Azerbaycan Halk Cumhuriyeti devlet deneyimi dikkate alınmadan araştırılmaz.

Sovyet rejiminin Azerbaycan Türkçesine verdiği zararlar, getirdiği belalar konusunda çok şey söylemek mümkündür. Ancak Azerbaycan’ın güneyindeki Fars rejiminden farklı olarak devlet düzeyinde resmi dil olarak kullanılması ve ana dilde eğitimin 70 yılda Azerbaycan Türkçesine çok büyük faydalar verdiğini inkâr etmek de insafsızlık olurdu. Asimilasyon, etnik temizleme ve soykırım kararları, açık ve gizli Ruslaştırma politikası, Sovyet halkı ve Sovyet dili teorisi, “mankurtlaştırma” programları ana dilin temellerini sarsamadı. Dilimizin, alfabemizin zaman zaman değiştirilmesi politikası gerçek bir kültür trajedisi olduysa da, edebi dilin faaliyetini, edebi üslubun gelişimini, bilimsel ve gazetecilik üslubunu, ayrıca resmi yazı üslubunu ortadan kaldıramadı.

Günümüzde, o döneme ilişkin gizli kararlar, talimat ve müzakereler, kısacası sosyo-politik metinler ortaya çıkarılmaktadır. Sovyetler Birliği-

Komünist Partisi Merkezi Komitesi'nin, KGB'nin şimdi ortaya çıkarılan gizli dosyaları birçok karanlık konuya açıklık getirmektedir. Bu açıdan V. M. Alpatov'un "150 Dil ve Politika, 1917-2000" isimli kitabı eski Sovyetler Birliği ve Sovyet sonrası alanında sosyo-lengüistik sorunları konu almıştır. Kitabın "Benzerlik ve Karşılıklı Anlaşma Zorunluluğu", "İlk Durum", "Yeni Lengüistik Politika", "Polivanov, Yakovlev vb.", "Hangi Yazı Sistemini Seçmeli", "Politika ve Yaşam", "Politikada Dönüş", "İstikrar Yılları", "Çift Dillilik Faydalı mı, Zararlı mı?", "SSCB'den Rusya'ya Doğru", "Çift Dillilikten Tek Dilliliğe mi?" isimli bölümlerinde yayımlanmış ve yayımlanmamış kaynaklara dayanarak dil oluşumu sürecinin kendine özgü olduğu geçerli olgularla açıklanmıştır.¹

SSCB'nin ilk on yılı tetkik, öğrenme sonraki on yılları ise milli devlet dillerine çifte standardın uygulanması, görünürde himaye, destek, gerçekte ise asimilasyon Azerbaycan'ın devlet dilinin de kaderi oldu. Alfabe, imla, yazı dili, üsluplar, gramer, sözlük, ders kitapları, tercüme vs. meseleleri kapsayan resmi dili; bu döneme özgü tarihi noktalara temas etmekle genel bir şekilde nitelendirebiliriz. Bu noktalardan biri de o dönemde tüm dünyanın politik ve bilimsel dikkat merkezinde bulunan ve Bakü'de gerçekleşen I. Türkoloji Kurultayıdır. Kurultaya değinmeden önce alfabeye ilgili tarihe kısaca bir göz atalım.

Bakü Türkoloji Kurultayı²

XIX. yy. Azerbaycan aydınları Arap alfabesine karşı Latin alfabesi uğruna büyük mücadele vermişler. M. F. Ahundzâde'nin oluşturduğu bu ekole Ö. F. Numanzade, İ. Gaspıralı, E. Hakverdiyev, H. Zerdabi, C. Memmedkuluzâde, H. Melikaslanov, N. Nerimanov, S. Ağamalıoğlu vs. dahildi. Aslında XIX. yy.'dan itibaren Latin alfabesine yaklaşım siyasi

bir boyut kazanmıştı. İslamın, Kur'an-ı Kerim'in alfabesi, din ve bilim dilinin sembolü olarak Türk dünyasında bin yıldan fazla bir dönemde uygarlığı, devlet geleneğini ifade eden, bir nevi simgeleşen Arap alfabesini

¹ Taynı nasionalnoy politiki SK RKP (Stenografıçeskiye ot çetı sekretnoço IV soveşaniya SK RKP (RKP-nin Merkez Komitesininin milli politikasınının sırları) 1923, Moskova, 1992 (Rusca) Nesib Nesibli "Azerbaycan Milli Kimlik sorunu", Avrasya Dosyası, c 7, sayı 1, Ankara. 2001

² Bkz. 1926 Bakü Türkoloji Kurultayı, Tutanaklar. Çevirenler: Kamil Veli Nerimanoğlu, Mustafa Öner, Türk Dil Kurumu yayınları, Ankara 2008, s. 486.

değiştirmemek de mümkündü. Nitekim Japon, Çin alfabesinin değişmemesi bu halkların uygarlık dışında kalması anlamına gelmez. O yıllarda Arap

alfabesinin değiştirilmemesi belki de daha iyi bir adım olurdu. Dünyada herhangi bir dilin ses sistemini ideal şekilde ifade edebilen bir alfabe yoktur. Bu durum göz önünde bulundurulduğunda alfabenin birleştiricilik olgusu tarihi zaman sınırının genişliği, kültür mirasının niteliği ve niceliği çok büyük bir önem taşıyor. Fakat zamanla savaşılamaz. Türkiye’de Tanzimat, daha sonra Jön Türkler akımı ve Batılılaşma eğilimi Azerbaycan’ın yanı sıra Türkistan’da, İdil boyunda, Kırım’da Batı’ya yönelik aydınlanma ve demokratikleşme hareketi Latin alfabesi politikasının kabul edilmesini zorunlu kılıyordu.

Tüm bunlar konunun teorik boyutuymdu. Tarih suçlanabilir fakat geri döndürülemez. Daha 1918 yılında Azerbaycan aydınları Latin alfabesine geçmek için teşebbüste bulunmuşlardı. 1919 yılında Abdullah Bey Efendizâde’nin “Son Türk Alfabesi” isimli bir projesi kitapçık şeklinde yayımlanmıştır. (Abdullayev, 1992:46-47) 1919 yılında ise H. Melikaslanov’un yönetimi altında özel bir komisyon oluşturulmuştur.

Sovyet yönetiminin ilk yıllarından itibaren (1921 yılından başlayarak) alfabeyle ilgili müzakereler başladı. Reformcular Latin alfabesini, muhafazakarlar ise Arap alfabesini savunuyorlardı. Rusya eğilimli komünist aydınlardan N. Nerimanov da Latin alfabesinden yanaydı.

21 Temmuz 1922 yılında Latin Alfabesi Komisyonu oluşturuldu. Bu komisyona S. Ağamalıoğlu, H. Melikaslanov, A. Tagızâde, E. Pepinov ve E. Ağazâde dahildi. 1922 yılında Yeni Alfabe Komitesi kuruldu. 1924 yılında 4 kişiden oluşan bir grup yeni alfabeyle ilgili faaliyete başladı. (S. Ağamalıoğlu, C. Memmedkuluzâde, V. Hulufu, Halid Said.)³

Bütün bu sosyo-politik, bilimsel kültürel gelişmeler Bakü’de Türkologların bir araya gelmesini ve geniş müzakereler yapılmasını zorunlu hale getirdi. Bu zorunluluk Moskova’nın amaçları için özel önem taşıyordu.

26 Şubat 1926 tarihinde Azerbaycan Sovyet Cumhuriyeti’nin başkenti Bakü şehrinde I. Türkoloji Kurultayı başladı. İnsanlardaki ümit, bilim

³ Bkz. Halit Seid, Yeni Elifba Yollarında EskiXatire ve Duygularım, Bakü; 1929.

adamlarındaki coşkulu bir heves, siyasilerdeki stratejik plan ve programlar bu kurultayı Shakespeare'in trajedisi görünümüne getiriyordu. Bu kanlı

tiyatro sahnesinin trajedi kahramanları teker teker sahneye çıkıyordu. Türkolog bilim adamları 20. yy.'ın ilk büyük bilimsel itiraflarını yapıyor, gelecek araştırmalarıyla ilgili görevlerini ilan ediyor, fikirlerin çatışması bilim ufuklarına yeni bir ışık saçıyordu. Dosyalar kayıtlarla dolup taşıyordu.

Türkoloji Kurultayı'nda Türk dillerinin yedi büyük problemi müzakere edilmiştir. Bunlar: Alfabe meselesi, İmla problemi, Terim meselesi, Öğretim ve metot meselesi, Akraba ve komşu dillerin karşılıklı ilişkisi ve etkileşimi problemleri, Türk lehçelerinin yazı dili problemleri, ayrıca ortak yazı dili meselesi ve Türk yazı dillerinin tarihi problemleridir.

Latin yazısına dayanan yeni Türk yazı dillerinin tahlili ve başka dil aileleriyle karşılaştırılmalı şekilde öğrenilmesi ve ana dili eğitimi metotlarıyla ilgili bildirgeler, V. V. Bartold'un "Türk Halkları Tarihinin Çağdaş Durumu ve Öğrenilmesinin Yakın Vazifeleri" isimli konuşmasına dayanan bildiriler, aynı zamanda yer adlarının yazılışı hakkında Türkçede bilimsel terminoloji sistemi hakkında bildirgeler kabul edildi. Etnografi komisyonunun ve organizasyon komisyonunun oluşturulması da önemli adımlar olarak kayda değerdir. Büyük Özbek Türk şairi Ali Şir Nevai'nin beş yüz yıllık jübilesini yapmak için on kişilik bir komisyon oluşturuldu. 4 Mart 1926'da birinci toplantıdan sonra kurultay delegeleri tam heyetle Nevai'nin beş yüz yıllık jübilesine ayrılmış muhteşem kutlamaya katıldı.

Bazılarının Rus Sovyet İmparatorluğu'na hizmet için, kimilerinin misyoner faaliyet için yanı sıra Türkolog, tarihçi, filolog, etnograf bilim adamlarının profesyonel açıdan derin, ilginç bildirileri kayda değerdir. Milli Türkolog ve uzmanların kararlı arayışları, geleceğe dönük program nitelikli düşünce ve fikirleri dikkat çekicidir.

Her bir Türk için büyük önem taşıyan bu kurultay Sovyet politik çevreleri için de çok kayda değer oldu.

Büyük önder Atatürk'ün kurultaya önem verdiği ve dikkatle takip ettiği bilinmektedir.

Büyük kurbanlar ve imparatorluk provokasyonları 1926 tarihli I. Bakü Türkoloji Kurultayı'nın büyük sosyo-politik, kültürel, tarihi önemini azaltmadı. Aksine, bu kurultaya özel bir önem ve değer kattı.

Sadece ismi geçen ülkelerde değil, tüm Doğu dünyasında da çok ciddi bir öneme sahip olması nedeniyle kısa bir sürede kurultayın yankıları bütün dünyaya yayıldı. Zaman geçtikçe bu yankı da büyüyüp artmaya başladı. Ortak alfabe, ortak yazı dili ve terminoloji problemlerinin geniş bir yelpazede ele alınması ve çözüm yolları sadece Türkoloji'nin değil, genellikle Doğu'yla ilgili bilimlerin ve Doğu politikasının temel taşlarından biri oldu.

Kurultayın yeni Türk alfabesiyle ilgili kararı şöyledir:

1. Kurultay, yeni Türk (Latin) alfabesinin Arap alfabesi ve değişiklikler yapılmış Arap alfabesine oranla teknik üstünlüğünü ve sahip olduğu büyük kültürel ve tarihi önemi belirterek yeni Türk alfabesinin uygulanmasında, onun ayrı ayrı Türk-Tatar cumhuriyet ve vilayetlerinde uygulanma metodunda her bir cumhuriyet ve her bir halka serbestlik tanımaktadır.
2. Bununla ilgili Kurultay, Azerbaycan'ın, SSCB'nin eyalet ve cumhuriyetlerinin (Yakutistan, Kırgızistan, İnguşetya, Karacay-Çerkez, Kabardin-Balkar, Osetiya ve Çeçenistan) yeni alfabeğe geçmelerini Başkordistan, Türkmenistan, Özbekistan'da ve Adıgey-Çerkez eyaletinde Latin esaslı yeni alfabenin kabulü uğruna geniş harekete başlanması gibi büyük ve pozitif öneme sahip olgu olduğunu vurgular.
3. Kurultay yeni Türk (Latin) alfabesinin uygulanması yönünde yukarıda belirtilen vilayet ve cumhuriyetler tarafından yapılmış olan olumlu faaliyetleri vurgulayarak ve kutlayarak Azerbaycan ve Sovyetler Birliği'nin diğer vilayet ve cumhuriyetlerinin bu deneyimini öğrenmeyi ve bu reformu kendilerince de gerçekleştirmeyi bütün Türk-Tatar ve diğer halklara tavsiye ediyor. (Kommunist gazetesi, 1926)

Devletin uyguladığı dil politikasının araştırılmasının da Komünist Partisi'nin ideoloji, kültür, bilim konularındaki toplantılarının tutanakları, aynı zamanda Yazarlar Birliği'nin kurultaylarının tutanakları kıymetli birer kaynaktır. Maalesef tüm bunlar farklı bir araştırma kapsamına girdiği için birçok konuyu açıklığa kavuşturma imkânına sahip değiliz.

SSCB'nin yeni Anayasasının kabulünden sonra, 1978 yılında müttefik cumhuriyetlerin anayasalarının taslağı halk müzakeresine sunuldu.⁴

Sovyet halkı kavramının bir moda olduğu o dönemde milli dillerin resmi dil olması gerçeği bir tarafa itiliyor, asimilasyon politikasının yeni aşaması için hukûki bir zemin oluşturuluyordu. Fakat ayrı ayrı cumhuriyetlerde, özellikle Gürcistan'da öğrenci hareketi, Azerbaycan'da aydınların itirazları bu ağır planın gerçekleştirilmesine fırsat vermedi.

1980'li yılların ikinci yarısı yeniden yapılanma politikasının doruk noktası ve Sovyetler Birliği'nin parçalanması dönemidir. Yeniden yapılanma totaliter- askeri- rejimin son çaresi olmalıydı. Bu çare çürümüş sistem için yeterli olamadı. Çökmesi tarihi bir zaruret olan Sovyetler Birliği'nin son "kozmetik rötuşları" arasına milli dillerin kullanımının yaygınlaştırılması, devlet düzeyinde dil faaliyetinin genişletilmesi gibi faaliyetler vardır. Bu anlamda Ağustos 1989 yılında "Azerbaycan SSC'de Azerbaycan Dilinin Bir Devlet Dili Olarak Daha Yaygın Kullanılmasının Sağlanması Hakkında" Azerbaycan Komünist Partisi Merkezi Komitesi'nin kararı dikkat çekicidir.(Kommunist gazetesi:1989) On fıkradan oluşan bu kararda parti teşkilatları, Sovyet organları ve sivil örgütlerde, kurum ve kuruluşlarda Azerbaycan dilinin bir devlet dili olarak kullanılmasında yetersiz kaldığı söylenmektedir. Kararda, toplumsal yaşamda, ülke içi yazışmalarda hesaplama tekniğinin uygulanmasında görsel propaganda araçlarının, levhaların, ilanların, reklam malzemelerinin hazırlanmasında Azerbaycan dilinin daha yaygın kullanımı ve anayasal statüsünün sağlanması öngörülmekte, ayrıca etnik azınlıkların dillerinin korunması ve geliştirilmesine yönelik çalışmaların artırılması gerektiği vurgulanmaktaydı.

Azerbaycan SSC Bilimler Akademisi, Halk Eğitimi Bakanlığı, Devlet Yayın Komitesi tarafından Azerbaycan dilinin güncel problemlerine dair bilimsel araştırmalar, yayınlar, enformasyon faaliyetinin güçlendirilmesi, Azerbaycanca-Rusça ve Rusça-Azerbaycanca kısa sözlükler, çeşitli uzmanlık alanlarına ait konuşma kitapçıkları, Azerbaycan ve Rus dillerini serbest öğrenenler için derslikler, çeşitli kılavuzlar, terminoloji sözlükleri vs. gereken yayınların artırılması, 1990-1991 öğretim yılından

⁴ Azerbaycan SSC Anayasasının tüm halk müzakeresine verilmek için anayasa komisyonu tarafından sunulmuş ve Azerbaycan SSC Yüksek Sovyetinin Başkanlık Divanınca beğenilmiş taslağı, Baku, 1978.

başlayarak orta ve yüksek okulların Azerbaycan diline ait gereken derslik ve materyallerin temin edilmesi öngörülmekteydi. Kanunda, kitle iletişim araçlarının Azerbaycan dilinin gelişimi problemlerine geniş yer vermesi, basın, radyo ve televizyonda Azerbaycan diline verilen önemin artırılması, toplumsal-politik ve pedagojik dergilerde, okullarda, okul öncesi çocuk terbiye kurumlarında Azerbaycan ve Rus dillerinde, Azerbaycan ve Rus dillerinin öğrenilmesi alanında en iyi deneyimin yaygın hale getirilmesi, önemli bilimsel-pedagojik problemlerin müzakeresinin organize edilmesi gibi hükümler yer almıştır.

Ömrünü tüketmek üzere olan Sovyetler Birliği içerisinde Azerbaycan'da dil hakkında çıkartılan son parti kararı bir süre sonra başlayan halk hareketinin dalgaları arasında kayboldu.

Nihayet 1991 yılında Sovyetler Birliği dağıldı. Azerbaycan halk hareketi Azerbaycan'a bağımsızlık getirdi. 1992 yılının cumhurbaşkanlığı seçimlerinde milli bağımsızlık hareketi lideri Ebulfez Elçibey Cumhurbaşkanı seçildi. Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin devlet sembolleri yeniden ihya edildi. Ebulfez Elçibey'in Cumhurbaşkanı, İsa Kamber'in Meclis Başkanı olduğu bir yıl içerisinde devlet dili politikasında önemli adımlar atıldı:

- Azerbaycan Türkçesinin tarihi adı olan “Türk dili” terimi kullanılmaya başlandı; Latin alfabesine geçildi;
- 100'e yakın yeni ders kitabı Latin alfabesi ile yeniden yayımlandı;
- Rus ve diğer yabancı dilli okulların sayısı doğal olarak azaltıldı, milli okulların sayısı artırıldı;
- Azerbaycan soyadlarının değiştirilmesi hakkında karar kabul edildi;
- İletişim dili olarak Azerbaycan dilinin kullanım alanı genişletildi;
- Uluslararası düzeyde Azerbaycan Türkçesinin tarihi rolü ve işlevi en yüksek düzeye çıkartıldı. Bu faaliyetlerin her biri hakkında ayrıca konuşmak mümkündür. “Azerbaycan Cumhuriyeti Vatandaşlarının Soyadlarının Devlet Diline Uygun Şekle Getirilmesi Hakkında” Milli Meclisin kararı “soyadlarımızı esaretten kurtaran” tarihi bir karardı.

Bu karara göre, Azerbaycan Cumhuriyeti vatandaşları soyadlarının sonuna getirilen “-ov” ve “-yev”ekleri yerine *-l, -zade, -oğlu, -kızı* ekleri

yazdırabilirler, ikinci madde gereğince “... vatandaşların soyadlarındaki ekler resmi belgelerle değiştirilene kadar tüm yasal belgelerde soyadlarının yeni şeklini kullanabilirler.

Çok önemli yasalardan biri de Ebulfez Elçibey döneminde kabul edilmiş 22 Aralık 1992 tarihli “Azerbaycan Cumhuriyeti’nin Resmi Dili Hakkında” kanundur. Kanunun başlangıç kısmında belirtildiği gibi Azerbaycan Cumhuriyeti Türk dilini kullanmayı kendi egemenliği için temel koşullardan sayarak onun uygulanması, korunması ve gelişimiyle ilgileniyor, sınırları dışında yaşayan Azerbaycanlıların ana dilinde eğitim almalarına ve milli manevi gereksinimlerini karşılamalarına yardımcı oluyor.

Kanunun 1. maddesi Azerbaycan Cumhuriyeti’nde resmi dilin Türkçe olduğunu hükme bağlamaktadır. Türkçe, ayrıca ülke içinde resmi dil gibi politik, ekonomik, toplumsal, bilimsel ve kültürel yaşamın tüm alanlarında kullanılmakta olup, ülkede yaşayan tüm etnik unsurların ortak dilidir. Azerbaycan vatandaşları eğitim dilini seçmekte özgürdürler.

Ülkede yaşayan millî azınlıklara devlet organları aracılığıyla okul öncesi eğitim kurumları, orta okullar ve çeşitli eğitim kurumlarında ana dilinde sınıflar ve gruplar oluşturma hakkı tanınmıştır. Eğitimin başka bir dilde yapıldığı eğitim kurumlarında Azerbaycan Cumhuriyeti’nin resmi dili olan Türkçenin zorunlu ders olması sağlanmıştır. Kanun, Azerbaycan’ın yasama, yürütme ve yargı organlarında, kurum ve kuruluşlarda Türkçenin kullanılmasını zorunlu kılmıştır. Kanunun 18. maddesine göre Azerbaycan Cumhuriyeti’nin her bir vatandaşının milli mensubiyetine uygun soyadı seçme hakkı vardır.

1993 yılında Gence ayaklanmasından sonra bir yıllık demokratik iktidarı ele geçiren Haydar Aliyev hükümetinin resmi dil ve ana dili politikasına dair çelişki dolu dönemi başlıyor. Biz bu dönemin olumlu yönlerini inkâr etmiyoruz ve durumu objektif şekilde devlet ve milli çıkarlar açısından yorumlamaya çalışacağız. Cumhurbaşkanı’nın “Azerbaycan Alfabeti ve Azerbaycan Dili Gününün Tesis Edilmesi Hakkında” kararı birkaç yıl gecikmiş olsa da ileriye dönük bir adımdır. (*Azerbaycan Gazetesi*) Rus okullarının sayısının artırılmasını, İngilizcenin eğitim dili ve reklam

dili olarak yaygınlaştırılması gerçeğini ise olumlu bir gelişme olarak değerlendiremeyiz.

Resmi dilin uygulanmasıyla ilgili yüksek düzeyde yapılan yasa ihlallerine, dikkatsizliklere maalesef sık sık rastlanmaktadır. Tüm bunların yanı sıra Cumhurbaşkanının 18 Haziran 2001 tarihli kararnamesinin gerekli ve ileriye dönük bir gelişme olduğunu kaydetmeyi bir görev biliyoruz. Bu tarihi kararı ana hatlarıyla şu şekilde özetleyebiliriz. Kararnamenin giriş kısmında bu kararın kabulünden maksadı açıklanmış, buna göre: Azerbaycan'ın devlet bağımsızlığının başlıca simgelerinden sayılan Azerbaycan dilinin uygulama ve geliştirilmesine devlet yardımının artırılması, ana dilinin öğrenilmesi, bilimsel araştırmaların genişletilmesi, Azerbaycan dilinin toplumda uygulama alanının genişletilmesi ve bu alanda denetimin güçlendirilmesi olduğu belirtilmektedir. Kararnamenin 1. maddesi Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı yanında Devlet Dil Komisyonu'nun oluşturulmasını öngörmektedir. Kararnamenin en önemli maddesi Ağustos 2001 Latin alfabesinin uygulamasının kesin hükme bağlanmış olmasıdır. Kararname, merkezi yönetim organları, bakanlıklar, bilim kurum ve kuruluşları, mahalli yönetimlerin başkanlarına bu konuda somut görevler yüklemiştir. Söz konusu yetkili organlar Azerbaycan dilinde ders kitapları, sözlük vs. yayını, kullanılan levha, reklam tabelaları, panolar ve diğer araçların Azerbaycan edebi dili kurallarına uygunlaştırılması, Azerbaycan'da gösterilen yabancı filmlerin Azerbaycan diline gereken düzeyde dublajının yapılması sağlama yönünde görevlendirilmişlerdir. Bakanlar Kurulu 1 Ağustos 2001 tarihinden itibaren Azerbaycanca yayınların (gazete, dergi, bülten, kitapları vs.) tümüyle Latin alfabesine geçmesini sağlamakla, ayrıca devletin resmi diline karşı gizli yahut açık propaganda yapma, Azerbaycan dilinin kullanılmasına ve geliştirilmesine karşı gelme, Latin alfabesinin uygulanmasına engel oluşturma eylemlerinden dolayı sorumluluk ve yaptırımları öngören mevzuat taslağını bir ay içinde hazırlayarak Cumhurbaşkanı'na sunmakla görevlendirilmiştir.

Bu kararın birçok eksik yönleri de bulunmaktadır. Biz onların üzerinde durma düşüncesinde değiliz. Ancak bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti'nin 35 milyon soydaşının dil problemine yeterli düzeyde ilgi göstermemesi çok ilginçtir. Haydar Aliyev'in verdiği kararnamenin uygulanması

için öngörülen mekânizmanın yetersiz olduğu da kaydedilmelidir. Azerbaycan’da Dil Komitesinin veya Dil Bakanlığının olması dil politikası ile ilgili etkin bir mekânizma oluşturmada faydalı adım olurdu.

Şunu da belirtelim ki Birleşik Azerbaycan’a yönelik ana dili politikasının oluşturulması çağımızın talebidir. E. Elçibey’in bu yönde öne sürdüğü ilkeler ayrı bir bilimsel ve politik önem taşımaktadır.⁵

“Azerbaycan Türklerinin dilinin adı nedir?” sorusu ile ilgili açıklama yapılmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Azerbaycan Türklerinin dilinin nasıl adlandırılacağı sorunu milli kimlik arayışları ve farklı zamanlarda Azerbaycan’da dil politikası birbiriyle sıkı bir şekilde ilişkilidir. Mehmet Emin Resulzâde 1925 yılında şöyle yazıyordu: “Rusya yönetimindeki Müslümanlara ‘Türk’ dedirtmek şimdi kazanılmış bir savaştır.” Kuşkusuz ki bu mücadelenin öncüllüğünü Azerbaycan aydınları yapmıştır.

Kaynaklar

Abdullayev A. (1992), *Azerbaycan Dili Meseleleri*, Bakü.

Azerbaycan Gençleri gazetesi, 18 Mayıs 1989.

Azerbaycan gazetesi, 10 Ağustos 2001.

Demirçizade, E. (1979), *Azerbaycan Edebi Dilinin Tarihi*, I hisse, Bakı; *Azerbaycan Xalq.*

Cümhuriyyeti (edebiyat, dil, medeniyet ser.), B., 1998, s. 122.

Kommunist gazetesi, 10 Mart 1926.

Kommunist gazetesi, 19 Ağustos 1989.

Memmedzade M.B.(1989), *Azerbaycan İstiklali ve “Müsavat”*, Bakı.

⁵ Bkz: E. Elçibey, Bütöv Azerbaycan Yolunda, İstanbul, 1997.

Türk Dünyası ve Türkoloji

*Mustafa ÖNER**

Özet

Çağdaş Türk millî kimliği ile eş zamanlı olan Türkoloji, başka bilim dallarında da olduğu gibi, özellikle XIX. yüzyılda Avrupa’da gelişmiş Osmanlı İmparatorluğunun son döneminde ülkemizde de popülerlik kazanmış ve tanınmıştır. Türkiye Cumhuriyeti’nin ise kurulduğu ilk yıllardan beri Türkoloji çalışmalarına devlet katında önem verdiği gözlenir. Türkolojinin geliştiği başlıca ülkelerden biri olan Rusya İmparatorluğu ve Sovyetler Birliği ise büyük Türk topluluklarının binlerce yıldır yaşadığı toprakların bilimsel ve pratik laboratuvarı gibidir. Bu bakımdan her zaman kendine göre siyasî ve pratik bir karakter taşıyan Rus-Sovyet Türkolojisi ile Avrupa Türkolojisinin mukayese edildiği makalede, Türk Dünyasındaki millî kimlik sorununa değinilmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Türk Dünyası, Türk kimliği, Türkoloji.*

Abstract

Turcology, as well as many other scientific disciplines, was developing especially in Europe in the 19th century, coincided with the rise of the modern Turkish identity. It gained popularity and recognition also in our country especially during the last decades of the Ottoman Empire.

Government policy has attached particular importance to Turcology studies since the establishment of the Republic of Turkey. On the other hand, the territory of Russian Empire and The Soviet Union, one of the main countries in which Turcological studies have developed, has been home for different Turkic peoples for thousands of years thus acting as a scientific and practical laboratory. This article compares the Russian-Soviet Turcology, which has always had a political and practical character, with European Turcology, and also touches the national identity problems in the Turkic World.

Keywords: *Turkic World, Turkish identity, Turcology.*

Türk Dünyası terimi ve bakış açısı, bizde modernizmin çağı olan XIX. yüzyılda gelişen millî kimlik ile, “*Türklük*” düşüncesi ile doğrudan bağlantılıdır. Gayet iyi bilindiği gibi, Türk adı eski Çin kaynaklarında

* (Prof. Dr.) Ege Üniversitesi, mustafa.oner@ege.edu.tr

ve özellikle VIII. yüzyıl Göktürk Kağanlığı yazıtlarında tarihileşmiş ve komşularının da benimsediği bir ad olmuştur. Türklerin komşusu olan Çinliler, İranlılar, Bizanslılar, objektif bir dış adlandırma olarak *Türk* terimini daima kullanmışlardır. Ancak XIX. yüzyılda Türklerin de modern bir millî kimlik olarak, subjektif bir öz adlandırma olarak Türk adını kullanmağa başlaması bambaşka bir değer taşır. Kimlik (идентичность) araştırmalarında asıl değer taşıyan da zaten budur, bir milletin kendisi için hangi adı kullandığı ve öz kimlik inşasını nasıl yaptığı esastır.

Türkolojinin de yükseldiği çağ, aynı zamanda bu Türk millî kimliğinin de geliştiği XIX. yüzyıl sonları ile XX. yüzyıl başlarına denk gelmektedir. Türkiye Cumhuriyeti'ni Mustafa Kemal öncülüğünde kuran kuşağın eğitim almaya başladığı bu devir, Türkolojinin bugün bile değerini koruyan başarı dolu adımlarının atılmasına tanık olmuştur: Türkiye'de Türk filolojisinin ve tarihçiliğinin temellerini atan Mustafa Celaleddin Paşa, Ahmed Vefik Paşa, Şemseddin Sami ve Necip Asım'ı öncüler olarak anmak gerekir. Fredrich Wilhelm Radloff, Elias John Wilkinson Gibb, Ármin Vámbéry, Vilhelm Thomsen gibi Batılı bilginlerin eski ve çağdaş Türklerin tarihi, edebiyatı ve dili hakkındaki görkemli eserleri Türkiye'deki aydınlar tarafından neredeyse günü gününe izlenmiştir. Meşrutiyet (1908) sonrasında da, Türkolojinin ve Türk Dünyası'nın hem siyasî hem kültürel bir varlık olarak gündeme girmesinin Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran kuşakta çok etkili olduğu açıktır (Ercilasun, Bilge, 1997: 331-356; Sadoğlu, 2003: 110-112). Bütün bu devir boyunca Ahmed Midhat, Ömer Seyfeddin, Şemseddin Sami, Necip Asım, Yusuf Akçura, Ziya Gökalp, Fuad Köseraif, Bursalı Mehmed Tahir, Veled Çelebi, Necip Türkçü, Rıza Tevfik, Fuad Köprülü, Hüseyinzade Ali gibi yazar ve bilginler hem Batı'daki yeni yayımları ülkeye taşıyor hem de Türk yazı dilinin ve genel olarak siyasî ve kültürel düzeyde Türk millî kimliğinin oluşmasına çalışıyorlardı (Sadoğlu, 2003: 107-187; Levend, 1972: 300-388; Heyd, 1979: 123-172).

Mustafa Kemal Atatürk ve arkadaşlarının birçok kimsenin hayallerini bile zorlayan bir süreç sonunda millî devleti hazırlayan TBMM'yi kurup Türk Kurtuluş Savaşını örgütlemesi ve bu ölüm-kalım savaşını kazanması, en sonunda da Türkiye Cumhuriyeti'ni kurması gibi tarihî adımlarında, anılan bu Türkoloji çalışmalarıyla gelişen Türklük bilincinin kuşkusuz doğrudan etkisi vardır.

Nitekim Türkiye Cumhuriyeti'nin ilanı üzerinden sadece daha bir yıl geçmemişken 12 Kasım 1924 tarihinde 1111 tarihli Bakanlar Kurulu kararıyla İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'ne bağlı Türkiyat Enstitüsü'nün kurulmuş olması pek anlamlıdır. Kuruluş amaçları arasında “Türk dilinin metinlere dayalı gramer ve sözlüğünü yapmak ve özel bir Türkoloji kütüphanesi kurarak burada Türk kültürü ile ilgili yayınları toplamak ve arşiv kurmak” da vardır. 1922 yılında ölen, Çarlık Rusya'nın en önde gelen bilginlerinden Sibirya Türkleri kökenli N. Katanov'un 3000 kitaplık seçkin özel kitaplığı 3000 altın ödenerek satın alınmıştır (Özkan, 1997: 5). Maddî ve insanî her türlü birikimini Kurtuluş Savaşında tüketmiş olan genç Cumhuriyet Hükûmeti'nin bu *Türkiyat* yatırımı son derecede değerlidir.

Bu arada kendi tarihî kimliğini ararken Türkolojiye çok kuvvetli katkıları olan Macar ve Fin ekollerini anmak gerekir. Oryantalistik çalışmalarında eskiden beri önde olan ve birbiriyle yarışan İngiliz ve Fransız ekollerinin yanı sıra gecikmiş bir emperyal yaratmak isteyen Alman şarkiyatçılığı XIX. yüzyıl sonu ile XX. yüzyıl başlarında dikkat çekici bir biçimde öne çıkmaktaydı. Asya kökenli Macar ve Fin millî kimliklerinden beslenen Budapeşte ve Helsinki Türkoloji mekteplerine, Berlin'i de muhakkak katmak gerekir. Nitekim R. R. Arat, H. N. Orkun, T. Banguoğlu, S. Çağatay, M. Mansuroğlu gibi genç Türkologlar neslini Alman Türkolojisinin doğrudan doğruya beslediği apaçıktır. Nazi hakimiyetinden canını ve vicdanını kurtaran W. Eberhard, T. Kowalski, W. Ruben, H. Ritter, T. H. Kun gibi bilim adamlarının Türkiye Türkolojisine katkısı ise çok değerlidir. 1920'li yıllar Osmanlı İmparatorluğu ile Rusya İmparatorluğu'nun hemen hemen aynı zamanda ortadan kalktığı ve kaç asırlık büyük düşmanlığın yerine kısa sürse de bir Sovyet-Türk dostluğunun kurulduğu yıllardır. Andığımız İstanbul Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü araştırmalarında da Rus ve Sovyet Türkolojisinin önemli yer tuttuğunu belirtmek gerekir: İ. N. Berezin, V. V. Velyaminov-Zernov, P. İ. Demezov, K. G. Zaleman, P. M. Melioranski, V. V. Barthold gibi çok yetkin bilginler, Şark'ın bütün dillerini bilerek eski kaynakları mükemmel kullanıyor ve Rus Türkolojisinin çok değerli eserlerini kaleme alıyorlardı. Ancak bunların yanı sıra W. Radloff (1837-1918) Rus Türkolojisinin kurucusu olarak eserleri ve hizmetleriyle bambaşka bir yer tutar. Onun öğrencisi ve meslektaşlarından oluşan bir kuşak Türkolojide “Radloff devri” olarak anılmaktadır. N. İ. İlminski, V. D.

Smirnov, N. F. Katanov, N. P. Ostroumov, A. N. Samoyloviç, S. Y. Malov, V. A. Gordlevski gibiler Rus Türkolojisinin en önde gelen bilginleri olarak Avrupa’da ve Türkiye’de de izlenen çalışmalar yapıyorlardı.

Rusya’da Şark’ın ilk üniversitesinin 1804’te kurulduğu Kazan Üniversitesi’nin Türkolojide merkez olma karakterinin, Sovyet Devrimi ardından Bakü’ya geçtiğini gözlemliyoruz: Bekir Sıdkı Çobanzade ve Aziz Gubaydullin gibi öncü Tatar bilginlerinin buranın daha serbest kalan akademik muhitine sığınması tesadüf değildir.

Bakü, hiç tesadüf değildir ki 1926’da “SSCB I. Türkoloji Kurultayı”nın da yapıldığı merkezdir. Sovyetler içindeki Türk dünyasının yanında Avrupa’dan ve Türkiye’den de katılımcıların bulunduğu kurultayın bilimsel başarılarının yanı sıra Latin esaslı Türk alfabesinin (*Yanalif*) yayılması sonucu da çok önem taşır. Nitekim Mustafa Kemal Atatürk’ün önderliğindeki Türkiye Cumhuriyeti’nin en köklü devrimlerinin başında gelen yazı devrimi de Bakü Türkoloji Kurultayından sadece iki yıl sonra hayata geçmiştir.

Genel Türkoloji konularının ele alındığı Bakü Kurultayında “yurt bilgisi”nin (*Az. diyarşünaslık*, Rus. *kpaeebedehue*) önemli bir yer tuttuğunu görüyoruz. Özellikle Oldenburg’un bildirisinde yankı bulan bu alan, özellikle o ülkede yerleşik uzmanların ekipler halinde çalışarak yer adlarından tarihe, etnografya müzeciliğinden demografiye veya haritacılığa kadar çok geniş çaplı incelemeler yapıyordu. Ben Türk Dünyasındaki Türkolojinin karakterinde de bu köklü yurt bilgisi ekolünün derin etkisini görüyorum.

Sovyet taşrasındaki yerel kültürlerle ve bu bağlamda bizim hep Türk Dünyası dediğimiz “Türk dilli” yerel kimliklere de sosyalist bakış açısıyla değer verilmesi yeni devletin ideolojisine dayanır. Tarih biliminin açıkça politika olduğu, merkezî iktidarın (Sovyetler Birliği Komünist Partisi) belirlediği ideolojiye boyun eğdiği o dönemde bilimsel karakterli bir filoloji zaten beklenmiyordu. Nitekim Sovyet Türkolojisi de yaşayan halkın eğitim ve öğretim ihtiyaçlarına doğrudan cevap veren bir pratik esasında gelişmiştir. Genel Türkolojinin özellikle Avrupa’da ve Türkiye Cumhuriyeti bilim kurumlarında (İstanbul Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü, Türk Tarih Kurumu, Türk Dil Kurumu, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya

Fakültesi bünyesinde) ilgilendiği Göktürk, Uygur, Karahanlı, Çağatay vs. gibi tarihî kimliklerin, Sovyet uluslaştırma siyasetine ters geldiği açıkça bellidir. Mesela Orta Asya halklarının beş asır boyunca *Lingua Franca* gibi kullandığı “Türki til = Türkiçe”, Avrupa’da XIX. yüzyıldan beri tanınan adıyla Çağatayca, Sovyet Türkolojisinde yerini “Eski Özbekçe” terimine ve bakış açısına bırakmıştır. Çok daha genç olan bu yeni millî kimlikler bin yıllık bir maziye götürülmek istenmiş, köklü tarihî kimlikler bilimde de terk edilmiştir.

Türkolojinin, filolojinin geliştiği Avrupa’da esas olan eski yazmaların bilimsel transkripsiyonu, edisyon kritiği bile bırakılmış, eski yazmaların daima yeni dildeki tercümelemleri popülerleştirilmiş ve halka yaygınlaştırılmıştır. Böylece beş asırlık “Çağatay edebiyatı” çağdaş Özbekçeyle yayımlanmıştır. Karahanlıcadan beri bütünlük karakteri olan ve Türkolojide isabetli olarak “Müşterek Orta Asya Türkçesi” adı verilen Türk dili ve edebiyatı parçalanarak yerel markalara indirgenmiştir: Pavet de Courteille’in daha 1870’te Doğu Türkçesi (*Türk-Oreintal*) başlığı altında eserlerinin sözlüğünü yaptığı Nevayî, Babur, Ebulgazi Bahadır Han buna göre artık sadece “Özbek”tir.

Sovyet Akademisinde Avrupa Türkolojisindeki gibi normal olan eski anıtların ve yazmaların eski ve yeni dilde paralel (*en regard*) yayımı, metinlerin filolojik bakımdan işlenmesi gibi Genel Türkolojinin sıradan konularının Sovyet taşrasında kalan Türk Dünyası akademilerinde bırakıldığını görüyoruz. Genel Türkoloji, mahalli akademilerde Özbekşinaslık, *Kazaktanuv* veya *Tatarovedenie* başlığı ve bakış açısı altında gelişmiştir.

Genel Türkolojinin bilimsel özgürlüğü içinde Berlin, Londra, Leningrad, Moskova veya Ankara üniversitelerinde seçilen tez konuları Çuvaşçadan Osmanlı tarihine, Oyrotçadan Sibiryaya halk edebiyatına kadar değişirken, Taşkent’te Özbek, Kazan’da Tatar, Almatı’da Kazak temaları olarak sınırlanmıştır. Bu tenkidimiz, rahatça, herkesin kendi ülkesinin konularına yönelme gereği söylenerek karşılanabilir elbette. Ancak sonuçta Genel Türkolojinin yerel veya kendi millî konularıyla sınırlandığı bu bir çeşit “*diyarşinaslık Türkolojisi*” Türk Dünyasında kökende yatan bin yıllık Türk dilinin, Türk kültürünün ve istikbalde de oluşturulabilecek Türk humanizmasının gecikmesine yol açmaktadır.

Türk Dünyasında azatlık rejiminin egemen olduğu son yirmi yılda yayılan Türkiye Türkçesi öğrenme ve öğretme akımı ve Türkiye temalarının da burada tahlil ettiğimiz Genel Türkolojinin getireceği faydalara ancak kısmen katkısı olabilecektir. Bu son dönemde Türkiye Türkçesi öğrenen genç nesiller gelişirken Türkçe Türkoloji kaynaklarına açıldıkça Türkolojinin aydınlatığı ve millileştireceği Türk Dünyası uygarlığı da gelişebilir.

Türkolojiye, Türk Filolojisine, Türklük Bilgisine çok şey borçlu olan Türkiye Cumhuriyeti'nin, Türk Dünyasına dışarıdan bakan bir öğretim üyesinin aciz bir çift gözüyle görülenler bunlardır. Türkiye'de son yüz yıldır modern Türkolojinin besleyip büyüttüğü Türk millî kimliğinin Türk Dünyasında da özlenen bir ortak Türk medeniyetini yeniden yaratacağına inanabiliriz. Herhangi bir renge ait politika taşımak zorunda kalmayacak, bilimsel karakterli Türk Dünyası ortaklığını kurmak üzere, yüz elli yıllık geçmişe sahip olan Türkolojiyi, Sibiry'a'dan Karpatlara kadar bütün akademik kurumlara açmak doğru yol olacaktır.

Kaynaklar

AOK. *Atatürk'ün Okuduğu Kitaplar "Altını Çizdiği Satırları, Özel İşaretleri, Uyarıları, Düştüğü Notlar ve Kitap İçerisindeki Özel Yazıları İle"*, 24 cilt, (2001), Ankara: Anıtkabir Derneği Yayınları-I.

Arat, Reşid Rahmeti (1943), "Türk Dilinin İnkişafı," III Türk Tarih Kongresi, Ankara 15-20 Kasım 1943. *Makaleler-I*, 297-310, Ankara, 1987.

Arat, Reşid Rahmeti (1956), "Anadolu Yazı Dilinin Tarihî İnkişafına Dair," V. Türk Tarih Kongresi, Ankara 12-17 Nisan 1956. *Makaleler-I*, 311-318, Ankara, 1987.

1926 Bakü Türkoloji Kurultayı, Tutanaklar. Çevirenler: Kamil Veli Nerimanoğlu, Mustafa Öner, Ankara 2008, s. 486+44. Türk Dil Kurumu Yayınları: 936. ISBN 978-975-16-2047-7.

Dilaçar, A. (1963), *Atatürk ve Türkçe, Atatürk ve Türk Dili*, Ankara, 41-52.

Ercilasun, Ahmet Bican (1996), "Türkiye'deki Türk Dünyası Aydınlarına Genel Bir Bakış", Türk Dünyası Aydınları Sempozyumu Bildirileri (23-26 Mayıs 1996), Kayseri.

Ercilasun, Bilge (1997), *Yeni Türk Edebiyatı Üzerine İncelemeler*, Ankara: "Akçağ Yayınları".

Eren, Hasan (1988), "Wilhelm Radloff ve Türk Dialektleri Sözlüğü." Türk Dili sayı 444, 336-354.

- Eren, Hasan (1998), *Türklük Bilimi Sözlüğü, I. Yabancı Türkologlar*, Ankara: “TDK yay. 705”.
- Erođlu, Hamza (1982), *Türk İnkulâp Tarihi*, İstanbul.
- Heyd, Uriel (1979), *Türk Ulusçuluđunun Temelleri*, Ankara: “Kültür Bakanlığı Yayınları 339”.
- İnan, Abdülkadir (1991), *Makaleler ve İncelemeler-II* cilt, Ankara: “TTK Basımevi”.
- Levend, Agâh Sırrı (1972), *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri*, 3. baskı, Ankara.
- Özkan, Mustafa (1997), “Kuruluşunun 70. Yılında Türkiyat Enstitüsü”, *Türkiyat Mecmuası*, cilt, XX, İstanbul, 1-11.
- Sadoğlu, Hüseyin (2003), *Türkiye’de Ulusçuluk ve Dil Politikaları*, İstanbul: “İstanbul Bilgi Üniversitesi”
- Şimşir, Bilal (1992), *Türk Yazı Devrimi*, Ankara.
- Ünaydın Ruşen Eşref, (1956), *Atatürk-Tarih ve Dil Kurumları, Hatıralar*, Ankara.

Atatürk Döneminde Türkçenin Öğretimi ile İlgili Düşünceler¹

Kâzım YETİŞ*

Özet

Dil öğretimi bir gelenektir. Maalesef XIX. yüzyılda Rüşdiye ve idadilerin açılması ile başlayan Türkçe öğretiminin bir geleneği oluşmamıştır. Bu yüzyılda Türkçenin çeşitli meseleleri tartışılmış ama öğretim konusu alfabenin ötesine geçememiştir. Atatürk döneminde bu konunun ciddi manada münakaşa edildiğini görüyoruz. Salt gramer öğretimi ile uygulamalı öğretimin hangisinin daha etkili veya faydalı/öğretici olacağı, ölü dil öğretmek ile yaşayan/canlı dili öğretmek arasındaki farka dikkat edilmesi gerektiği bu konuda önemli bir belirleme olmuştur.

Anahtar kelimeler: Atatürk dönemi, Türkçe öğretimi, canlı dil

Abstract

Some Thoughts on Education of Turkish Language In Atatürk's Period
Language education is a tradition. However, a tradition on education of Turkish language which started with the opening of middle schools (rüşdiye) and high schools (idadi) in the 19th century had not been developed. In this century, although various issues on Turkish language were discussed, educational aspects did not go beyond the alphabet discussions. This matter was intensively handled in Atatürk's period. Whether mere grammatical or practical education would be more effective and useful and noting the difference between teaching a dead or live language became key factors during the discussions.

Keywords: "Atatürk's period, education of Turkish language, live language.

Türkçenin okulda öğretiminin, bizdeki geçmişi veya tarihçesi konusunda söyleyecek fazla bir sözümüzün bulunmadığını beyan herhalde abartılı bir ifade sayılmaz. Medreselerin öğretim dili tartışılabilir, fakat buralarda Türkçenin okutulup okutulmadığını konuşmayız bile. Bu kadar açık ve kesindir. Tekkelerin Türkçeye önem verdiğini bilmekle beraber aynı şekilde buralarda Türkçe öğretim yapıldığı konusunda bir bilgiye sahip değiliz. Esasen tekkelerde tasavvuf eğitiminin dışında bir bilgi dalının okutulduğu hakkında kesin ve sarıh kayıtlar yoktur. Mekteb-i Enderun,

¹ Bu yazı, Eylül 2003'te İstanbul/Dolmabahçe'de Türk Dil Kurumu tarafından düzenlenen Bilgi Şöleninde sunulan bildirinin geliştirilmişidir.

* (Prof. Dr.) İstanbul Aydın Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,
kazimyedis@aydin.edu.tr

bu konuda en elverişli bir kurum olarak görünmektedir. Yalnız devşirilen çocukların Enderun'a gelinceye kadar Türkçeyi uygulamalı bir şekilde çoktan öğrendiklerini ve okulda kitabet ve inşa üzerinde yoğunlaştığını belirtelim. Dolayısıyla Türkçe öğretimi yeni ve batılı anlamda açılan rüştiye(1847) ve idadi(1845: Askerî İdadi; 1874:Sivil İdadi)lerde karşımıza çıkmaktadır. Görüldüğü gibi bu okullar XIX. yüzyılın mahsulüdürler. Esasen ilk Türkçe gramer kitabının 1851'de basıldığını hatırlayalım. Bizim konumuz *Atatürk Döneminde Türkçe Öğretimi ile İlgili Düşünceler*. Bunları niçin söylüyorum? Türkçe üzerinde düşünme alışkanlığının henüz kazanılmadığını; dil öğretiminin bir mesele olarak algılanmaya başlamasının çok geç dönemlerde kendini hissettirdiğini anlatmak istiyorum.

Nitekim ilk gramer kitabını 1851' de Cevdet ve Fuat Paşalar hazırladı. Bundan sonra yeni açılan okullarda Türkçe öğretmek ihtiyacının sonucu olarak iptidaî de olsa Türkçe gramer kitapları ortaya çıkacaktır. Bu kitap ve yayın giderek artacaktır.

Öte yandan Şinasî, Namık Kemal, Ali Suavî, Şemsettin Sami, Süleyman Paşa, Ahmet Vefik Paşa, Ahmet Mithat Efendi gibi pek çok ismin fikir yürüttüğü, kalem oynattığı Türk basının en önemli konularından birisi alfabetesi, sadeleşmesi, imlâsı, grameri, sözlüğü, terimleri ile Türk dili olmuştur. Bu tartışmalar veya daha doğrusu Türkçenin etrafındaki yazılar bir şekilde devam edecektir. Fakat bu tartışmalar içinde bizatihi Türkçenin öğretilmesi konusunun fazla yer almadığını söyleyebiliriz. Daha başka bir ifade ile dil tabiatıyla Türkçe üzerinde düşünme, düşündüklerini şu veya bu şekilde anlatma, ifade etme alışkanlığı kazanılmamış dolayısıyla da geleneği kurulamamıştır. İşte Cumhuriyete bu şartlarda gelinmiştir. Bilindiği gibi Cumhuriyet döneminde Türk dili ile ilgili çok önemli gelişmeler olur. Türkçe üzerine pek çok kişi yazı yazar; Türkçenin meseleleri enine boyuna irdelenir. İşte burada bunlardan biri olan Türkçenin öğretilmesi üzerindeki görüşlere dikkati çekeceğim. Tekraren ifade edeyim ki bu konunun evveliyatı, zemini hemen yok gibidir.

“Sarf Meselesi” yazısı bir monolog; dolayısıyla da mizah unsuru ön plâna çıkıyor. Bunun burada ayrıntısına girecek değilim. Yalnız uygulanan metot-yol, grameri kesin, akıldan çıkmamacasına öğretmeyi sağlıyor. Yazar

grameri sevmez,”....*sarf dersleri hiç hoşuma gitmez*” der. Fakat hoca haftada iki saati az görmektedir. Yazar bu derslerden yutkunma hastalığına tutulmaktadır. Çünkü et suyu, şehriye çorbası, beyin tavaşı, külbastı vb. isim, sıfat tamlamaları birleşik kelimeler gibi örnekler vardır. Burada bütünüyle yiyecek ve içeceklerin sıralandığı bu birleşik şekillerle konunun akılda kalması sağlanmaktadır. Ayrıca -lı, -li, -lu, -lü ile -sız eklerini söz konusu eder-’lı’ nın insana kazandırdıklarını sıralar Paralı, akıllı, uslu, terbiyeli, gayretli vb. Bu ihsan etme kuvveti-siz ise yok etme hassasıdır. Bunlara yani eklerin fonksiyonuna göre sınıf gruplara ayrılır. Tabiatıyla yazar -siz’i değil’lı grubunu seçmek ister. Bu vesileyle de hayatımızdaki tertipsizlikleri sıralar.

Burada, gramerin hayatla ve metinle öğretilmesinin cazibesi ifade edilmiş oluyor. Dilin günlük hayatta kullanışlarının, daha ilmî bir ifade ile konuşulan, canlı olan dilin öğretilmesini, öğretilmek istendiğini görüyoruz ki bu, dil öğretimi bakımından hem de bizde uygulananın tenkidi ve yapılması gerekenin gösterilmesi bakımından önemlidir. Bilindiği gibi ilk gramer kitapları Arapça ve Fransızcanın etkisiyle yazılmış, doğrudan Türkçeden hareket edilmemiştir.

Kâzım Sami(1928), “Türkçe’nin Tedrisi”başlıklı yazısında bir tespitle başlar: “*On yedi on sekiz senedir ki Türkçe iyi tedris edilmiyor*”. Yazı 1928’ de çıkıyor. Buna göre 1910’dan beri yani savaş yılları, yani II. Meşrutiyet dönemi, yani Enver Paşa’nın alfabe konusunda uygulamalar yaptığı dönem; Türkçe yeterince öğretilmiyor. Bu konuyu sadece hatırlatıp geçiyorum. Kâzım Sami sonra şöyle devam ediyor: “*Yeni nesilde Türkçeyi iyi okuyup yazanlar azdır. Kıraatıyla, imlâsıyla, sarfıyla, nahviyle inşâsıyla nihayet edebiyatıyla Türkçe tedrisatın düştüğü bu inhitat bizi çok düşündürse, endişelendirse yeridir*”. Burada bir dilin nasıl veya bir dilde nelerin öğretilmesi gerektiği vurgulanmış olur. Bu da önemlidir. Kıraat, yani okuma. Sonra imlâ, yani yazma. Tabii bu yazma okumanın devamı veya ona bağlı yazma olduğu kadar; doğru yazabilme de demektir. Üçüncü sıra da gramer geliyor. Sarf, kelime bilgisi; nahiv cümle bilgisi. İnşâ meramını, düşüncesini ifade edebilme, nesir, kompozisyon. Nihayet edebiyat. Edebiyat güzel yazılmış örnekler. Hemen ifade delim ki bunlar bugün de geçerlidir, bugün de böyledir, böyle olmak gerekir. Yazara göre”*Türkçe anadilimizdir, her derdimizi, her emelimizi birbirimize bu dille ifade*

edebiliriz”. Evet dili hep anlaşma vasıtası olarak görmez miyiz? Yalnız bu anlaşmayı maalesef dar çerçevede düşünürüz. Anlaşma geniş anlamlı bir kelimedir. Ailemizdeki, çevremizdeki, şehrimizdeki, bölgemizdeki, ülkemizdeki insanlarla anlaşma. Bir de geçmişimizle, atalarımızla anlaşma var. Bu, onların bize söylediklerini anlayabilmektir. Bunun için yazar, *“Türkçemizi iyi öğretmemek yarınki nesli en iyi bir anlaşma aletinden mahrum etmektir”* diyor.

Yazar, Türkçenin iyi öğretilmemesinin sebeplerini açıklarken bir nokta konumuz bakımından önemlidir. Türkçe son on yedi senede büyük değişiklikler geçirmiştir. Dilimize yeni kelimeler girmiş, batıdan yapılan tercüme dolayısıyla Türkçenin cümle yapısı değişmiş, yeni cereyanlar, Arapça, Farsça terkiplerin terki vb. değişmeler-gelişmeler herkes tarafından aynı şekilde takip edilememiştir.

Aşağı yukarı bugün de devam eden bir uygulama o zaman şöyle idi: *“Türkçe ilk mekteplerin beş senesiyle orta mekteplerin üç senesinde olmak üzere fasılasız tam sekiz sene okutuluyor”*. Yazar, liselerdeki edebiyat derslerini bahis konusu etmiyor. Çünkü *“Türkçeyi iyi öğrenmeyen bir şakirdin edebiyattan bir şey anlayabileceğini, duyabileceğini”* kabul etmiyor. Bu da dikkat çekicidir. Biraz evvel Türkçeyi öğrenmenin merhaleleri arasında *“edebiyat”*ı saydığını görmüştük. Tabii burada tezat yok. O, Türkçenin liseye kadar iyi öğretilmediğini düşünüyor ve Türkçeyi iyi öğrenememiş bir çocuğun edebiyattan bir şey anlamayacağını söylüyor. Evet bu, edebiyatı sevmeyen veya edebiyat dersini anlamayan çocuklarımızın bu durumda oluşlarının bir sebebini gösteriyor ki elhak doğrudur.

Türkçe bugün de ilköğretimde yani sekiz senede okutuluyor ve öğretiliyor. Yazar ilk iki senenin okuma yazma aletini elde etmek için kâfi geleceği görüşünde.

Yalnız o, bu noktada batıda, özellikle Amerika’daki uygulamaları da dikkate alarak alfabe ve kıraat kitaplarında kullanılacak kelimelerin sayılarının belirlenmesini istemektedir. Birinci, ikinci vb. sınıflarda çocukların öğreneceği kelimelerin ne olacağı, hangi kelimeler olacağı ve sayıları tespit edilerek kitaplar ona göre hazırlanmalı, öğretmenler bunları bilmeliler. Tabii burada çocuğun yaşını, konuşup anlaşma için kullanacağı, kullanması

muhtemel kelimeleri göz önünde bulundurmali. Yazar, Amerika’da sekiz senelik iptidaî mektebi bitiren çocukların hazmetmeleri lâzım gelen - burada “hazm etme”kullanışına dikkat çekmek istiyorum- kelimeleri 4000 olarak belirledikten sonra “beş sene nihayetinde” çocuklarımızın 3000 kelime öğreneceklerini nazari olarak ifade eder, kendi hayatından örnekler verir. Bu noktada öğretim tarihimiz bakımından önemli bir konuyu açan Kâzım Sami, kendi okuduğu okulları, ders kitaplarını anlattıktan sonra sisteme geçer. “Şimdi bu mazi zannolunabilir ki, harflerle hecelerle bize Türkçeyi öğretti. Hayır.. Biz harfleri terkip etmek suretiyle lisanı öğrenmedik. Belki harflerin şekillerini, tasavvutlarını bilmeden doğrudan doğruya kelimeleri öğreniyorduk. Elifba-yı Osmanî her ne kadar sarftan, heceden başlıyorduydu da biz «sel gider kum kalır, her insan ettiğini bulur» gibi küçük cümleleri ezberleye ezberleye sonra da karalama hâlinde yaza yaza Türkçe okuma yazma öğrendik.

Bir tedris usulü çıkarıldı ki çocuklarımız Türkçe kelimelere varmak için aylarca harfler, manasız heceler öğrenmek mecburiyetinde kaldılar. Yazı da kıymetten düştü. Nihayet Türkçe en az öğrenilen bir ders şubesi derecesine tenezzül etti.”

Çocuğun öğrenmesi, bilmesi gereken kelimeleri tespit edip bunu ona kazandırırken elbette okuyup anlama, yazma-implâ ve kullanma alışkanlığının verilmesi dikkate alınmalıdır. Esasen biraz evvel söz konusu ettiğimiz “hazım” kelimesi de bunu ifade eder. Yazar ayrıca implânın, kelimenin yazılış şeklinin öğretilmesi üzerinde durur. Burada bu yazının Harf İnkılâbından önce yayımlandığını (1 Şubat 1928), ayrıca belirtelim. Bilindiği gibi Harf İnkılâbı ile eski yazıda yazma-implâ zorluğu kolaylaşmış fakat kolaylığın yanında bir implâ karmaşası da gelmiştir. Dilde kullanma alışkanlığının kazandırılması ile ilgili şu cümleye dikkati çekiyorum: “Bugün iyi Türkçe öğretebilmenin yolu çocuk dilinde yaşayan kelimelerden yapılmış çocukca cümlelerden işe girişmektir.” Tabiatıyla bu yazıda İstanbul Türkçesi esas olmalıdır. Sonra Türkçenin bu ilk tedrisinde okumanın yazı ile hem zaman olmasına şiddetle taraftar olduğunu ifade eder: “Kelâmın, kelimenin zihinde takarruru yalnız basarî, sem’î hafızaların sayı ile o kadar kolay temin edilmez. Her iki hafızanın da işe girişmesi çok faydalı olur. Hususiyile yazı denilen aletin de ilk zamanlardan elde edilmesi öğrenmeye ne iyi bir yardımcıdır.” Bu çerçevede okumanın doğruluğu ile

yazının güzelliği üzerinde de durulur. Güzel yazı hem serbest okumayı, hem de zevk almayı sağlar. Böylece okuma, yazma öğretilmiş olmaktadır. Kelimeyi doğru okumanın yanında ahenkli ve manalı da okuyabilmek gereklidir. Meselâ bir “ey” nidası anlatılmak istenilen anlama göre birkaç türlü seslendirilebilir. Bunun için pek çok temrin yapılmalıdır. “...İyi bir kıraat evvelâ manalı sonra da bedî kıraatın üssü’l-esasıdır”.

İyi bir öğretmen kıraat dersine önceden ciddî bir şekilde hazırlanmalıdır. Çünkü ona göre basit ve sade bir kıraat yavan ekmek gibidir. Onu cazibeli kılmak gerekir. En kolay zannedilen kıraat aslında en güç derstir.

Kıraat sırasında lügat diye birtakım kelimelerin yapısıyla uğraşmak alâkayı ihlâl eder. Üzerinde durulmak istenen her kelime birer cazip fıkrâ içinde çocukların zihinlerine yerleştirilebilmelidir. Yoksa okunan metin içinden çıkarılarak bir deftere yazdırılmak suretiyle lügat ezberletmek faydalı olamaz.

“Çocukları daha ilk sınıflardan itibaren hem manalı hem bedî kıraata alıştırmak da lâzımdır. Kıraatte tesadüf olunan ufak bir çocuk şiirinin yahut herhangi-velev çocukca olsun-bediî bir fikranın-yine çocuklara göre-sanatkârane bir tarzda edasını temin etmemek büyük bir noksan olur”.

Tabî burada telâffuz, anlama, anlamlandırma, yorumlama konularının beraberce hâll edilmiş olacağını düşünmeliyiz.

Yazar, müşterek-beraber okumalar yaptırılmasını da tavsiye ediyor. Elbette çocukların okuma hatalarını düzeltmek, iyi okumayı öğrenmelerini temin için tek tek okutulmalıdır. Fakat koro musikisinde olduğu gibi beraber okutmak da son derece faydalıdır.

Sırayla gidiyor yazar ve imlâyâ geliyor. İmlâyı okunan, öğrenilen parçalar-kelimeler çerçevesinde düşünüyor. Bu konuların öğretilme zamanının öğretmene bırakılmasını istiyor ve şu kadar zamanda şunu öğreteceksiniz diye katı sınırlar getirilmesini doğru bulmuyor.

Nihayet sonunda sarf ve nahve, dil bilgisine geliyor. Bu bahsin iyi okutulmadığı takdirde pek can sıkıcı olduğunu söyleyen yazar, pek çok

yazar ve şairin sarf ve nahvi bilmediğini, buna rağmen sarf ve nahiv hatalarından uzak güzel eserler ortaya koyduklarını ilâve eder ve bunu bilen yazarların yazılarında başka bir otorite, başka bir vuzuh olduğunu ekler. Ona göre “sarf, nahiv zihnin mantığa alışmasını temin eder”. “Dünya bilir ki Türkçenin zihni terbiyeye en hâdim şubesi sarf ile nahivdir”. Bu cümle bana çok manalı geldi. Düşünüyorum da yazdıklarıyla bir Abdülhak Hamit’in zihni karmakarışık. Acaba bu kendisinin söylediği gibi sarf ve nahvi bilmemesinden midir, yoksa Tanpınar’ın ifade ettiği gibi kullandığı alet karşısında kayıtsızlığından mıdır? Acaba son dönemlerdeki pek çok şair ve yazarın zihninin karışıklığı da bundan mıdır? Tekrar etmek istiyorum: “*Dünya bilir ki Türkçenin zihni terbiyeye en hâdim şubesi sarf ile nahivdir*”. Bu cümleye dayanarak 150 senelik kültür tarihimizi yorumlayabilirsiniz. Biz konumuza dönelim. Öyleyse yazarın ifadesiyle “*Lisanın jenisini tespit eden bu şubedir, binaenaleyh tedrisi vaciptir*”.

Kâzım Sami’ye göre, “*Bu pek mühim dersi şimdiye kadar olduğu gibi, kaideleri kitapta ezberleme şeklinde tedris etmekten bir fayda elde edilemez, çünkü lisan kaideleri, esasen mücerret şeylerdir. Dimağın mücerretleri hızı muvakkattır*”. Nitekim imtihanlardan sonra herhangi bir çocuk sorulan bir sarf kaidesini hatırlayıp da doğru cevap veremiyor, hele lisana uygulayamıyor. Öyleyse dil bilgisini müşahhaslaştırmalıdır. “*.kaide hareket eden canlı bir mahlûk gibi ibare içindeki vazifesi dahilinde*” gösterilmelidir. Uygulamalı, örneklemeli öğretim. Ona göre ismi tarif edip sonra çeşitli örnekler vermek faydasızdır. Tersine de yani örnekleri verip tarife gitmek de aynıdır.

“*Sarf ile nahiv lisanın mekanizmasıdır. Bu mekanizma, ancak söylenen yahut okunan bir sözde hareket hâindedir. Bir mekanizmayı bütün vazifesiyle kavrayabilmek ancak hareket hâlinde bulunmasıyla kabildir. Binaenaleyh sarf ile nahiv kaidelerini de şüphesiz en basitinden başlamak şartıyla kıraat, inşâd dersleri arasında gayet tedris ile göstermek, öğretmek yolu tercih edilecek bir yoldur. Vakti bu tarzda lisan kaidelerinin tedrisi sarf kitaplarından ezberletmeye nispetle çok zordur. Fakat hakikaten müsmirdir, ezbercilik gibi akîm değildir, dimağı da yormaz*”.

Yazar görüldüğü gibi, gramerin okunacak metinlerdeki uygulanış şekilleri üzerinde öğretilmesini istemektedir. Bu, bir anlamda gramerin yazılı

metinlere dayanması sonucunu da doğurur. Tabii burada bir sıra verilmiyor. Bunu biz gramerdeki sıraya göre takip edecek diye anlayabiliriz. Eğer konumuz isim ise okuduğumuz metinlerdeki isimleri göreceğiz. Ayrıca gramer ile ilgili terimlerin öğretilmesini veya ezberletilmesini de hoş karşılamaz.

Harf İnkılâbı yapılmıştır. Dilimizi öğrenmek kolaylaşmıştır. M. Zekeriya(1928) imzası ile “Gramere Lüzum Yok” başlıklı bir yazı çıkar. Yazarın zihin yapısını ve anlayışını göstermesi bakımından cümlelerine olabildiğince bütünlük içinde vermeye çalışacağım.

“Bu iddia ilk bakışta insana garip gelir. Bir lisanın kaidelerini bilmeden o lisanı öğrenmek mümkün olabilir mi? Gülünç ve manasız bir iddia. Zaten insanların kafalarında yerleşmiş birtakım batıl itikatlar vardır ki, hayatlarını münakaşa edilemeyecek kadar muhakkak oldukları kanaatına medyundurlar. Yoksa ufak bir tenkit ve hücum tahammülleri yoktur. Bir yumrukta devrilip giderler.”

İşte gramerin lüzumu kanaatı da düşünülmeden ve tetkik edilmeden kabul edilmiş bu kabil kanaatlardan biridir.

“Fakat yirminci asrın müspet kafası hiçbir şeyi körü körüne kabul etmiyor. Her şeyin hikmet-i mevcudiyetini araştırmayı bir vazife biliyor. Bunun içindir ki yirminci asır içinde birçok mukaddes bildiğimiz ve münakaşaya bile lüzum görmediğimiz hakikatlerin kofluğu meydana çıkmış, insanların kafaları manevî hürriyete kavuşmuştur.”

İşte her şeyin iç yüzünü araştıran yirminci asır mütefekkirleri gramer meselesini de tetkik etmiş ve gramerin lüzumu hakkında şimdiye kadar mevcut olan kanaatın yanlış ve batıl olduğunu meydana çıkarmıştır. Bu hakikatin keşfini müteakip Rusya ve Amerika’da mekteplerden gramer kaldırılmıştır.

“.....

Zaten lisanı öğrenmek için gramere ihtiyaç da yoktur. Hepimiz konuşmasını biliriz. Fakat konuşmayı öğrenirken kimse bize lisanın gramer kaidelerini öğretmemiştir. Konuşurken sarf ve nahiv hataları yapıyorsak bile bu hatalar maksadımızı anlatmamıza mani olmuyor. Demek ki gramere

ihtiyaç olmaksızın lisanı kullanabiliyoruz. Şu hâlde okuyup yazarken gramer bilmeye neden lüzum hissedelim.

.....

Zaten lisan günden güne konuşma lisanına doğru gidiyor. Kitap lisanında sun'î ve mükellefkelimeleri kaldırıyor, mümkün olduğu kadar konuştuğumuz gibi yazmaya çalışıyoruz. Gramer kaideleri, lisanı sun'îleştiren bir amil olmuştur. Okuma ve yazma lüks bir şey olduğu zaman konuşulan lisandan gayr-i kitabî bir lisan kullanmak ihtiyacı gramere de fazla kıymet verilmesini intaç etmiştir. Fakat bugün hayata, halka, konuşulan lisana doğru giderken lisanımızı sun'îleştiren amillerden kurtarmak zarureti vardır.

Hususiyle bizim gibi halkını ve çocuklarını sür'atle okutmak ihtiyacında bulunan bir millet okuma ve yazmayı güçleştiren bütün manileri ortadan kaldırmak mecburiyetindedir. Bizim için okuma ve yazma her türlü güçlüklerden azade bir şey olmalıdır. Bunun için evvelâ memlekette alfabenin kaldırılması, saniyen mekteplerden gramerin çıkarılması lâzımdır.”

Bu yazı üzerine söz söylemek herhalde gereksizdir. Yanlış anlamayı önlemek için şunu söyleyelim. Dili sadece bir konuşma vasıtası diye düşünürseniz konuyu iptidaileştirmiş olursunuz. Ortada ne sanat ne de ilim kalır.

M. Zekeriya, konuyu takdim eder ve aynı sayıdan başlanarak *Lisan Öğrenmek İçin Gramere Lüzum Var mı?* sorusu açılır. İlk cevap Kâzım Nami'nindir. O, öncelikle soruya “Hayır” cevabını verir ve sonra kendi öğrencilik hayatını, öğretmenliklerini, çalışmalarını anlatarak burada gramerin pek yerinin olmadığını söylemek ister. Ona göre ilk mekteplerde sarf, çocuğun akıl erdiremediği bir bahistir. Sultanîlerde numara kazanmak için basmakalıp öğrenilen bir derstir. Okudukları sarftan istifade etmiş olanlar, hayata muallim olarak atılanlardır.” Daha evvel Kâzım Sami'den naklettiğimiz cümleyi Kâzım Nami de kaydeder.”*Sarf ve nahiv, ancak zihnin mantikî terbiyesine yarar bir disiplindir*”. Öyleyse “*Böyle bir egzersiz, liselerin talebesine belki yarar; fakat orta, hele ilk mekteplerde sarf dersi okutmak, çocuk dimağlarını lüzumsuz ve yorucu bir jimnastiğe mahkûm etmektir.*” Dahası var: “*Tekrar edeyim: Çok defa muallimin bile*

istemeye istemeye okuttuğu bu tufeyli ders, çocuklarımızı iyi okumak ve iyi anlamaktan men ediyor. İyi, doğru, usulünde yapılan alâka-bahş bir kıraat çocuğu sarf öğrenmekten müstağni kılar". Mustafa Şekip Tunç, yeni harflerin kabulü dolayısıyla gramerimizin nasıl bir şekil alacağını görmeden fikir beyan edemeyeceğini söyler. Şair Yusuf Ziya Ortaç, gramer bilmediğini ama Türkçeyi hocalarının kendisine öğrettiği dönemden de evvel doğru yazdığını söyler ve "Bence lisanla doğru ile yanlış gramer değil, lisan insiyakımız gösterir" der.

Ana dil olarak bir dilin farkında olmadan sarf ve nahvinin de öğrenildiğini belirten Orhan Seyfi Orhon, sarf ve nahvin kaldırılmasına taraftar değildir. Kaldırılırsa doğru ile yanlış nasıl ayrılacaktır?

Selâmi İzzet Bey, gramere lüzum görmez. Halit Fahri, yeni yazıyla imlâ derslerinde tahtada tashih yapılırken sarf ve nahiv kaidelerinin pratik bir tarzda ve kolaylıkla öğretileceğini, bunun için ayrı bir derse gerek olmadığını söyler.

Sadri Ertem, "*Gramerle lisan öğrenmek isteyenler karada, sudan uzak yerlerde ilim ve nazariye ile yüzme dersi verenlerden farklı değildirler*" der.

Peyami Safa, "*Bir lisan öğrenmek için gramere ihtiyaç yoktur, bir lisanın bünyesini anlamak için gramere ihtiyacı vardır*" görüşündedir.

Nazım Hikmet, "*Türkçe konuşan halkın Türkçe okuyup yazması için gramere lüzum yoktur...Gramer denilen ilim, yazı lisanına birtakım kalıplar koyarak onun kıvraklığına, canlılığına, konuşma lisanına yaklaşmasına mani olmaktadır ve bu itibarla muzur bir nesnedir.*" diye düşüncesini ortaya koyar.

Resimli Ay dergisinin Ekim sayısında (nr.8) önce Muallim Vecdi Ahmet Beyin görüşleriyle karşılaşırız. Ona göre iyi yazmak için gramere ihtiyaç yoktur. Gramer, canlı ve her gün değişen dilin dondurulmuş şeklidir. Hüseyin Rahmi, gramerin lüzumunun ileride görüleceğini düşünmektedir. Ona göre "İyi konuşan bir aile içinde terbiye görmüş bir çocuk doğru konuşur ve gramerin konuşması üzerinde tesir etmeyeceği aşikârdır". Soruya belki en tutarlı cevabı Hüseyin Cahit verir: "*Gramer lisanın*

bünyesini, yaşayışını müşahede ve tebyin etmekten ibarettir. Gramer lisanın kendisidir. Lisan haricinde bir kavait mecmuası değildir. Bunu okutmak lisanı izah etmektir.

Bu izaha lüzum olmayacağını zannetmem. Kendi kendilerine aynı müşahede ve tebyin ameliyesini yapmayacak olanlara büyük faydası olur. Fena surette tedrisat yapılmış ve bundan fayda görülmemişse kabahat gramerin değil usulüdür”.

Halide Nusret, gramersiz lisan olmayacağını düşünür. Bunun çocuklara kıraat ve Türkçe derslerinde bilmünasebe gösterilerek öğretilmesine taraftardır.

Necip Asım, her yaştaki çocuklara değil ileri sınıflarda gramer okutulmasından yanadır.

Görülüyor ki okullarda gramerin okutulup okutulmaması, gramerin gerekli olup olmadığı sorularına verilen cevaplar ne birbirlerine göre ne de kendi içlerinde tutarlıdır. Bunu da normal karşılamak gerekir. Yazar/şair olmak dilci ve eğitimci olmak anlamına gelmez. Nitekim dilci ve eğitimciler de yazar olmayabilirler. Ama biz bunun tartışmasına girmeyeceğiz. Sadece şunu söyleyebiliriz: Bazı yazarlarımız dil öğretiminde gramere gerek duymamakta, bazıları gramerin öğretilmesi taraftardır. Nasıl öğretileceğinin üzerinde zaten durulmuyor, Ama birkaç imzanın birleştiği nokta var ki dilin aileden, çevreden duyarak, yani uygulamalı bir şekilde öğrenildiği. Ama bu çevre yeterli olmazsa ne olacak? Bunun cevabı yoktur. Eyüp Hamdi(1930)nin öncelikle “*Ezber- inşat çocukların bediî zevkini okşar, lisanını açar, ana dilinin incelik ve yüksekliklerini tanıtır*” cümlelerine işaret edelim ve dil öğretiminde metin şiir ezberletmenin öneminin vurgulandığını belirtelim.

1930 senesinde 2-21 Ağustos tarihleri arasında Ankara’da Türkçe ve Edebiyat Muallimleri Kongresi yapılır. Önce 2-16 Ağustos arasında Türkçe öğretmenleri toplanır, okulların yani öğretimin ihtiyaçları göz önünde bulundurularak gramer, imlâ, inşat, tahrir, kıraat kitapları konularını görüşürler. Bu konuları, daha derli toplu olması bakımından, Halit Fahri’nin yazısından aktarmaya çalışalım.

Gramer konusunda, öncelikle mevcut gramer kitaplarının eskiliği kabul edilir ve iki fikir ortaya atılır. Eski usulde yani kelime usulü ile grameri öğretmek veya cümle usulüyle öğretmek. Cümle usulü benimsenir. Tek başına kelime hiçbir şey ifade etmez. İsim, sıfat, zarf vs. olabilir. Önce cümle üzerinde durulur veya cümleden gidilirse daha iyi tanımış olacağımız belirtilir. Unsurlara bütünden gidilir.

Kıraat kitaplarının muhtevası, yani yazılarda anlatılanlar üzerinde durulur. Bu çerçevede “ Millî mefkûre ve iradeyi çoğaltacak ve çocuklarda ahlâkî duyguları tenmiye edecek yazılara, özellikle son buluşları gelişmeleri tanıtacak metinlere öncelik verilmesi üzerinde durulur. Görülüyor ki Millî değerler ve beşerî gelişmeler ön plâna çıkıyor. Bunların nasıl işleneceği üzerinde durulmaz.

İmlâ konusundaki karışıklıktan söz edilir ve Dil Encümeni'nin hazırlayacağı tamim beklenecektir. Dükkân levhalarının isim ve imlâ olarak da tartışması yapılır. İmlâ anarşisinin önüne geçilmesi istenir.

16 Ağustos'ta edebiyat öğretmenlerinin katılımıyla edebiyat programları üzerinde durulur. Burada gündemi bir iki kişinin ortaya attığı “Divan edebiyatı asla okutulmamalı” görüşü oluşturur. Sonunda Divan Edebiyatından vazgeçmenin mümkün olamayacağı görüşü benimsenir.

Üniversitenin ıslahı için müşavir olarak çağrılan Prof. Albert Malche'ın *Lisan Tedrisatı Hakkında Bazı Mülâhazalar* başlıklı yazısını genel anlamda dil öğretimi ile ilgili olmakla beraber Türkçenin de bir dil olması bakımından burada söz konusu etmek istiyoruz.

Malche yazısına şöyle başlar: “*Keyfiyet gerek üniversiteye ve gerek liselere taallûk etsin Türkiye Hükûmeti lisan meselesine bugün büyük bir ehemmiyet atfetmektedir.*”

Yazar, ilerlemek isteyen toplumların bunu yapmak durumunda olduklarını, fakat başlangıçta Fransızca, Almanca gibi yaşayan dillerin Lâtince, Yunanca gibi ölü dilleri öğretme yoluyla öğretilmek istendiğini yani ilk günlerden itibaren sistematik gramer, akılda tutulmak üzere lügat listeleri tertibi, temrinler, aslına harfiyyen sadık kalınarak tercüme yapıtırma yoluna gidildiğini, halbuki bunların çocukların ilgisini çekmek

şöyle dursun nefretini çektiğini, böyle bir öğretimin yedi yılına o ülkede üç ay kalmaya eşit olduğunu, yaşayan diller için farklı yollara gitmek gerektiğini söyler. Bu konuda yapılacak ilk iş öğrenilmek istenilen dilin memleketinden gelmiş bir hoca bulmalı. “*Lisanın mantıkî bir bina, vazih ve şuurlu bir idrakten vücut bulmuş bir cebir muadelesi olduğu fikrinden vazgeçmek lâzımdır. ..Hiçbir zaman, hiçbir kimse rasyonel vasıtalarla ana dilini öğrenmemiştir. Nasıl makinasının dişlerini sökmekle bisiklete binmek öğrenilmezse, gramerinin mekanizmasını izah etmekle de bir lisan elde edilemez.*

Mekanizmaya vukuf beyhude bir şey değildir; bu hiçbir zaman iddia edilemez. Fakat gramer malûmatı bir lisan bilgisinin müntehasıdır. Bu bilgiye onunla başlanılmaz”.

Matche’a göre lisan öğretiminde psikoloji bakımından iki nokta önemlidir.

- a) Öğrencinin dikkatini teksif etmek ve bunu devamlı kılmak.
- b) Hafızanın mümkün olduğu kadar çok şekil zapt ve tespit etmesini temin etmek.

Bu bakımdan vaktinden evvel yapılacak bir gramer öğretimi can sıkıcı bir şekil alır. Halbuki “Bir lisan evvelâ yaşanmış, kullanılmış ve sevilmiş olmak icap eder”. Lisanı öğrenmek için haftada asgari dört ders saat olmalı ve öğrenci sayısı 40’ı geçmemelidir. İlk günlerden itibaren telâffuza dikkat etmeli ve fonetik temrinler yaptırılmalıdır.

Hüseyin Kâzım(1934), Türkçenin öğretilmesi konusunda çerçeveyi sınırlandırmayı tercih eder. Ona göre ölmüş, yazı ve konuşma dilinde kullanılmayan sözler çocuklara öğretilmemelidir. Kullanmayacağı dil hiç öğretilmemelidir.

Ali Kemal(1934/1935), *Dil- Çocuklar Nasıl Öğrenir* başlıklı uzun yazısında dilin insan ve toplum hayatındaki yerini, çocuğun zihnî gelişmesinde dilin etkisini anlattıktan sonra “lisanı anlama ve kullanma talimleri çocuğun terbiyesinde mühim bir kısım teşkil eder” der. Dil, zihnin gelişmesinde son derece önemlidir. Bu bakımdan öğretimin en önemli kısmı dildir. Bazen okullarda çocukların kelimeleri anlamadan kullanma tarzları öğretilir. Burada bir tehlike vardır. Lisan öğretiminde tehlike olan “verbalism”e kapılmamalıdır. “Verbalism suretiyle yapılan lisan öğretiminde kelimeler

fikirleri ifade ve izah etmekten çok asıl fikirlerin yerine kaim olurlar. Çocuk bir kelimenin manasını bilmeden onu bir cümlede kullanırsa “verbalizm” hatası yapıyor demektir. Bu durumda bir çocuk kelimelerin nasıl kullanacağını bilmeden ne fikirlerini ifade etmeyi öğrenebilir ve ne de bunları kendi zihninde tanzim edebilir. İsimleri kullanan çocuğun, içinde yaşadığı fizik dünyadaki eşyaya karşı dikkat ve alâkası tahrik olur. Dilin başlangıcı ve esası evde kurulur, fakat düşüncenin hassas bir aleti olarak gelişmesi okulda olur veya okul bunu sağlamalıdır. Kelimeleri telâffuz-söyleyiş ve kullanma taklitle olur. Bu bakımdan çocuğun önünde iyi örnekler olmalıdır. Tabiatıyla çocuk onları yani kelimeleri tecrübe ede ede, deneye deneye öğrenir. Bu hem söyleyiş hem de yazış için geçerlidir. Fakat asıl kavrama cümleyi oluşturmaya başladığı zaman olur. Nitekim “Çocuğun zihnî inkişafı da cümle içinde kullandığı kelimeler ve cümlelerin muhtelif kısımlarının teşkili ile meydana çıkar”.

Bir dili doğru konuşmak gramer bilgisinden kaynaklanmaz. Biraz evvel söylendiği gibi taklitle öğrenilir. Ama lisana asıl hükmetme ona sahip ve hâkim olma kaide ve esasları yani grameri öğrenmekle mümkündür. Bunun için de gramer kaidelerini öğrenmek ana dilin kullanılmasında faydalıdır. Zira hayat ve karmaşık olan duyguları, fikirleri ifadede yeni durumlarla karşılaşmak insanı şaşırtır. Duyarak veya görerek öğrenen bir kimse böyle bir durumda öğrendiklerinin yetmediğini görecektir. Halbuki gramer bilgisi bu konuda ona rehber olacaktır.

Yazma için ayrı bir öğretim-eğitime ihtiyaç vardır. Zira “yazıda kastedilen mananın en açık bir surette ifadesini temin etmek için kelimelerin intihabında, cümle teşkilinde ve cümlede kelimelerin yerli yerince dizilmesine çok dikkat etmelidir”. Sözlü ifadede dikkati çekmeyen hatalar yazılı ifadede hemen ortaya çıkar, anlamı kapalı hâle getirir. Üstelik “Yazılı bir şey daima göz önünde bulunacağından düşüncenin mantıkî ve mazbut bir surette tanzimi gerekir.” Kastedilen manaya en iyi bir surette ifade edecek kelimeleri seçme kabiliyeti ve bunları en iyi bir şekilde kullanmayı öğretmek gerekir”. Çocuklar sınıfta okudukları bir parçada rastladıkları kelimelerin manalarını anlayabilirler. Fakat bu kelimeleri her günkü işlerinde kullanmazlarsa bunların manasını lâyıkıyla kavramış sayılmazlar. “Çocuğun asıl muhtaç olduğu şey bu kelimelerin muhtelif yerlerde ve muhtelif sebeplerle nasıl kullanıldığını görmesi ve işitmesi ve

daimî temasla her kelimeyi iyice tanınması lâzımdır. Eğer kelime müşahhas bir “objet”nin ismi ise çocuk bu “objet” ile bizzat münasebete gelmelidir ve bu suretle çocuk bu kelime geçtiği zaman müşahedesini hatırlayabilir. Bu temas kabil değilse resim ve izah gibi mümkün olan en iyi vasıtalarla müracaat edilmelidir. Çocuk müşahhas olmayan kelimeleri konuşurken ve okurken sık sık kullanmakla öğrenir”. Çocuklar kelimelerle ne kadar çok temasa gelirlirse kelimelere o kadar sahip olurlar.

Görülüyor ki Ali Kemal, dilin duyarak, okuyarak ve taklit ederek öğrenileceği kanaatindedir. Bunun güzel örnekler ihtiyacı vardır. Bu güzel örnekler; konuşma için, aile, çevre, okul, bugün radyo ve televizyondur; yazılı olarak elbette güzel yazılmış eserlerdir. Fransızların belles -lettres dedikleri türden yazılar. Tek başına kelime öğretmek yeterli değildir. Onun kullanılış yerlerini güzel örneklerle göstermeli ve kullanma alışkanlığı kazandırmalıdır. Başlangıçta gramer gerekmez fakat zaman içinde çocuğa grameri kazandırmalı ki kendini kontrol edebilsin, sürprizlerle karşılaştığı zaman şaşırmasın.

Halil Vedat(1935), *Türkçe ve Edebiyat Dersleri Hakkında Düşünceler* başlıklı yazısında, okutulacak kitaplarda dil değişmesinin gerekli kıldığı değişikliklerin hemen yapılmasını, programları ve kitapları tamamen dil inkılâbına göre hazırlamak gerektiğini söyler.

Yazının sonunda başa dönüp başta söylediklerimi hatırlayayım. Bugün Türkçenin öğretilmesi konusunda bazı çalışmalar yapılıyor. Bu çalışmalarla okulların, yani Millî Eğitim Bakanlığının uygulaması ne derece mutabık kalıyor bilemiyorum. Ama hepimizin kabul ettiği bir gerçek, çocuklarımıza ana dilini öğretmiyoruz. Bunun sebepleri apayrı bir konu. Fakat başlangıçta unutmamız gereken, biz bu konuya çok geç başlamışız, henüz iki yüz seneyi doldurmamışız. Şimdi okuyuculardan birisi haklı olarak çıkıp bundan 50-75 sene evvel Türkçeyi çok güzel konuşan ve yazan insanlar vardı diyebilir ve haklıdır da. Ama o okuyucumun dikkate alması gereken bu yüz elli sene içinde dilde çok büyük değişmelerin olduğu, bu değişmelerle ister istemez öğretimin beraber yürüyemediği vakıasıdır.

Biz konumuzu Atatürk devri ile sınırlandırdık. Bunda bizden kaynaklanan husus, *Atatürk Devri Dil Yazıları* başlıklı çalışmamız dolayısıyla

malzemenin mümkün merteye hazır olmasıdır. Dilden kaynaklanan husus ise, köklü değişmelerin bu devirde olması ve şu veya bu şekilde Türk dilinin çeşitli meselelerinin bütün ağırlığı ile gündemimize bu devirde oturmasıdır. Dil öğretimi konusunda söylenenler bugün dahi uygulanmasında zaruret olan noktalardır.

Kaynaklar

....., “Sarf Meselesi”, *Bizim Mecmua*, nr. 9, 1 Haziran 1922

Prof. Albert Malche (Terc. Ahmet Necdet), “Lisan Tedrisatı Hakkında Bazı Mülâhazalar”, *Varlık*, c.1, nr. 18 Nisan 1934

Ali Kemal, “Dil-Çocuklar Nasıl Öğrenir”, *Fikirler*, nr. 115-122, 29 Ekim, 15, 30 Kasım, 15 Aralık 1934; 1, 15 Ocak, 1, 15 Şubat 1935

Cemil Öztürk, “Rüşdiye” Mad., *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 35, 2008, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi

Cemil Öztürk, “İdadi” Mad., a. g. e., c. 21, 2000

Eyüp Hamdi, “Ezber-İnşadın Tedris Usulü”, *Adana Mıntıkasında Maarif Mecmuası (Çukurova’da Memleket)*, nr.27-40, Eylül 1930)

Halil Vedat, “Türkçe ve Edebiyat Dersleri Hakkında Düşünceler”, *Varlık*, c.2 nr. 39, 15 Şubat 1935

Halit Fahri, “Ankara’da Türkçe ve Edebiyat Muallimleri Kongresi I-V”, *Servet-i Fünun-Uyanış*, c. 68/4, nr.1777-92, 1778-93, 1779-94, 1780-95, 1781-96; 1, 11, 18, 25 Eylül, 2 Ekim 1930

Hüseyin Kâzım, “Çocuklarımıza Öğreteceğimiz Dil”, *Öz Dilimize Doğru*, c.3, nr. 20- 22, Eylül 1934)

Kâzım Sami, “Türkçenin Tedrisi”, *Fikirler*, nr.17,1 Mart 1928

Kâzım Yetiş, *Atatürk ve Türk Dili 3-Atatürk Devri Yazarlarının Türk Dili Hakkındaki Görüşleri(Dergilerden Seçmeler)*, 1-3, Ankara, 2005, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2396 S.

M. Zekeriya, “Gramere Lüzum Yok”, *Resimli Ay*, nr. 7, Eylül 1929

AYDIN TÜRK LÜK BİLGİSİ

(İstanbul Aydın Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Dergisi)

Yayın İlkeleri

Aydın Türklük Bilgisi Dergisi, İstanbul Aydın Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü tarafından Bahar (Nisan) ve Güz (Ekim) olmak üzere yılda iki defa ve basılı olarak yayımlanan **ulusal hakemli** bir dergidir.

Aydın Türklük Bilgisi Dergisi'nde, özgün olmak şartı ile Türk dili, edebiyatı, tarihi ve çağdaş Türk lehçeleri ve Türk dünyası edebiyatları ile ilgili araştırma, inceleme, tenkit ve değerlendirme yazıları kamuoyuna duyurulmak amacıyla yayımlanır. Bununla birlikte Sosyal Bilimlerin öteki alanlarından dil ve edebiyatla ilgili kültürel ve toplumsal problemleri konu edinen yazılara da yer verilir.

Aydın Türklük Bilgisi'ne gönderilecek yazılarda öncelikle alanına katkı sağlayan özgün nitelikte bir 'araştırma makale' veya daha önce yayımlanmış çalışmaları değerlendiren, bu konuda yeni ve dikkate değer görüşler ortaya koyan bir 'derleme makale' olması şartı aranır. Ayrıca, ilgili alanlarda yayımlanan bilimsel kitaplara ait makale formatındaki değerlendirme yazıları ile kitap eleştirileri de derginin yayın kapsamı içindedir.

Yayın kurulunun kararı ile alanında katkısı olduğu düşünülen yabancı dilden özgün makalelerin İngilizce veya Türkçe çevirilerine de derginin üçte birini geçmemek kaydı ile yer verilebilir. Çeviri makalelerin yayımlanabilmesi için çeviri metin ile birlikte özgün makalenin yazarından ya da hak sahibinden alınacak izin yazısının da gönderilmesi zorunludur.

Makalelerin **Aydın Türklük Bilgisi**'nde yayımlanabilmesi için, daha önce bir başka yerde yayımlanmamış veya yayımlanmak üzere kabul edilmemiş olması gerekir. Bilimsel bir toplantıda sunulmuş ancak basılmamış bildirilerden üretilmiş makaleler, bu durum dipnotta açıkça belirtilmek koşuluyla kabul edilebilir.

Makalelerin Değerlendirilmesi ve Yayın Süreci

Yayın için gönderilen makalelerin değerlendirilmesinde bilimsel nitelik en önemli ölçüttür. **Aydın Türklük Bilgisi**'ne gönderilen tüm makaleler, Yayın Kurulu'nca dergi yayın ilkelerine uygunluk ve nitelik bakımından değerlendirilir. Yayın kurulu, gönderilen bir makaleyi yayımlayıp yayımlamama ve gerekli gördüğü durumlarda makale üzerinde düzeltmeler yapma hakkına sahiptir. Yapılan ön inceleme sonucunda yayına uygun bulunmayan makale, değerlendirme sürecine alınmayarak yazarına bilgi verilir. Eksiklikleri varsa düzeltilmesi ve tekrar gönderilmesi için yazarına iade edilir. Yayına uygun bulunan makale, değerlendirilmek üzere ilgili alandaki üç hakeme gönderilir. Hakemler, gönderilen makaleleri yöntem, içerik ve özgünlük açısından inceleyerek yayına uygun olup olmadığına karar verirler. Belirlenen süre içinde gelen hakem raporları göz önünde bulundurularak, makalenin yayımlanıp yayımlanmamasına karar yetkisi yayın kurulundadır. Makaleler, Yayın Kurulu tarafından uygun görülen bir sayıda yayımlanmak üzere programa alınır ve yazarı bilgilendirilir. Hakemlerin isimleri gizli tutulur ve raporlar beş yıl süre ile saklanır. Makalenin yayımlanmasının ardından bir ay içinde yazarına makalenin yer aldığı sayıdan 3 adet gönderilir.

Değerlendirme sürecinden geçerek yayımlanması kabul edilen yazıların telif hakkı *İstanbul Aydın Üniversitesi*'ne devredilmiş sayılır. Bu nedenle yazılarla birlikte yayın haklarının **Aydın Türklük Bilgisi**'ne devredildiğine ilişkin bir sözleşmenin bulunduğu "makale sunum formu"nun da doldurulup gönderilmesi gerekmektedir.

Aydın Türklük Bilgisi'nde yayımlanan yazılardaki görüşlerin ve çevirilerin bilimsel, etik ve yasal sorumlulukları yazarlarına aittir. Yazı ve fotoğraflardan, kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir. Ancak, yayımlanan yazılar dergi yönetiminin yazılı izni olmaksızın başka bir yerde (basılı olarak ya da internet ortamında) yeniden yayımlanamaz. Yazar, yazısının/makalesinin **Aydın Türklük Bilgisi**'nde yayımlandığını belirtmek kaydı ile tümünü ya da bir bölümünü kendi amaçları için çoğaltma hakkına sahiptir.

Aydın Türklük Bilgisi'ne yazı gönderen tüm yazarlar bu ilkeleri kabul etmiş sayılır.

Yayın Dili

Aydın Türklük Bilgisi Dergisi'nin yayın dili **Türkiye Türkçesidir**. Yayın ilkelerine uygun olmak şartıyla diğer **Türk lehçelerinde** yazılmış olan yazılara da dergide yer verilebilir.

AYDIN TÜRKLÜK BİLGİSİ DERGİSİ YAZIM KURALLARI

Yazım Kuralları

Yapılan ön incelemede yazım kurallarına uyulmadığı tespit edilen makaleler düzeltilmesi için yazarına iade edilir ve yayım programına alınmaz.

- 1. Ana Başlık:** İçerikle uyumlu, onu en iyi ifade eden bir başlık olmalı ve koyu harflerle yazılmalıdır. Makalenin başlığı sözcüklerin ilk harfi büyük olacak biçimde yazılmalı ve en fazla 10-12 sözcük arasında olmalıdır.
- 2. Yazar ad(lar)ı ve adres(ler)i:** Yazar(lar)ın ad(lar)ı ve soyad(lar)ı koyu, adresler ise normal ve eğik karakterde harflerle yazılmalı; yazar(lar)ın varsa görev yaptığı kurum(lar), haberleşme ve e-posta adres(ler)i ilk sayfada dipnot ile belirtilmelidir.
- 3. Özet:** Makalenin başında, konuyu kısa ve öz biçimde ifade eden ve en az 100, en fazla 150 sözcükten oluşan Türkçe "özet" ve İngilizce "abstract" bulunmalıdır. Özet içinde, yararlanılan kaynaklara, şekil ve çizelge numaralarına değinilmemeli; dipnot kullanılmamalıdır. Türkçe ve İngilizce özetleri altında bir satır boşluk bırakılarak, en az 3, en çok 5 sözcükten oluşan anahtar sözcükler (*keywords*) verilmelidir. Türkçe makalenin İngilizce başlığı olmalı ve *abstract*'ın üstünde gösterilmelidir.
- 4. Ana Metin:** A4 sayfa boyutunda (29.7x21 cm.), MS Word programı, *Times New Roman* yazı karakteri ile, 12 punto ve 1.5 satır aralığıyla yazılmalıdır. Sayfa kenarlarında üst 3 cm., alt 3 cm., sol 3 cm., sağ 3 cm. boşluk bırakılmalı ve sayfalar numaralandırılmalıdır. Yazılar özet, *abstract*, şekil ve tablo yazıları da dahil 6.000 (altıbin) sözcüğü geçmemelidir. Metin içinde vurgulanması gereken kısımlar, koyu değil eğik harflerle ya da tek tırnak içinde yazılmalıdır. Metinde tırnak işareti + eğik harfler gibi çifte vurgulamalara asla yer verilmemelidir.

5. **Bölüm Başlıkları:** Makalede, düzenli bir bilgi aktarımı sağlamak üzere ara ve alt başlıklar kullanılabilir. Makaledeki tüm ara (normal) ve alt başlıklar (yatık) 12 punto ile sözcüklerin yalnız ilk harfleri büyük, koyu karakterde yazılmalı; alt başlıkların sonunda iki nokta üst üste konulmamalı ve bir satır sonra devam edilmelidir.
6. **Tablolar ve Şekiller:** Tabloların numarası ve başlığı bulunmalı, siyah-beyaz baskıya uygun hazırlanmalıdır. Tablo ve şekiller ayrı ayrı sıra sayısı verilerek numaralandırılmalıdır. Tablo çiziminde dikey çizgiler kullanılmamalıdır. Yatay çizgiler ise yalnızca tablo içindeki alt başlıkları birbirinden ayırmak için kullanılmalıdır. Tablo numarası üste, tam sola dayalı olarak dik (normal); tablo adı ise, her sözcüğün ilk harfi büyük olmak üzere eğik (*italik*) yazılmalıdır. Tablolar metin içinde bulunması gereken yerlerde olmalıdır.

Tablo 1: *Farklı yaklaşımların karşılaştırmalı analizi*

Şekil numaraları ve adları şeklin hemen altına ortalı şekilde yazılmalıdır. Şekil numarası eğik yazılmalı, nokta ile bitmeli, hemen ardından sadece ilk harf büyük olmak üzere şekil adı dik yazılmalıdır.

7. **Görseller:** Yazı içerisinde resim, fotoğraf ya da özel çizimler varsa bu belgeler kısa kenarı 10 cm olacak şekilde 300 ppi'da (300 *pixels per inch* kalitesinde) taranmalı, JPEG formatında kaydedilmeli, ayrıca metin içinde kullanılan tüm görsel gereçler makaleye ek olarak JPEG formatıyla gönderilmelidir. İnternette indirilen görsellerin de 10 cm-300 ppi kurallarına uygun olması gerekmektedir. Görsellerin adlandırmalarında, şekil ve çizelgelerdeki kurallara uyulmalıdır. Dergi yayın kurulu, teknik olarak problemlili ya da düşük kaliteli resim dosyalarını yeniden talep edebilir ya da makaleden tümüyle çıkartabilir. Kaynak olarak kullanılacak görüntülerin kalitesinden ve yayımlanıp yayımlanmamasından yazar(lar) sorumludur.

Resim ve fotoğraflar siyah beyaz baskıya uygun hazırlanmalıdır. Görsel numaraları ve adları görsellerin hemen altına ortalı şekilde, eğik yazılmalıdır.

Şekil, çizelge ve resimlerin kullanıldığı sayfa sayısı 10'u geçmemeli, işgâl ettikleri alan yazının üçte birini aşmamalıdır. Teknik imkâna sahip yazarlar, şekil, çizelge ve resimleri aynen basılabilecek nitelikte olmak şartı ile metin içindeki yerlerine yerleştirebilirler. Bu imkâna sahip olmayanlar, bunlar için metin içinde aynı boyutta boşluk bırakarak içine şekil, çizelge veya resim numaralarını yazabilirler.

8. **Dipnot:** Dipnot kaynak göstermek için kullanılmamalı, dipnot kullanımına yalnızca açıklayıcı ek bilgileri için başvurulmalı ve otomatik numaralandırma yoluna gidilmelidir. Dipnotlarda kaynak göstermek için, metin içi kaynak gösterme yöntemleri kullanılmalıdır.

9. **Alıntı ve Göndermeler/Atıflar:** Yazar doğrudan ya da dolaylı olarak yaptığı tüm alıntılara aşağıdaki örneklere göre göndermede bulunmalıdır. Burada belirtilmeyen durumlarda APA6 formatı kullanılmalıdır. Doğrudan alıntılar tırnak içinde verilmeli ve italik (eğik) yazı karakteri ile yazılmalıdır.

Göndermeler için asla dipnot kullanılmamalıdır. Tüm göndermeler parantez içinde ve aşağıdaki biçimde yazılmalıdır.

Tek yazarlı çalışmaya yönelik genel göndermelerde;
(Carter, 2004).

Tek yazarlı çalışmanın alıntı yapılan belirli bir yerine göndermelerde;
(Bendix, 1997: 17).

İki yazarlı çalışmalara göndermelerde;
(Hacıbekiroğlu ve Sürmeli, 1994: 101).

İkiden fazla yazarlı yayınlarda, metin içinde sadece ilk yazarın soyadı ve ‘vd.’ yazılmalıdır;
(Akalm vd., 1994: 11).

Kaynakça kısmında ise, birden fazla yazarlı yayınların diğer yazarları da belirtilmelidir.

Metin içinde, gönderme yapılan yazarın adı veriliyorsa, kaynağın sadece yayın tarihi yazılmalıdır:

Gazimihal (1991: 6), bu konuda “.....”nu belirtir.

Yayın tarihi olmayan yapıtlarda ve yazmalarda yalnızca yazarların adı;
(Hobsbawm)

yazarı belirtilmeyen ansiklopedi vb. yapıtlarda ise kaynağın ismi, varsa cilt ve sayfa numarası yazılmalıdır.
(Meydan Larousse 6, 1994: 18)

İkinci kaynaktan yapılan alıntılar da aşağıdaki gibi yazılmalı ve kaynaklarda belirtilmelidir:
Lepecki’nin de ifade ettiği gibi “.....” (Akt. Korkmaz 2004: 176).

10. Kaynakça: Metnin sonunda, yazarların soyadına göre alfabetik olarak aşağıdaki örneklerde gösterildiği gibi yazılmalıdır. Kaynaklar, bir yazarın birden fazla yayını olması hâlinde, yayımlanış tarihine göre sıralanmalı; bir yazara ait aynı yılda basılmış yayınlar ise (2004a, 2004b) şeklinde gösterilmelidir:

Kitapların gösterilmesi

Öztürkmen, A. (1994). *Türkiye’de Folklor ve Milliyetçilik*, İstanbul: İletişim Yayınları.
Carter, A. (2004). *Dans Tarihini Yeniden Düşünmek*, çev: Cansu Şipal, İstanbul: BGST Yayınları.

Makalelerin gösterilmesi

Sarisözen, M. (1970). Bağlama Metodu, *Folklor/Halkbilim* (1): 12-16.
Bakka, E. ve Felföldi, L. (2002). Whose Dances, Whose Authenticity? *Dance Research* (32): 3-18.

Kitap içi bölümlerin gösterilmesi

Lepecki, A. (2004). Concept and Presence: The Contemporary European Dance Scene. *Rethinking Dance History: A Reader*, ed. Alexandra Carter, London: Routledge, s: 176-190.

Şahin, M. (2013). Klinik Psikolog Olmak. *Klinik Psikoloji*, ed. Linden, W. ve Hewitt, P. L. Ankara: Nobel, s: 1-16.

Tezlerin gösterilmesi

Dehmen, B. (2005). Ulusal ve Küreselin Kesişme Noktasında Halk Danslarına Bir Yaklaşım: Dansın Sultanları, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

İnternet kaynaklarının gösterilmesi

İnternet elde edilen verilerin kaynakları mutlaka gösterilmeli ve Kaynakça’da erişim adresi ve erişim tarihi belirtilerek verilmelidir. Erişim adresi olarak kaynağın yer aldığı web sayfasının (ana sayfa) adresi değil, kaynağın görüntülediği adres verilmelidir.

<http://www.tdkterim.gov.tr/bts/> (12.10.2014).

Aksu, G. (2011). Özgür Bir Beden, Özgür Bir Sanat Dalı, *Yazında ve Çeviride Beden*, Akşit Göktürk’ü Anma Toplantısı (15-17 Mart 2006) İstanbul Üniversitesi. <http://mimesis-dergi.org/2011/04/ozgur-bir-alan-ozgur-bir-sanat-dali/>. (12.10.2011).

Görüşmelerin gösterilmesi

Ural, U. (2014). Artvin halk dansları çalıştırıcısı Uğur Ural ile ÜFTAD ofisinde yapılan görüşme, İstanbul: 19 Temmuz.

Yazıların Gönderilmesi

Yukarıda belirtilen ilkelere ve yazım kurallarına uygun olarak hazırlanmış yazılar, “makale sunum formu” ile birlikte e-posta yoluyla aşağıdaki adreslere gönderilebilir.

Çevirisi yapılmış makalelerin değerlendirmeye alınabilmesi için özgün metinlerin ve makale sahibinden (asıl yazar veya hak sahibi yayınevi) izin yazılarının da gönderilmesi zorunludur.

Ön inceleme ve hakem değerlendirmesi doğrultusunda geliştirilmek ve/veya düzeltilmek üzere yazarlarına geri gönderilen yazılar, gerekli düzeltmeler yapılarak en geç bir ay içinde tekrar dergiye ulaştırılır.

İletişim Bilgileri:

AYDIN TÜRK LÜK BİLGİSİ Yayın Kurulu Koordinatörlüğü

İstanbul Aydın Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi,

Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,

Beşyol Mahallesi, İnönü Caddesi, Nu: 38

Sefaköy, Küçükçekmece/İstanbul

Tel: (212) 4441428

E-posta

aydinturklukbilgisi@aydin.edu.tr